

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

Sámeigiella ja sámi árbevirolaš máhttu fágaidrasttildeaddji barggus

Sámi árbevirolaš doaimmat ja oarjemáilmmi skuvlakultuvra

Ole Sámml Nilsen Buljo

Masterbargu sámeigiela didaktihkas, miessemánnu 2020

Čoahkkáigeassu

Dán masterbarggus lea ulbmilin guorahallat giellaoahppama árbevirolaš doaimmaid bokte. Norggas váldet atnui ođđa fágaplánaid 2020 čavčča ja ođđa fágaplánain lea stuora deaddu fágaidrasttildeaddji fáttáin ja bargguin. Dat rahpá ođđa vejolašvuodaid bargat sámegeiela oahpahemiin ođđa vugiiguin. Guorahalan sihke sámegeielfága- ja eará fágaid fágaplánaid ja digaštalan vejolašvuoda lágidit oahpahusa mas oahppit barget sámi árbevirolaš, fágaidrasttildeaddji doaimmaiguin. Viidásit guorahalan fágaplánaid ja oarjemáilmmi skuvlakultuvrra, ja jus, dahje movt, dat heive oktii sámi árbevieruin. Dan oktavuodas maiddá geahčan sámi sisdoalu iešguđet fágaplánain, muhto maiddá gokko oahpaheaddjis lea vejolašvuolta lasihit sámi sisdoalu oahpahussii, earenoamážit sámi skuvllain. Ákkastalan manne sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet leat buori váikkuhussan giellaoahppamii, ja maiddá guorahalan maid sáhtta ipmirdit sámi árbevirolaš doaibman. Dan oktavuodas lean čadahan jearahallamiid sihke fágabargiiguin ja eará olbmuiguin geain diedán lea stuora máhttu sámi árbevirolaš doaimmain. Sin vásáhusaid ja dieđuid vuodul lean defineren mii sáhtta ipmirduvvot sámi árbevirolaš doaibman, muhto maiddá makkár ipmárdusat sáhttet doahpágiin dego árbevirolaš doaimmain, máhtus ja lihkadeamis. Geahčan maiddá movt dat boahtá ovdán skuvlaoahpahusas sámi skuvllain ja movt dat sáhtta váikkuhit giellaoahppamii. Ulbmilin lea geavahit mu bohtosiid hástalit boahtevaš sámi oahpaheddjiid geavahit sámi árbevirolaš oahpahanvugiid, ovddidit árbevirolaš doaimmaid sámegeielloahpahusas, ja nu lágidit oahpahusa mii sáhtta nannet sámi ohppiid giela identitehtadovddu ja seailuhit sámi árbevieru. Dutkan čájeha ahte leat iešguđet vuogit ipmirdit sihke sámi árbevirolaš doaimmaid ja máhtu. Vuorrasit oasseváldiin lea holisttalaš geahčestat ja čatnet doaimmat duohta dillái mat dáhpáhuvvet eará bargguid oktavuodas. Nuorat oasseváldit oidnet doaimmaid ovttaskas doaibman. Holisttalašvuolta lea guovdil dala pedagogihkas ja nanne fágaidrasttildeaddji doaimmaid ođđa fágaplánain.

Abstract

This master's thesis in the didactics of Sámi language examines language teaching and learning through Sámi traditional activities. In 2020, Norwegian schools will utilize new curriculums with a bigger focus on interdisciplinary schooling. This opens up new possibilities in language teaching. I research both the Sámi curriculums, along with other subjects to discuss the possibility for teaching both language and culture through practical, traditional Sámi activities. I examine where Sámi traditions can or should be included in both Sámi curriculums and Western education culture. In this context, I also explore the Sámi contents in different curriculums along with where a teacher has the possibility to include Sámi tradition in the classroom, especially in Sámi schools. I discuss why and how learning through Sámi traditional activities can have a positive effect on language learning. In order to do that, I must discuss and define what Sámi traditional activities are and can be. For this purpose, I have conducted multiple interviews with both teachers and other people with big, relevant knowledge about Sámi traditional activities. It is through their experiences and knowledge that I have tried to define Sámi traditional activities and knowledge, but also how the different informants understand these concepts. I also researched how Sámi traditional activities are utilized in Sámi schools and how they can affect language learning. My purpose is to use this research to encourage future Sámi teachers utilize traditional Sámi ways of teaching, and to include more traditional activities when teaching, and in that way help them strengthen Sámi students' language and Sámi identities and to preserve Sámi culture. My research shows there are different ways to perceive Sámi traditional activities and knowledge. The elder informants have a holistic way of viewing traditional knowledge and often tie it to real life activities. Holistic methods are becoming more relevant in pedagogy and strengthens interdisciplinary schooling.

Ovdasánit

Munnje lea masterbargu leamaš guhkes mátki maid lean measta guokte jagi vánddardan. Lea leamaš johttin mas vaikko makkár iešguđetlágan siivvut ja duovdagat muhto viimmat orun olleme orohahkii. Lihkus leat mus čađaáiggi leamaš olbmot mu birra geat sihke leat oahpistan geainnu, nevvodan ja veahkehan viidásit.

Lean giitevaš go lean beassan čállit masterbarggu sihke iežan eatnigilli ja iežan eatnigielas. Sámi allaskuvla lea leamaš munnje deatalaš maŋemus guhtta jagi, ja boadán váldit viisot maid lean oahppan mielde viidásit mu eallimis. Earenoamáš giitu mu váldobagadallái Nils Dannemarkii, gii lea sihke bagadallan, nevvon ja bargan birra jándora vai mun galgen nagodit čađahit dán. Giitu maddái buot eará oahpaheddjiide Sámi allaskuvllas geat leat rávven, digaštallan ja addán munnje ođđa jurdagiid mu fáttá birra. Giitu maddái Nils Øivind Helanderii, gii lea bagadallan mu giela dáfus. Lean maddái giitevaš iežan bargosajis, Áltá nuoraidskuvllas, go lea diktán mu heivehit iežan árgabeaivvi nu ahte lean soahpan čállit masterbarggu dan botta go barggan oahpaheaddjin.

Stuorámus giitosat leat mu informánttaide go leat leamaš nu rahpasat ja čeahpit mitalit vásáhusaid ja oaiviliid sihke persovnnalaš- ja ámmátlaš eallimiin. Din haga ii livččii dát dutkanbargu leamaš vejolaš. Din vásáhusain ja máhtus lea máilmmi stuora árvu, ja lean nu giitevaš go lehpit searvan dása ja diktán mu juogadit dan sámi dutkanservodagain.

Loahpalaččat áiggun giitit iežan bearraša geat leat leamaš mu stuorámus doarjjan olles mu eallima, ja nu maddái mu oahpus. Giitu earenoamážit mu eadnái ja muotáide, geat álo leat movttiidahtán ja veahkehan mu dahkat nu bures go vejolaš mu akademalaš eallimis.

Áltá, miessemánu 13. beaivvi, 2020

Ole Sámml Buljo

Sisdoallu

Čoahkkáigeassu.....	1
Abstract.....	2
Ovdasánit.....	3
1. Álggahus.....	7
1.1 Duogáš.....	7
1.2 Dutkančuolmmat	9
1.3 Teavstta struktuvra	10
2. Teorehtalaš vuodđu	12
2.1 Didaktihkka, giella ja identitehta.....	12
2.2 Sámi oahppoplánat	14
2.3 Norgga fágaplánat ja sámi árbevirolaš doaimmat	16
2.4 Oahppoplánateoriija	18
2.4.1 Oahppoplánaodasteapmi.....	20
2.5 Sámi árbevirolaš doaimmat	21
2.6 Árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain	25
3. Metoda.....	27
3.1 Metodaválljen.....	27
3.2 Metodologiija	28
3.3 Čadaheapmi	29
3.4 Dutkanválljenmunit	32
3.4.1 Vuosttaš välljenmunni	32
3.4.2 Nubbi välljenmunni	33
3.5 Dutkanmateriála	34
3.6 Analysametoda ja -proseassa.....	34
3.7 Dutkanetihkalaš guorahallan	35
3.8 Dutkamuša luohtehahttivuohta.....	37
3.9 Mu rolla dutkin	38
4. Ságastallamiid gávdnosat	40
4.1 Sámi árbevirolaš čeahpit.....	40
4.1.1 Ovlá	40
4.1.2 Ulla	43
4.1.3 Biera	45
4.1.4 Sámmol.....	47
4.1.5 Ánne	48
4.2 Čeahpes pedagogat	50

4.2.1	Juhan.....	50
4.2.2	Erik	52
4.2.3	Máhtte.....	53
4.2.4	Mihkkal	55
5.	Analysa ja bohtosat	58
5.1	Mat leat sámi árbevirolaš doaimmat?.....	58
5.2	Sámi árbevirolaš ipmárdusat	60
5.3	Ovddiduvvojitgo sámi árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain?.....	62
6.	Loahpahuš ja luodda viidásit	66
	Gáldut.....	68

1. Álggahus

“Sápmelaš ii galgga lihkadit duššiid dihte. Olbmos galgá leat dihto bargu, vai lihkadeamis lea ávki.”

Dieinna sitáhtain álggahin iežan bachelorbarggu 2017:s ja lea sitáhta maid mu áhkku lea munnje dadjan. Sitáhta lea čuvvon mu dan rájis ja lea váikkuhan mu masterbargui. Čakčat 2020:s váldet Norggas atnui ođđa fágaplánaid ja measta buot fágaplánain lea veaháš sámi sisdoallu (Sámediggi 2018). Leat maddái sierra sámi fágaplánat dihto fágain. Okta váldoulbmil fágaođasteamis lea ahte oahpaheaddjis galgá leat eanet friddjavuohta deattuhit áššiid main ieš berošta ja maid máhttá, ja mus šattai hállu guorahallat movt sámi sisdoallu bohtá ovdán oahpahas. Ođđa fágaplánain lea stuorát deaddu fágaidrasttildeaddji fáttáin (Máhttodepartemeanta 2020a: 12-14) ja dat rahpá ođđa vejolašvuođaid bargat sámegeoloahpahemiin ovttas eará fágaid oahpahasain. Sámi allaskuvllas leage ulbmilin ovddidit sámi árbevieru oahpahas ja mun šadden sáhkki eambo diehtit sámi árbevirolaš doaimmaid birra oahpahas. Geahčan sihke sámegeolfágaplánaid muhto maddái eará fágaid mat sisttisdollet sámi árbevirolaš doaimmaid, dego lášmmohallan ja duodji. Sámi árbevirolaš doaimmat leat deatalaččat otná servodagas ja daiguin lea stuora vejolašvuohta bargat fágaidrasttildeaddji oktavuodain iešguđet fágain ja oahppat giela daid bokte.

Sámi árbevirolaš doaimmat lea iešalddis stuora fáddá man lea leamaš miellagiddevaš guorahallat, ja man birra ii leat nu olu čállon. Mun geahčan sámi sisdoalu sihke boares ja ođđa fágaplánain ja geahčan gokko lea lunddolaš lasihit sámi árbevirolaš doaimmaid sámi sisdoallun, muhto de ferten digaštallat ja defineret maid sáhtta ipmirdit sámi árbevirolaš doaimman. Dan oktavuodas guorahalan makkár ipmárdusat sápmelaččain sáhttet leat sámi árbevirolaš doaimmain ja máhtus. Ákkastalan sihke manne sámi árbevirolaš doaimmat berrejit leat lunddolaš oassin sámi oahpahas ja maddái guorahalan juste goas sáhtta gohčodit ovttá doaimma sámi árbevierrun. Leat fáttat maid birra ii leat olu čállon sámi dutkamis. Guorahalan maddái sihke goas, movt ja bohtetgo dat maid sáhtta gohčodit sámi árbevirolaš doaimman ollinge ovdán oahpahas sámi skuvllain.

1.1 Duogáš

Sámi árbevierru lea álo leamašan stuora oassi mu eallimis. Lean bajásšaddan boazodoallobearrašis ja orron Guovdageainnus eanas eallima. Danin lei álki válljet gos galgen gazzat alit oahpu go dat áigi bođii. Čakčat 2014:s álgen oahpaheaddjeoahppostudeantan Sámi allaskuvlii. Dalle in diehtán áibbas sihkarit áigon go čuovvut eatnán luottaidda ja álgit bargat oahpaheaddjin, muhto odne lean

jo álgán bargat oahpaheaddjin ja illudan geargat oahpuinan. Sámi allaskuvllas lean oahppan sámi oahpaheddjiid deatalašvuoda, ja illudan leat oassin fievrridit min giela ja kultuvrra boahttevaš buolvvaide. Sámi allaskuvllas lean lohkan oahppočuoggáid pedagogihkas, sáme gielas, lášmmohallamis ja maiddá iŋgelasgielas go ledjen lonohallanstuđeanta Alaskas Amerihkás. Joatkkaskuvllas ja earenoamážit militearas, šattai lihkađeapmi ja hárjehallan hui deatalažžan munnje, ja lei álki válljet lášmmohallama válljenfágan sihke joatkka- ja allaskuvllas. Lášmmohallan lea fága masa lea stuora beroštupmi ja mas mus leat leamaš issoras somás vásáhusat. Šattai čielggas ahte áigon bargat sámi árbevirolaš doaimmaiguin sihke bachelorbarggus ja masterbarggus.

Giđđat 2017:s čállen iežan bachelorbarggu. Áigon lágídit lášmmohallandiimmuid main lei sámi sisdoallu ja guorahallat šattaigo buorre lášmmohallandiibmu Norgga fágaplánaid fysalaš gálggaid dáfus. Lei hui miellagiddevaš čállit dan čállosa, ja danin háliidin maiddá bargat viidásit dainna fágasurggiin iežan masterbarggu oktavuodas. Mu bachelorbarggus lei čuolbman “berre go lášmmohallanoahpahus vuodđoskuvllas sisttisoallat sámi árbevirolaš valáštallama dego njoarosteami?”. Plánejin ja lágídin oahpahusdiimmuid lášmmohallamis main lei njoarosteapmi guovddázis sámi sisdoallun. Analyserejin njoarosteami lihkađusaid fysalaš beliid lášmmohallanfágaplánaid fysalaš gálggaid ektui. Plánejin ja lágídin njoarostan lášmmohallandiimmuid guovtti luohkkái sámi váibmoguovllu mánáid- ja nuoraidskuvllain. Ledje somás diimmut plánet ja lágídit go bessen ráhkadit áibbas ođđa hárjehusaid.

Áicen ohppiid oahpahusdiimmuid lágídettiin. Maŋnel čađahin kvantitatiiva dutkama mas jearahallen mu ohppiin movt sii vásihedje lášmmohallandiimmu sihke fysalaš gálggaid-, oahppama, ja suohtasa dáfus gažadanskoviid bokte. Jurddašin dárkilit galle, ja makkár gažaldagaid galgen jearrat, guorahallen áššiid mat sáhte váikkuhit gažadanskoviid bohtosiid ja ráhkadin iešguđetlágan statistihkaid mat dorjo mu bohtosiid nu go kvantitatiiva dutkamis lea guovdil (Ringdal 2007 [2001]: 167-202). Áicama ja vástáđusaid bokte gávnnašin ahte eanas ohppiin lei somás oahpahusdiibmu, muhtimat ohppe juoidá ođđasa ja ahte sihke sin- ja mu mielas lei buorre lášmmohallandiibmu fysalaš lihkađeami dáfus, beroškeahhtá leigo sis boazodoallođuogáš vai ii. Sihke ohppiid ja mu mielas lei somá bargat praktihkalaš, árbevirolaš doaimmain daid lášmmohallandiimmuid. Munnje čielggai dalle ahte áigon čieknudit sámi árbevirolaš doaimmain fáddán.

Mu bachelorbarggus deattuhin lášmmohallanfága fysalaš gálggaid muhto berrejitgo fágaplánaid iešguđet gálggat leat guovddázis go geahččá sámi oahpahusa? Dán masterbarggus geahčan gielalaš beliid go bargá sámi árbevirolaš doaimmaiguin, muhto geahčan maiddá makkár oktavuodain leat čađahan daid doaimmaid ja nu fysalaččat lihkadan. Geahčan sihke manne leat lihkadan ja ákkastalan manne odne berrejit čađahit sámi árbevirolaš doaimmaid sámeigiela oahppama oktavuodas. Ovdamearkka dihte bohtet lášmmohallanfágas fysalaš gálggat ovdan hui čielgasit lášmmohallanfágaplánain, muhto makkár lea sámi sisdoallu mii dain bohtá ovdán? Leago buorre vejolašvuohta lágídit oahpahusa mas bargá sámeigielain sámi fysalaš lihkadeami bokte? Danin lean mearridan deattuhit sámi sisdoalu iešguđet fágaplánain ja gávnahit manne, ja makkár fágaid oktavuodas sáhtá ja berre bargat sámi árbevirolaš doaimmaiguin. Das čuožžilii de áibbas ođđa gažaldat: “makkárat sáhttet sámi árbevirolaš doaimmat leat?”. Mun čálán masterbarggu sámeigiel fágas, ja guorahalan sámi árbevirolaš doaimmaid sihke sámeigiel fágaplánain, muhto maiddá eará fágaplánain main sáhtá leat guovdil. Dutkan maiddá movt, ja guhte fágain dakkár sámi sisdoallu bohtá ovdan oahpahusas sámi skuvllain.

Lei miella fas čađahit kvantitatiiva dutkama go manai nu bures vuosttaš háve, muhto dakkár bargui orui eanet heivvolaš čađahit kvalitatiiva jearahallamiid. Leat nu viiddis fáttát man áiggun dutkat ja vástádušat sáhttet leat vaikko makkárat go jearahalan makkár sámi árbevirolaš doaimmat, ja lihkadeapmi gávdno. Lean lihkus čađahan kvalitatiiva jearahallamiid ovddeš eksámeniid oktavuodas, nu ahte ii leat áibbas ođas munnje. Lea gal veaháš suddu go in šatta diimmuid plánet ja lágídit, go mun loavttán hui bures oahpaheaddjirollas, ja lean olu beassan áicat bargohárjehallamiin Sámi allaskuvllas, muhto dutká lea deatalaš válljet metoda mii heive iežas prošehtii (Fyhn [2017]). Dasa lassin oáččun stuorát gelbbolašvuođa dutkin go geahččalan ođđa bargovugiid.

1.2 Dutkančuolmmat

Fágaplánat ja oahpahusa duohta dilli eai soaitte álo leat nu ovttaláganat, earenoamážit sámi skuvllain. Mánja dutki oaivvildit ahte sámi árbevierru ja oarjemáilmmi skuvlakultuvra eai álo heive oktii (Keskitalo 2017: 57-58, 196, Lund 2003: 74, Hirvonen 2004a: 10). Danin leage hui miellagiddevaš fáddá guorahallat.

2020 sámeigiel fágaplánain čuožžu: “*Sámeigiella vuosttašgiellan lea deatalaš gulahallamii, oahppahábmemii, kulturáddejupmái ja identitehtaovdáneapmái*” ja “*Fága vuolggasadji galgá leat*

ohppiid duogáš, sámi kultuvra ja sámi árvvut, nugo árbevirolaš máhttu, sohka- ja bearašoktavuođat ja guvlui gullevašvuohta.” (Máhttodepartemeanta 2020b: 1).

Die leat guokte guovddáš árvvu sámegiel-fágaplánain, mat čájehit ahte kulturáddejupmi, identitehtadovdu ja árbevirolaš máhttu leat deatalaččat sámegiel-fágas maiddái. Mun čálán sámegiela oahppama birra sámi árbevirolaš doaimmaid bokte, muhto de ferten maiddái defineret ja digaštallat daid sámi árbevirolaš doaimmaid. Dakkár dutkanbargu sáhtta boahpteáiggis leat ávkin sihke árbevirolaš doaimmaid seailuheamis ja maiddái movttiidahttit oahpaheddjiid geavahit sámi árbevirolaš doaimmaid giellaoahpahusa oktavuodas. Vai olahan dáid ulbmiliid, de lean välljen dakkár dutkančuolmma:

1) *Makkár iešguđetlágan ipmárdusat sáhttet sápmelaččain leat sámi árbevirolaš doaimmain, máhtus ja lihcadeamis?*

Dasa lassin guoskkahan vel lassegažaldagaid:

2) *Movt ja manne ovddiduvvojit sámi árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain?*

3) *Sáhtta go sámi árbevirolaš lihcadeapmi váikkuhit ohppiid giellaoahppamii ja identitehtii?*

Čuolbmagažaldagat sáhttet leat miellagiddevaččat go beasan sihke vuđolaččat guorahallat iešguđet fágaplánaid, oahpahusa ja maiddái sámi árbevirolaš doaimmaid. Sámi skuvllain lea deatalaš deattuhit sámi sisdoalu fágaplánain, ja orru earenoamáš guovdil dál go lea stuorát deaddu fágaidrasttildeaddji doaimmain. Guoskkahan maiddái eará sámi árbevirolaš lihcadeami, go lihcadeapmi guoská ođđa fágaplánaid fágaidrasttildeaddji fáttáide. Sámi árbevirolaš doaimmat ja lihcadeapmi leat fáttát maid birra ii leat nu olu čállon, muhto mat sáhttet leat hui viidát ja mánggageardánat. Lassegažaldagat maid guoskkahan leat maiddái áššit mat sáhttet leat guovdilát buot oahpaheddjiide, ja earenoamáš sámi skuvllaid oahpaheddjiid bargoeallimii.

1.3 Teavstta struktuvra

Lean välljen juohkit mu masterbarggu guđa váldokapihttalii. Álggahusas čilgen konteavstta man siskkobealde barggan ja nuppi kapihttalis čilgen dutkanbarggu teorehtalaš vuodu. Viidásit čilgen metoda maid lean geavahan go lean čađahan jearahallamiid ja ságastallamiid. Njealját kapihttalis ovdanbuvttán iežan bohtosiid ja viđat kapihttalis analyseren, digaštalan ja čanan bohtosiid

čuolbmagažaldagaide ja teoriijai maid lean čállán. Loahpalaččat digaštalan mu masterbarggu doaimma ja luotta viidásit mu suorggis.

2. Teorehtalaš vuodđu

Dán oasis buvttán ovdán duogášteoriija mii lea leamaš vuodđun ja veahkkin mu masterbarggu dutkkadettiin. Lea deatalaš ipmirdit teoriija ja konteavstta man vuodul- ja siskkobealde dutkanprošeakta lea čađahuvvon. Dán kapihttalis guoskkahan guovdilis áššiid, teoriijaid ja dutkamiid mat gusket sihke didaktihkkii, oahppoplánateoriijai, sámi pedagogihkkii, fágaplánaide, sámi árbevrrui, sámi árbevirolaš máhttui, ja sámi árbevirolaš doaimmaide. Digaštalan maiddái sámi dološ oainnuid, árvvuid ja vugiid ipmirdit dihto áššiid ja guorahalan doarjugo oarjemáilmmi skuvlavuogádat, nugo mii dovdat dan, dakkár árvvuid ceavzima. Guoskkahan sihke almmolaš oahppo- ja fágaplánaid, ja čállosiid maid lean lohkan Sámi allaskuvllas, lonohallamis olgoriikkas ja maid sihke mu fágabagadallit ja informánttat leat ožžon mu navdit guovdilin.

2.1 Didaktihkka, giella ja identitehta

Mun čálán masterbarggu sámegeiddidaktihkas ja go mun čálán didaktihka birra, de oaiivildan viiddiduvvon ipmárdusa didaktihkas. Hiim (2010: 30-33) čállá ahte didaktihkas ii dušše leat sáhka fágalaš sisdoalus mii sirdojuvvo oahpaheaddjis oahppái, muhto ahte lea doaba mii sáhtta guoskkahit mihá eanet go dan. Son čállá ahte lea dárbbaslaš geahččat eará beliid oahpaheamis ja oahppamis, iige dušše sisdoalu ja oahpahanvugiid. Didaktihkka lea proseassa oahpaheaddji ámmátdoaimmas, man relašuvdnajurddašeapmi guoskkaha ovttasdoaimma ohppiid eavttuin, rámmaeavttuin, mihtuin, bargo- ja oahpahanvugiin ja -metodain ja evalueremis. Geahčan didaktihka ollislaš oahpahušgeavadin mas leat teoriija ja guorahallan vuodus. Mu dutkamis jearahalan oahpaheddjiid ja eará fágaolbmuid, ja guorahalan maid sii jurddašit áššiid birra mat leat deatalaččat skuvlemis, ja das sáhtta bohtit ovdán eanet go dušše oahpahušsisdoallu ja oahpahanvuohki.

Mun čálán sámegeielloahpaheami birra sámi árbevirolaš doaimmaid bokte. Sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet váikkuhit sihke oahppi giellaoahppamii ja identitehtii. Øzerk (2011: 55, 73) čállá ahte ovddeš máhttu lea deatalaš ođđa oahppamii, ja ahte mánnái lea movttiideaddji go vásiha ahte lea atnu diŋggaide maid oahppá skuvllas, ja jus liiko oahpaheaddjái. Danin orru mu mielas deatalaš ahte oahppi beassá čađahit doaimmaid mat leat oahppásat sutnje, ja main orru ávki viidásit eallimis. Sara (2004: 121-127) čállá ges ahte dakkár doaimmat sáhttet nannet oahppi sámi identitehta. Engelsen (2008: 168) maiddái ákkastallá posiitiiva beliid go galgá oahppat ođđa áššiid boares máhtuin. Nu sáhtta sámi árbevirolaš sisdoallu oahpahušas váikkuhit ohppiid sámi identitehtii ja skuvlamotivašuvdnii posiitiivalaččat. Dan oktavuodas lean välljen dutkat makkár

oktavuohta sápmelaččas lea sámi árbevirolaš doaimmaide ja lihkadeapmái. Jus informánttain leat heitogis muittut doaimmain, de eai soaitte leat movttiideaddji doaimmat.

Giella lea guovddážis visot oahppamis go oahpahus lea gielalaš doaibma mas oahpaheaddji giella lea guovddážis (Øzerk 2011: 88). Magga (2004: 66-70) čállá ahte mánáid giellamáhttu lea cohkkon go eai leat šat mielde váhnemiid beaivválaš bargguin. Giella, kulturmáhttu ja identitehta leat čadnon oktii ja sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet leat buorit oahpahanmálet mat ovddidit buot dan golbma oasi. Danin galggašii gaskadásis ja nuoraidskuvladásis eanet deaddu stoahkamis ja praktihkalaš doaimmain (Magga 2004: 66-70). Lona (1997: 205) čállá ahte giella ja identitehta čatnasit oktii. Jus mánná heahpanaddá iežas gielas, de heahpanaddá iežas identitehtas. Nanu sámi identitehta lea deatalaš sáme giela oahppamii.

Go čadahin jearahallamiid, de namuhuvvoje sámi árbevirolaš valáštallamat go lei sáhka sámi árbevirolaš doaimmain. Gávdnojit sámi valáštallamat mat sistisdollet doaimmaid mat sáhttet gohčoduvvot sámi árbevirolažžan. Pedersen (2013: 108-109) čállá ahte organiserejuvvon valáštallan váikkuha identitehtii. Norggas leat valáštallansearvvit, ja daid bokte leat sápmelaččat oahppan lágidit valáštallamiid ja ožžon vásáhusaid joavkovaláštallama norpmain ja njuolggadusain. Valáštallan sáhtta leat deatalaš sihke olbmo ovttaskas identitehtii ja lagasbirrasa kollektiiva identitehtii. Sámis lea maidái Sámi valáštallan Lihttu (SVL) mii vuodđuduvvui 1979:s. SVL lea organiseren valáštallanjoavkkuid ja -servviid sihke Norgga, Ruota ja Suoma bealde Sámi. SVL ja sámi árbevirolaš valáštallan sáhttet leat deatalaččat olbmuid sámi identitehtaide (Pedersen 2013: 188-193).

SVL deattuha valáštallamiid movt váldet vuoddu árbevirolaš boazodoallokultuvrras, dego earret eará čuoigan-, hearge- ja njoarostangilvvut. Norgga SVL oažžu doarjaga Sámedikkis ja okta sin guđa váldoulbmiliin lea ovddidit sámi kultuvrra, árbevieru ja identitehta. Etnisitehta lea čadnon identitehtii ja dat lunddolaččat lea deatalaš valáštallamiin, nugo eará kultuvrralaš arenain ge. Sámi valáštallama organiseren lei oassin kultuvrralaš- ja politihkalaš ealáskahttimis Sámis manjel garra dáruiduhttinpolitihka (Pedersen 2013: 212). Go valáštallamat sistisdollet sámi árbevirolaš doaimmaid, ja sáhttet nannet sámi identitehta, de orui lunddolaš guoskkahit sámi árbevirolaš valáštallama dakkár dutkanprošeavttas.

2.2 Sámi oahppoplánat

Go lea sáhka sámi oahppoplánain, de lea deatalaš ipmirdit historjjálaš ja politihkalaš konteavstta. Norggas leat sierra sámi oahppoplánat ja dat lea boadus das ahte sápmelaččaid giella ja árbevierru leat historjjálaččat dutkojuvvon guhka. Álggos dutke earát sápmelaččaid (Bergsland & Christiansen 1950, Collinder 1956) muhto ođđaset áiggiin leat sápmelaččat álgán ieža dutkat iežaset. Sápmelaččaide lea hástalus ealáskahttit daid iešguđetlágan sámegeielaid ja sámi árbevieru stáhtaid assimilerenpolitihkaid maŋnel (Seurujärvi-Kari 2008: 51-53), ja danin lea earenoamáš deatalaš ahte sámi árbevierru beassá eallit viidásit skuvllaid bokte. Ođđasit áiggiin lea sámi pedagogihkka čuožžilan ja sámi kultuvra galggašii odne leat vuodđuduvvon Norgga oahppoplánain (Keskitalo 1999: 3-4).

Čakčat 1997:s válde sámi skuvllat Norggas atnui vuosttaš sámi 10-jahkásaš oahppoplánaid vuodđoskuvllain (Keskitalo 2017: 14). Dan oktavuodas bođii gihpa, Čálusráidu O97 oktavuodas, mas bođii ovdan ahte sámi oahpahus ii galgga dušše leat oahpahus sámegeilli, muhto galgá leat oahpahus mii nanne ja ovddida sámi árbevieru ja –identitehta. Visot fágain sámi skuvllain Norgga bealde galggaše sierra sámi oahppoplánat buot fágain main vuhtiiváldo sámi perspektiiva ja stivrejit oahpahusa eret oarjemáilmmi skuvlakultuvrras (Keskitalo 1999: 3-4). Dađi bahábut leat golbma fága main ii leat sierra sámi sisdoallu, namalassii lášmmohallan, matematihkka ja engelasgiella. Čakčat 2020:s váldet Norgga skuvllat atnui ođđa oahppoplánaid. Fágaplánat leat dál gárvásat, ja jurdda lea ahte buot fágaplánat galget sisttisdoallat veaháš sámi sisdoalu, nu ahte buohkat Norggas besset oahppat veaháš sámi árbevieru birra. Čilgen eanet boahtteáiggi fágaplánaevttohusaid birra boahtte kapihttalas.

Sámi pedagogihkka lea guovddáš Sámi allaskuvlla oahpaheaddjeoahpus, ja galggašii sajáiduvvot sámi skuvllain (Keskitalo & Määttä 2011: 29-30). Sápmelaš ii leat historjjálaččat čatnon luohkálánjaide dahje diibmui ja dat leat guovdilis iešvuohta sámi pedagogihkas. Skuvlla organiserenmáalle ja luohkálánjat lea ožžon oahpaheddjiid geavahit bargovugiid mat vuosttaldit sámi báike- ja áigeáddejumiid (Keskitalo 2017: 57-58, 196). Keskitalo ja Määttä (2004 1: 38-40) deattuheaba ahte plánen ja beroštupmi lea deatalaš, muhto ahte sámi oahpaheaddjit berrejit bargat ohppiiguin fárrolaga, ja fárrolaga hukset oahpahusa, ahte sámi oahppi galgá leat iešheanalaš. Mu mielas lea dat miellagiddevaš go leat áššit maid Arends (2015) deattuha. Son lea čállán oahppogirjji pedagogihkas mainna mun barga hui olu go gazzen oahpaheaddjeoahpu Alaskas.

Dat orru čájeheame ahte sámi pedagogihkas leat áššit mat leat guovdilat ođđaáigásat internationála pedagogihkkii, iige dušše sápmelaččaide.

Lund (2003: 74) čállá ahte báikkálaš identitehtas ja árbevierus ii leat seamma alla árvu go riikaidentitehtas ja riikkakultuvrras. Go leat nannen dáru oahpahusa, de lea sámi oahpahas massán veaháš árvvus. Go Norgga stáhta skuvlenberoštupmi ja oahppoplánat eai doarjjo sámi pedagogihka nu stuora dásis go berrešii (Keskitalo 2017: 197), de lea deatalaš ahte sámi skuvllain deattuhit sámi perspektiiva oahpahasas. Skuvllain olggobealde sámi guovlluid galggaše maiddái geahččalit váldit vuhtii sámi sisdoalu mii lea nationála fágaplánain go Norggas eai oahpat nu olu sápmelaččaid ja sámi kultuvrra birra olggobealde sámi (Hætta & Lund 2011: 32-35). Norggas lea dasa lassin nu ahte skuvlaeaiggát galgá bidjat báikkálaš oahppoplánaid fágain mat galget doaibmat rámmán juohke skuvlla viidásit bargui ja plánemii oahpahasas. Skuvllat galget ieža digaštallat makkár organiseren- ja bargovuogit leat buoremusat olahit oahppoplánaid meriid juohke ovttaskas oahppi buoremus lágiin (Engelsen 2008: 16-17). Dat mearkkaša ahte juohke skuvllas lea váikkuhanmunni, ahte lea vejolaš deattuhit áššiid mat leat eanet guovdilat sin suohkaniin go eará báikkiin, dainna eavttuin ahte doibmet nationála fágaplánaid rámmaid siste.

Soames dutkit leat kritiseren sámi oahppoplánaid ja sámi oahpahusa. Hirvonen (2004a: 10) lea čohkken artihkkaliid main iešguđet sámi dutkit čállet sámi oahpahusa hástalusaid birra. Sáhttet leat mánja hástalus, nugo earret eará váilevaš sámi oahpporeaidut, giellahástalusat guovttegielat luohkálánjain ja árbevirolaš máhtu ovddideapmi oarjemáilmmi skuvlavuogádagas. Keskitalo (2017: 194-202) maiddái čállá ahte sámi oahpahas ii heive oktii oahppoplánaid ideologijain ja geavadiin. Jus oahpahas galgá doarjut sámi árbevieru, de livččii galgan oahppoplána huksejuvvon áibbas eará vuolggasajiin. Dat leage hástalus go Norgga stáhta galgá ovddidit oahppoplánaid ja mearridit man birra skuvllas galgá oahppat (Engelsen 2008: 19-21). Ii soaitte álo ahte sii deivet áššiid mat leat eanemus guovdilat iešguđet guovlluin Norggas. Danin leage deatalaš ahte sápmelaččas livččii eanet váikkuhanvejolašvuohta go ovddidit oahppoplánaid.

Aikio (2010: 46-49) ges čállá ahte ovdeš áiggiid sámeservodaga oahpahan-, ja bajásgeassinstitušuvdna lei čavga čatnasan oppalaš sistemii, nu ahte lei váttis earuhit sierra organisašuvnnalaš oassin. Systemas eai lean doaimmat sirrejuvvon, ja nuppi dáfus servodaga struktuvra addá saji ovttaskas olbmo friddjavuhtii gudnejahttá iešoinnolašvuođa. Sápmelaččat oahpahedje áššiid oppalašvuođain. Ođđa ášši čadnui vásáhusaid bokte ovdal ohppojuvvon áššiide, ja dat mearkkaša ahte ulbmilin lei bajásgeassit mánáid holisttalaš jurddašeapmái. Lei deatalaš ahte

sápmelaš máhtta veaháš buot áššiin, muhto ii ahte galgá šaddat spesialistan makkárge suorggis. Dakkár ollislaš ipmárdus máilmmis gohčoduvvo holisttalašvuohtan ja manná maiddáid vuostá oahppoplánaid vuodđojurddašeami, go doppe leat mearriduvvon áššit maid birra skuvllas galgá oahppat iešgudet dásiin. Fágat leat sirrejuvvon ja doaimmat maid oahpat leat sirrejuvvon, ja oahppit šaddet spesialisttat áššiin maid skuvla mearrida ja masa ieš beroštuvvá vuodđoskuvlla čađa.

Danin soitet fágaidrasttildeaddji doaimmat main ohppet fáttáid birra ollislaččat doarjut dološ sámi oahpahanárbevieru. Lauhamaa (2004: 37) čállá ahte oahpaheaddji berre välljet bargovuogi mainna oahppi olaha buoremus oahppanbohtosiid. Girjjit leat guovddážis oahpahusdiimmus ja fágajuohku hálddaša oahpahusa, ja dat ii soaitte buoremus buot ohppiide. Keskitalo (2017: 56) ákkastallá ahte holisttalašvuođa deattuheapmi lea šaddan áigeguovdilin ja bivnnuhin oppalaš pedagogalaš ságastallamis. Sámi oahppoplánain lea oahppanproseassa mas oahppis ollašuvvá iežas jurddašeapmi ja aktiivvalašvuohta leat guovddážis. Holisttalaš bargovuogit galget váikkuhit dasa ahte ohppiide šaddet ođđa oaidninvuogit, ja sii movttiidahttojuvvojit doaimmaide maiguin olahit alit oahppandási ja buoret iešdovddu. Sáhtta ákkastallat ahte fágaidrasttildeaddji, sámi árbevirolaš doaimmat lea ideála bargovuohki dakkár ođđaáigásaš jurddašeamis oahpahusdilis.

2.3 Norgga fágaplánat ja sámi árbevirolaš doaimmat

Go čálán fágaplánaid birra de lean geavahan sihke fágaplánaid maid válde atnui 2015:s ja daid ođastuvvon fágaplánaid. Dán oassekapihttalis ovdanbuvttán fágaid maiguin mu mielas orru lunddolaš bargat fágaidrasttildeaddji prošeavttaiguin main oahppit čadahit sámi árbevirolaš doaimmaid sámegeiela oahppama oktavuodas. Geahčan sámi, in ge nationála fágaplánaid dain fágain maid lean välljen. Álggos čálán veaháš sámegeielfágaplánaid birra muhto dasa lassin guoskkahan maiddáid duodjefága ja lášmmohallanfága. Lean välljen ráddjet fágaide mat orrot buot eanemus guovdilat mu bargui. Mu informánttat dájvá namuhedje doaimmaid mat sáhttet guoskat duodjái maiddáid. Danin välljejin guoskkahit duodjefága. Sámegeielfágas lea vejolašvuohta ovttasbargat daiguin fágaiguin go árbevirolaš máhttu lea guovdilis ulbmil sámegeielfágaplánas (Máhttodepartemeanta 2013: 1).

Sámegeielfága galgá movttiidahttit sámegeiela ovdánahttima ja geavaheami iešgudetlágan oktavuodain ja iešgudetlágan arenain, ja sámi árbevirolaš doaimmat fágaidrasttildeaddji bargguin sáhttet leat dakkár arenan. Sámegeielfágaplánas deattuhuvvojit doahpagat sihke vuodđogálggain

njálmmálaš gálggat, čállimis ja lohkamis. Buot oahppoplánain leat vihtta vuodđogálgga deatalaš oassin, muhto lean välljen deattuhit iežan välljijumi vuodul. Maŋjel vuodđoskuvlla, galgá oahppi oaidnit sámegeala árvvu, oahpásnuvvat iežas sámi identitehtain ja šaddat sátnerikkisin (Máhttodepartemeanta 2013: 2-4). Dát leat áššit maid lea vejolaš oahppat fágaidrasttildeaddji, praktihkalaš doaimmaid ja stohkosiid bokte. Stohkosat maiddái oahpahit mánáid sosialiseret njálmmálaččat áibbas eará vugiin go oahpahus (Linge ja Wille 1980: 30-41). Jus čađaha sámi árbevirolaš doaimmaid, de sáhtta dieđusge čatnat daidda fágalaš čállin-, lohkan- ja ovdanbuktinbargguid sámegealfágas.

Vuosttaš fága maid jurddašin go álggos hutken sámi árbevirolaš doaimmaid, lei lášmmohallan. Lea fága mas mun beroštan olu, ja fága mas lea stuora vejolašvuohta čađahit sihke sámi árbevirolaš doaimmaid, ja maiddái oahppat eará lihkaideami oktavuodas. Lášmmohallan lea fága man ulbmil lea movttiidahttit oahppi eallit dearvvašlaš eallima maŋjel vuodđoskuvlla, mas lihkada ja lea aktiivvalaš fysalaččat. Fága galgá váikkuhit ahte olbmo áiccut galget vásihit, bargat ja oahppat fárrolaga. Lášmmohallanfága galgá maiddái leat oassin dagahit ahte mánát gárgedit buori iešdovddu, buori iešipmárdusa, ja ahte sii ohppet bargat fárrolaga (Vinje 2013: 6-7).

Dán áiggi lea deataleappo go goassege ovdal lihkadit, go dutkan čájeha ahte lihkadandássi mánáid gaskkas lea šaddan unnit ja heajut áiggi mielde, ja nu eai nákke fysalaččat bargat lihka garrasit go dološ mánát láveje (Sigmundsson ja Ingebrigtsen 2015: 15). Dan oktavuodas maiddái sáhtta leat deatalaš čađahit fysalaš, árbevirolaš doaimmaid. Sámi praktihkalaš, árbevirolaš doaimmat maiddái sáhttet leat buorre vuohkin olahit lášmmohallanfágaplánaid fysalaš ulbmiliid (Johansen [2016a]). Lášmmohallamis lea stuora deaddu valáštallandoaimmain, dánsumis ja olgodaddamis, ja oahpahusas galgá leat ávki viidasit eallimis sihke lihkanmuvtta ja praktihkalaš máhtu dáfus (Máhttodepartemeanta 2015: 4). Mus lea oahppu lášmmohallamis, ja dán barggus dávjá deattuhan sámi árbevirolaš lihkaideami- ja valáštallama go digaštalan sámi árbevirolaš doaimmaid.

Mus eai leat oahppočuoggát duojis, muhto lea fága mas oahppit čađahit praktihkalaš bargguid, ja mas oahpahuvo olu árbevirolaš máhttu doaimmaid bokte Duodjefágaplánaid eai leat jorgalan sámegeillii, muhto doppe lea eksklusiiva sámi sisdoallu. Duodjefágas galget mánát duddjot iešgudetlágan kultuvrralaš ávdnasiid, ja nu nannet iežaset sámi identitehtaid. Fágas maiddái lea fágaidrasttildeaddji bargu fágaplánaid váldoulbmiliid vuolde. Duodjefágas lea maiddái deaddu huksemis, snihkemis, luonddus ja sámi huksenkultuvrras. Njálmmálaš gulahallan lea maiddái

integrerejuvvon vuodđogálgan (Máhtodepartemeanta 2006: 1-4). Fágaplánain bohtet ovdan doahpagat ja fáttát dego suohppun ja lávvokultuvra.

Keskitalo (2017: 56) čállá ahte oahppoplána duogášjurddan lea oppalaš áddejupmi oahppama, oahppi ja dieđu birra, muhto Norggas lea oahpahus mii stivrejuvvo fágaplánaid oktasáš, sirrejuvvon oahppomihtuin. Dakkár rámmat sáhttet dagahit bargovugiid mat eai doarjjo holisttalaš jurddašeami ja dološ sámi oahpahanárbevieru (Aikio 2010: 45-49). Lihká orru namuhuvvon fágain hui buorre vejolašvuohta lágidity oahpahusa mas lea sihke sámegeiella ja sámi árbevirolaš sisdoallu mii ovddida sámi árvvuid. Prošeaktabargguin lea vejolaš sirdit oahpahusa olggos ja čađahit praktihkalaš, fysalaš bargguid. Oahpaheaddjis leage vejolašvuohta mearridit makkár doaimmaid bokte mánát galget oahppat. Sáhtta leat buorre mánáide go besset čatnat skuvlabargguid árbevirolaš praktihkalaš doaimmaide (Balto 2008: 86), go de besset bargat áššiiguin mat leat oahppásat sidjiide ovdalaččas, ja ovdeš máhtu vuodul oahppat ođđa diŋggaid. Danin orui hui lunddolaš válljet oahpahit fágaidrasttildeaddji, sámi árbevirolaš doaimmaid bokte. Árbevirolaš doaimmaide maddái sáhtta leat atnu viidasit eallimis jus galgá čađahit daid olggobealde skuvlla. Lea deatalaš ahte oahpahit sámi árbevirolaš doaimmaid skuvllas vai árbevierru seailu (Hirvonen 2004b: 51-52).

2.4 Oahppoplánateoriija

Lea earenoamáš leat oahpaheaddji go lea máŋggabealat bargu. Son ferte leat ovdagovvan iežas ohppiide dan seammás go geahččala oahpahit ja skuvlet sin. Oahpaheaddji ferte geahččalit oažžut buori oktavuoda iežas ohppiiguin, seammás go veahkeha sin ja oažžu sin dovdat oadjebasvuoda luohkálanjas. Buorre oahpaheaddji berre geahččalit dahkat visot maid sáhtta vai su oahppit šaddet čeahpes ja iešheanalaš indiviidan geat ieža nákkejit oahppat ođđa áššiid ja šaddet oassin servodagas (Arends 2015: 19). Iešguđet riikkain leat sierra vuogádagat ja lágat movt galget láidestit oahpaheddjiid lágidity oahpahusa mii olaha dan. Norggas leat oahppoplánat main leat mihtut buot fágain maid oahppit galget olahit iešguđet áigodagain (Engelsen 2008: 15).

Norggas leat oahppoplánat sajáiduvvan lágain ja skuvlaeaiggát galgá dárkkistit ahte dat čuvvojuvvojit. Skuvlaeaiggát (dávjá suohkan) sáhtta maddái bidjat báikkálaš oahppoplánaid ja ieš mearridit bargovugiid. Mihtut sistisdollet earret eará maid oahppit galget oahppat, makkár bargovugiid sáhttet geavahit ja movt berrejit árvvoštallojuvvot. Oahpaheaddji ferte ieš de dulkot oahppoplánaid eavttuid ja mearridit movt lea buoremus vuohki lágidity oahpahusa mas lea vejolaš

olahit mihtuid maid bidjá. Danin ferte oahpaheaddji ieš máhttit guorahallat ja dulkot oahppoplánaid sisdoalu ja bargat dan vuodul. Oahpaheaddji ferte máhttit heivehit oahpahusa dan láhkai ahte heive juohke oahppái ja ovddidit ovdáneami ja variašuvnna sihke doaimmain ja dásis, dan seammás go bargá oahppoplánaid rámmaid siste (Engelsen 2008: 16-17).

Engelsen (2008 : 28) čállá ahte oahppoplánaid sáhtta juohkit viđá dássái:

- ideaid oahppoplána
- formála oahppoplánat
- ipmirduvvon oahppoplána
- operationaliserejuvvon oahppoplána
- vásihuvvon oahppoplána

Ideaid oahppoplána sisttisdoallá visot daid politihkalaš ja filosofalaš jurdagiid ja váikkuhusaid main oahppoplánat galget váldit vuodu. Lea maiddái sáhka oaiviliin mat bohtet ovdán skuvla-, oahpahus- ja fágadigaštallamiin, ja ealáhus- ja bargomárkandárbbuin. **Formála oahppoplánat** leat dat almmolaš oahppoplánat mat dahket rámmaid maid siskkobealde skuvla ja oahpaheaddji ferte doaibmat. Norggas lea dál anus LK06, muhto 2020:s bohtet ođđa plánat. **Ipmirduvvon oahppoplána** lea go oahpaheaddji lea dulkon oahppoplánaid rádiid ja meriid. Oahpaheaddji de pláne, heiveha, čadaha ja árvoštallá oahpahusa dan vuodul. **Operationaliserejuvvon oahppoplána** guoská oahpahussii mii čadahuvvo ipmirduvvon oahppoplána vuodul, oahpaheaddji čalmmiin. **Vásihuvvon oahppoplánas** lea sáhka das movt oahppit vásihit oahpahusa, sihke oahppama ja sosialiserema dáfus. Dasa sáhtta maiddái čatnat váhnemiid vásáhusaid oahpahusas (Engelsen 2008: 28).

Mun jearan “*Movt sámi árbevirolaš doaimmat bohtet ovdán sámi skuvllain*”, ja dan oktavuodas guorahalan gean ovddasvástádus lea ahte sámi sisdoallu bohtá ovdán oahpahusas sámi skuvllain. Deattuhan danin beliid mat gusket oahpaheddjiide; sihke ipmirduvvon- ja operationaliserejuvvon oahppoplánaid. De válddán vuodu Norgga formála oahppoplánain ja oahpahusas mii čadahuvvo skuvllas. Guoskkahan maiddái ideaid oahppoplána, ja áššiid maid Norgga stáhta vuoraha go ovddida oahppoplánaid. Váldooasis dutkkan movt mu informánttat ipmirdit sámi árbevirolaš doaimmaid ja jus dahje movt dat bohtet ovdan sámi skuvllain. Geahčan leatgo skuvllas dat árbevirolaš doaimmat mat bohtet ovdan jearahallamiin. Livččii gal somá dutkat vásihuvvon oahppoplánaid, muhto dađi bahábut ii leat mus leamaš vejolašvuohta áicat oahpahusa ja jearahallat ohppiid vásáhusaid ráddjema dihte. Lean gal čadahan dakkár oahpahusa ja dutkan ohppiid

bachelorbarggu oktavuodas, muhto dalle deattuhin lášmmohallanfágaplánaid fysalaš gálggaid. Dál deattuhan fágalaš sisdoalu oahpahusas nu go čadahuvvo oahppoplánaid vuodul. Guorahalan oahpaheddjiid friddjavuoda implementeret sámi sisdoalu oahpahussii giellaoahpahusa oktavuodas.

2.4.1 Oahppoplánaodasteapmi

Čakčat 2020:s váldet atnui ođđa oahppoplánaid, ja nu maddái ođđa fágaplánaid fágain maid lean namuhan. Leat ain sierra sámi fágaplánat mat leat dásseárvosaččat nationála fágaplánaiguin, ja measta buot nationála plánain lea aŋkke veaháš sámi sisdoallu (Sámediggi 2018). Fágain nugo luondduoahpus, musihkas, duojis, servodatoahpus ja nu ain leat sierra sámi fágaplánat main lea sisdoallu mii lea eksklusiiva ohppiide sámi guovlluin ja sámi ohppiide eará báikkiin gos geavahit sámi fágaplánaid. Fágain nugo lášmmohallamis, matematihkas ja engelasgielas eai leat sierra sámi oahppoplánat, muhto sihke lášmmohallamis ja engelasgielas lea maddái sámi sisdoallu. Vaikko váldodeaddu mu barggus lea ovddeš fágaplánain, de heive namuhit ođđa fágaplánaid maddái go eai oro nu stuora erohusat. Sihke go lean bargan dáinna masterbargguin ja fágaodastemiin iežan bargosajis lean oaidnán ahte erohusat ovddeš ja ođđa fágaplánain eai leat stuorrát. Leat unnit, muhto viidát oahppomihtut (Andreassen 30.10.2019).

Eanas fágaplánain eai leat nu stuora rievdadusat. Dat mii lea ođas ođđa fágaplánain leat fágaidrasttildeaddji fáttát. Buot ođđa fágaplánat sisttisdollet fágaidrasttildeaddji fáttáid “álbmotdearvvašvuolta ja eallimis birget”, “demokratiija ja mielborgárvuolta” ja “guoddevaš ovdáneapmi” (Máhttodepartemeanta 2020a: 12-14). Go buot fágaplánat sisdollet daid fágaidrasttildeaddji fáttáid, soaitá stuorát vejolašvuolta čadahit fágaidrasttildeaddji bargguid skuvllas maddái. Lášmmohallanfágas leage stuora deaddu fysalaš dearvvašvuodas (Máhttodepartemeanta 2015: 3), ja lea fága mas lea buorre vejolašvuolta bargat “álbmotdearvvašvuolta” fágaidrasttildeaddji fáttáin. Lášmmohallanfágas lea ain sullii seamma sámi sisdoallu: boares fágaplánas čuožžu ovdamearkka dihte ahte maŋnel 7. jahkeceahki galgá oahppi máhttit “praktiseret muhtun doaimmaid mat gullet sámi árbevrrui” olgodaddanfáttá vuolde (Máhttodepartemeanta 2015: 7). Ođđa fágaplánain ges čuožžu guovddáselemeanttain ahte “oahppit galget vásihit iešguđet kultuvrraid olgodaddamis, oktan doaimmaide čadnon sámi árbevrrui” (Máhttodepartemeanta 2020c: 2). Nie leat ođđa fágaplánaid ulbmilat ja oahppomihtut oalle ovttalárganat go boares fágaplánain.

Čakčat 2018:s čuvvon Sámi allaskuvlla PPO-joavkku lášmmohallanoahpahusa iežan ovddeš oahpaheddjiin Yngve Johanseniin. Mii geahčaimet sámi sisdoalu mañemus ođđa lášmmohallanfágaplánaevttohusas, ja sáddiimet Oahppodirektoráhtii min jurdagiid daid birra. Leimmet ovttaoivilis ahte sámi sisdoallu definerejuvvo menddo eahpečielgasit ja ahte oahpaheddjiide lulde sáhtta leat hástalus oahpahit doaimmaid mat gusket sámi árbevrrui, nu go leat čilgejuvvon fágaplánain. Dasa lassin čuožžilii maiddái gažaldat leago sámi árbevierru juoga mii dušše sáhtta guoskat olgodaddamii. Dakkár dovdu lea mus eanas fágaplánain: sámi sisdoallu ii álo definerejuvvo nu bures go berrešii, ja danin soaitá hástalus jus oahpaheaddjis ii leat vejolašvuohta ja máhttu čađahit sámi árbevirolaš doaimmaid.

2.5 Sámi árbevirolaš doaimmat

Sara (2004: 121-127) čállá ahte lea deatalaš ahte skuvla galgá sámi árbevieruid ja árbevirolaš máhtuid váldit atnui ja fievrridit daid viidásit boahte buolvvaide. Lea deatalaš vai dat oassi kultuvrras sealluhuvvo. Báikkálaš plánat leat deatalaččat dan dáfus: árbevirolaš doaimmaid oahppan galgá nannet ohppiid máhtu, ja gullelašvuođa iežaset báikegotti lundui, kultuvrii, árbevieruide, ealáhusaide ja eallinvugiide. Nu galgá árbevirolaš máhttu doaimmat identitehtannejeaddjin. Árbevirolaš máhttu lea deatalaš birgemii ja ovdal ožžo mánát dan ruovttus, muhto modeardna servodagas šaddá skuvllas stuorát ovddasvástádus fievrridit dan. Leat mánga vuogi čilget sámi árbevirolaš máhtu, ja Sara (2004: 124-125) čállá ahte lea váttis lohkat sihkkarit maid sáhtta ipmirdit sámi árbevirolaš doaimman. Sápmelaččat leat ieža álo ávkkástallan luonddus birget, muhto leat doaimmat ja vuogit maid leat oahppan eará guovllu olbmui ja de šaddá gažaldat jus galgá bidjat ráji juste mii lea “*sámi*” árbevirolaš doaimma. Son namuha iešguđetlágan praktihkalaš doaimmaid ja bargguid mat gusket báikedollui mat sáhttet leat fysalaččat, muhto čállá maiddái ahte odne sáhtta skuhtervuodjima ákkastallat sámi árbevirolaš máhtun.

Sámi árbevirolaš doaimmat skuvllas sáhttet leat buorit sealluheami oktavuodas, muhto maiddái fysalaš lihkadeami dáfus. Go olbmot lihkadit unnit astoáiggis, de šaddá mihá deataleappo lihkadit skuvllas (Hætta [2016]). Lášmmohallan ja valástallan lea maiddái okta dain deataleamos fálddagain mii Norgga servodagas lea go guoská mánáid- ja nuoraidbajásgeassimii, earenoamážit sosialiserema, lihkadeami ja giella- njuolggadusipmárdusa oktavuodas (Johansen ja earát 2009:15). Ekonomalaš moderniseren servodagas lea dagahan ahte earru barggus ja astoáiggis lea šaddan čielgaseappo servodagas ja industrialiseremis. Dat lea dagahan ahte olbmui lea eanet

dárbu lihkadit skuvllas ja astoáiggis. Dat lea maiddái deatalaš go lihkadeapmi ii šat dáhpáhuvvá bargoeallimis seamma olu dál go ovdalaš áiggi (Pedersen 2013: 70).

Nu go eanas olbmuide, de lea sápmelaččaide maiddái váikkuhan servodaga moderniseren. Modeardna servodat rievdá ja dávjá guođđá ovdeš vugiid ja deattuha ávkkálašvuoda. Servodat lea šaddan eanet friddja, muhto ahte olbmos lea bággu leat oassin eanet differensierejuvvon, ja spesialiserejuvvon servodagas. Dat mielddisbuktá ahte norpmat rivdet ja olbmuid geavadagat amasnuvvet. Ovdal elle olbmot dálloaluin, gos ruoktu ja eanandoallu lei sihke ruoktu ja bargosadji. Moderniseremis čuožžilii bálká ja ekonomijja ja nu šattai earru bargoáiggis ja astoáiggis (Pedersen 2013: 45-46). Dasa lassin leat maiddái boahtán mohtorfievrrut mat leat geahpedan fysalaš bargguid. Dat leat dagahan ahte muhttin praktihkalaš doaimmaid ii leat šat dárbu čađahit, ja nu sáhtta máhttu jávkat (Sara 2004: 127-128).

Lea čielggas ahte lea váttis defineret juste mii sáhtta ipmirduvvot sámi árbevirolaš doaibman. Danin lei miellagiddevaš čađahit jearahallamiid ja geahččalit gávnnahit. Ledjen ráhkkanan gullat olu sihke praktihkalaš doaimmaid ja lihkadeami birra mainna iešge lean bajásšaddan. Dasa lassin lean maiddái mu skuvlemis gávdnan muhtun guovdilis čállošiid, vaikko juste sámi árbevirolaš doaimmaid birra ii leat olu čállon. Drake (1979) almmuhii 1918:s dutkosa sihke Ruota- ja Norgga sápmelaččaid eallinvuogi birra. Dutkit leat guhká čađahan etnográfalaš dutkamušaid iešguđet guovlluin sámis, ja Drake lea čohkken čállošiid sihke Norggas, Dánmárkkus ja Ruotas maid leat čállán sápmelaččaid birra nu árrat go álggus 1700-logu. Olu dain čállošiin lea dahkkon mišonerema oktavuodas. Girjjis boahtá ovdán hui olu diehtu dološ sápmelaččaid eallinvuogi birra. Leat feara makkár dieđut sin oskku, biktasiid ja dujiid, orrunsajiid, vieruid, áigeipmárdusa jna. birra, muhto mun áiggun deattuhit dan mii orui guovdil árbevirolaš doaimmaide.

Luondu ja eallit leat álo leamaš guovdilat sápmelaččaid eallinvuogis ja Drake (1979: 3-19) čállá olu bivddu birra. Sápmelaččat leat álo ieža bivdán ja oggon iežaset niesti ja dan leat dahkan veartjuiguin ja reaidduiguin maid ieža leat ráhkadan. Drake čállá sihke godde-, ealga-, guovža-, rieban-, gumpe-, njoammil- ja vaikko makkár iešguđetlágan bivddu birra. Čállá maiddái vugiid movt sápmelaččat leat oggon, dego earret eará firpmiin ja nuohti geassit. Lea čielggas ahte bivdu lea deatalaš sámi kultuvrras, ja bivdu leage guovdilis sámi árbevirolaš doaibma. Lea maiddái guovdil lášmmohallanfágii. Drake (1979: 21-22) čállá maiddái olu boazodoalu birra ja doaimmaid mat gusket dasa. Daid dieđán persovnnalaččat ahte sáhttet leat lossa, fysalaš doaimmat. Doppe lea maiddái olles máilbmi árbevirolaš máhtus maid olmmoš sáhtta oahppat praktihkalaš doaimmaid

bokte, dego merken, njuovvan, njoarosteapmi, áidun, johtin, biebman, bohččin, gárddástallan jnv, ja dat doaimmat orrot leat čadnon birgemii ja ekonomijai.

Drake (1979: 68-87) čállá maiddái olu johtima birra. Sápmelaččat leat johtán olu iešguđetlágan doaimmaid oktavuodas, earret eará boazodoalu, bivddu ja eará meahccedoaimmaid oktavuodas, dego omd. murjema ja murrema oktavuodas. Dan leat sii dahkan sihke sabehiiguin, fatnasiiguin, herggiiguin ja reagaiiguin. Olu dáiin reaidduin ja fievruiin sápmelaččat ráhkadedje ieža. Sápmelaččat maid ieža duddjoje sihke biktasiid, čiŋaid, gápmagiid, suonaid, reaidduid dego niibbiid, heavvaliid, ruvnaid, saháid, gievkkanávdnasiid ja eará duodjeávdnasiid (Drake 1979: 165-217). Das lea olu árbevirolaš máhttu maiguin oahppit sáhtáše bargat fágaidrasttildeaddji bargguin sámegeidfágas ja duodjefágas.

Stoahkan ja lávlun (juoigan) lea maiddái leamaš dábálaš doaimman sápmelaččaide (Drake 1979: 284-296). Sihke mánát ja rávisolbmot láveje oassálastit stohkosiidda go de deaivvadit. Stohkosat sáhtte leat iešguđet vuogit fágádit, hárbhallat gubbarastit, njuikut gilvvu, viehkat gilvvu, čuoigat gilvvu ja maiddái gilvalit herggiiguin. Dasa lassin láveje maiddái gilvvohallat sihke deaivat bálkut geđggiid, spánnjaid ja muohtaspáppaid, ja maiddái gii báлку guhkimussii. Leat maiddái eará stohkosat ja gilvvut mat namuhuvvojit, nugo omd. čiehkástallan, iešguđet bálkunstohkosat ja vázzit guhkes soppiid alde. Ledje maiddái muhtun stohkosat ja spealut mat dáhpáhuvve doaluin gosa olbmot čoahkkanedje. Stoahkan lea guovdil lášmmohallanfágas go das bohtá lihkađeapmi lunddolaš, suohtas vugiin (Johansen [2016b]), ja máná oahppá giela sosialiserema bokte, ja iežas doaimmas dego indiviida birrasis (Skogen 2006: 66-69). Danin lean válljen deattuhit stoahkama ja eará sosiála doaimmaid maiddái.

Drake (1979: 287) čállá maiddái ahte lei deatalaš máhttit deaivat bivddus ja ahte sápmelaččat láveje hárbhallat bivdit sihke dávggiin ja suohanin. Leat maiddái muhtun mánáidstohkosat maid namuha, gos mánát sihke láhttejit stállun ja oaguhit nubbi nuppi, njuiko muohttagii ja luistejedje jieŋa alde. Muhtun stohkosat sáhtte leat veaháš várálaččat. Mánát maiddái sihke ožžo ja ráhkadedje iežaset duhkorasaid maiguin de besse stoahkat ruovttus (Drake 1979: 293-295). Muhtin guovlluin lei maiddái dábálaš čađahit juoidá mii sáhtta sulastahttin dánsuma go ledje guovžža bivdán. Go bivde guovžža, de láveje doalut gos čađahedje dábálaččat earenoamáš rituálaid guovžža njuovvama oktavuodas (Drake 1979: 333-343). Lei sihke miellagiddevaš ja guovdil, go dánsun lea oassi lášmmohallanfágas.

Fritjof Nansen čálii girjjis “*Paa ski over Grønland*” ahte sápmelaččat ledje vuosttaš olbmot Norggas geavahit sabehiid. Sápmelaččat leat guhka čuoigan sihke boazodoalo, bivdima ja muđui nomádalaš eallinvuogi geažil, earenoamážit go lea leamaš muohta guokte goalmádasoasi jagis. Sii leat historjjálaččat álo leamaš buorit čuoigat ja álo gilvalan olu (Birkely 1994: 10-11). Dološ sápmelaččat leat maiddái muđui olu mánnávuoda rájis jo gilvvohallan iešguđetlágan valáštallamiin dego earret eará njoarosteamis, roahkkesuorpmas, gámašlivgumis, salla fákkis, čuoigamis ja heaibumis (Birkely [2017]).

Ođđasit áiggis leat sápmelaččat álgán njoarostallat. Doaivumis lea sápmelaš fuobmán njoarosteami go leat ráhkadan bivdingielaid ealli-, lodde- dahje guollebivdui. Dološ sápmelaččat leat bivdingielas fuobmán ahte bátti sáhtta njámmat, ja bálkestit vai darveha. Sápmelaččain ii livčče leamaš vejolaš bargat bohccuiguin njoarosteami haga. Vaikko sidjiide šadde lojes bohccot, ja ealut gárte, de eai lean aŋkke nu lojit ahte lei vejolaš darvehit daid suohpana haga (Sara 2008: 5-6). Odne njoarostit sápmelaččat unnit ja unnit, danin go siiddat leat váldán atnui boazogárddiid, ja girtnus lea beare dohppet bohcco ja geassit dan gosa galgá. Goitge váldo njoarosteapmi eambo ja eambo atnui duhkoraddamiin ja valáštallamiin (Sara 2008:3).

Nugo namuhuvvon, lea olu rievdan moderniserema bokte, ja muhtun dáin doaimmain čađahuvvojit astoáiggis. Pedersen (2013: 141-154) čállá čuoigama ja valáštallama birra sámi guovlluin. Čuoigamis lea guhkes historjá sámi guovlluin Sis-Finnmárkkus. Lei dárbblaš sápmelaččat nomádalaš eallinvuogis máŋga čuođi jagi. Čuoiganvaláštallamis lea oanehit historjá: vuosttaš valáštallansearvi Sis-Finnmárkkus ásahuvvui 1927:s (IL Nordlys). Vuosttaš servviin ledje čuoigan- ja sabetnjuikengilvvut. 1900-logu mielde, moderniserema ja skuvlavuogádaga geažil, lassánedje doaimmat. Dat váikkuhii ahte Sápmi maiddái šattai oassin Norgga valáštallankultuvrras, ja valáštallan šattai deatalaš sosiála arenan. Čuoigan šattai organiserejuvvon doaibman, go šattai unnit dárbu dasa boazodoalus, ja dat váikkuhii sosiála ja kultuvrralaš eallima sámi guovlluin. Dat attii sápmelaččaide ipmárdusa alddiineaset oassin stuorát servodagas. Organiserejuvvon valáštallan veahkehii moderniseret sámi servodaga, go sápmelaččat ohppe Norgga stáhta organiserenkultuvrra. Valáštallan lea maiddái addán eanet ipmárdusa sápmelaččaid birra norgalaččaide, muhto Pedersen ákkastallá ahte ii geavahuvvon reaidun dáruiduhttimis (Pedersen 2013: 141-154).

Pedersen (2013: 212) čilge ahte dakkár lihtut leat deatalaččat sámi valáštallamii. Vaikko sámi valáštallan ii leat ožžon nu stuora čuovvuleami, de lea Sámi Valáštallan Lihttu leamaš deatalaš

sámi valášhalliid ipmárdussii iežaset sámi identitehtas. Sápmelaččat leat eambo dovdagohtán ahte sii leat oassin stuorát sámi servodagas, iige dušše oassin lagasbirrasis. Gilvvut dego Arctic Winter Games leat maiddá váikkuhan sápmelaččaid ipmárdussii das ahte sii leat oassi máilmmi álgoálbmogiid servodagas. Buot álgoálbmogiin leat earenoamášvuodát, ja doaivumis guoská dat maiddá dasa movt álgoálbmogat leat árbevirolaččat lihkan, ja hárbhallan. Dan lean ieš maiddá beassan vásihit go ledjen lonohallamis Alaskas. Doppe ledje sihke gilvvut nugo *Native Alaskan Youth Olympics* ja skuvllas gos ledjen bargohárbhallamis ledje *Native Alaskan Games* lášmmohallanfága oahppoplánain integrerejuvvon oassin. Ledje iešguđetlágan gilvvut gos mánát gilvvohalle njuiket, čievččastit ja nie viidásit.

Lea čielggas ahte sápmelaš álo lea čađahan iešguđetlágan doaimmaid, sihke dárbbu ja birgema oktavuodas, muhto odđasit áiggis maiddá astoáigedoaimman. Sápmelaččat leat olu lihkan stoahkama, gilvvohallama, hárbhallama ja maiddá sosiála deaivvadeamiid oktavuodas, ja orrot dávjá leamaš oassin stuorát doaimmain, eaige isolerejuvvon. Gažaldat lea dušše gosa ráji galgá bidjat go hupmá sámi árbevirolaš doaimmaid birra. Movt galgá sáhttit diehtit juste makkár doaimmat leat eksklusiiva sápmelaččaide ja man boaris okta doaimma ferte leat ovdal sáhtta lohkat árbevirolažžan. Lea maiddá hástalus go sápmelaččat leat vásihan garra dáruiduhttinpolitihka, go sáhtta váikkuhan dasa ahte muhtun árbevirolaš doaimmat leat jávkan (Lund 2003: 9-30).

2.6 Árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain

Sámi skuvllain galggašii buorre vejolašvuohta čađahit árbevirolaš doaimmaid fágaidrasttildeaddji prošeavttaid bokte. Vuodđoskuvllas muittán njuorostallan skuvllas, ja muittán maiddá fágabeivviid gos vujiimet herggiiguin ja njuovaimet bohccuid. Muittán maiddá meahcctuvrraid gos oahpaimet meahcástallat, oaggut, fatnasiin suhkat jnv. Orru munnje áibbas lunddolaš gii lean bajásšaddan Guovdageainnus. Giđđat 2019:s ledjen maiddá iežan mañemus bargohárbhallamis Sámi joatkkaskuvllas ja boazodoalloskuvllas Guovdageainnus. Doppe bessen čuovvut boazodoalloahpu, ja bessen leat mielde herggiid leŋgeme ja vuodjit heargeráidduin. Lea buorre go leat skuvllat ja oahput main lea deaddu juste dakkár árbevirolaš máhtus.

Maiddá Alaskas leat skuvllat main lea ulbmilin oahpahit álgoálbmot mánáide áššiid maid návdet deatalažžan máhttit otná servodagas. Leat váldán vuoddu das maid álgoálbmotolmmoš odne dárbbáša máhttit, ja dain skuvllain oahpahit bivdit, skuhteriid vuodjit ja divvut, goarrut ja maiddá sin árbevirolaš vugiid ipmirdit medisiinna ja luonddu (Harcharek & Rexford 2015: 9-28). Norggas

geavahuvvojit buot skuvllain nationála dahje sámi oahppoplánat, muhto lea buorre go skuvllat ráhkadit báikkálaš plánaid main lea deaddu áššiin mat leat guovdilat juste dan servodaga olbmuide. Skuvllain lulde soaitá leat stuorát hástalus go lea sáhka sámi árbevirolaš máhtus. Doppe ii soaitte nu olu máhttu sámi árbevierus ja árbevirolaš doaimmain (Johansen [2016a]), ja danin soaitá hástaleaddji bargat dainna oahpahusas.

Lean namuhan olu doaimmaid maid mu mielas orru vejolaš čadahit skuvllas, fágaidrasttildeaddji prošeavttain. Leat dieđusge muhtun doaimmat mat eai soaitte nu heivvolaččat čadahit. Jus ovdamearka dihte stohkosiid deattuhit menddo sakka gilvvu, de sáhtta váikkuhit negatiivvalaččat ohppiid iešdovdduide jus eai oro hálddašeame doaimma (Johansen [2016b]). Doaimmat main oahppit geavahit niibbiid sáhtte maidái dagahit lihkohisvuodaid. Jus háliida dakkár stohkosiid ja doaimmaid čadahit, de ferte oahpaheaddji ieš smiehttat movt lea buoremus vuohki čadahit dan, sihke ohppiid ja sihkarvuoda- ja iešdovddu oktavuodas. Váilevaš máhttu, sihkarvuolta ja ohppiid dilli sáhtta hehttet sámi oahpaheddjiid jurddašeames sámi árbevirolaš sisdoalus. Danin leage deatalaš ahte oahpaheaddji duostá jurddašit lágidit oahpahusa mii ii soaitte nu dábálaš oarjemáilmmi skuvlakultuvrra perspektiivvas.

Nutti (2020: 70-87) čállá ahte árbevirolaš doaimmat sáhttet leat guovdilat go áigu bargat guoddevaš ovdánemiin, mii lea okta dain fágaidrasttildeaddji fáttáin mii lea oassin buot odđa fágaplánain. Son čállá ahte árbevirolaš doaimmat sáhttet leat buorre vuohki oažžut vuoddoárvvuid, -ipmárdusa ja máhtu. Nutti čilge movt sápmelaš álo lea dušše geavahan dan maid lea dárbbasan birgemii, ja namuha árbevirolaš doaimmaid dego suidnema, mii čájeha ahte sápmelaš ii váldán eanet luonddus go maid dárbbasii. Sámi árbevirolaš doaimmat lea iešalddis deatalaš máhttu, muhto das bohtet maidái ovdan sámi árvvut mat gusket guoddevaš ovdáneapmái, ja dat leat otne earenoamáš deatalaččat servodagas. Dat lea maidái deatalaš go lea sáhka kultuvrra seailuheamis. Danin ákkastalan ahte skuvllain galggaše lágidit eanet oahpahusa mas mánát ohppet sihke giela ja eará áššiid sámi árbevirolaš doaimmaid bokte.

3. Metoda

Lea deatalaš välljet rievttis vuogi háhkat dieđuid. Dutki berre välljet dan dutkanmetoda mii “heive dutkančuolmma lahkoneapmái ja čoavdimii” (Rasmussen 2014: 57). Dutkanmetoda maid lean välljen iežan masterbargui lea etnográfalaš metoda, váldooasis dutki Karen O’Reilly girjji *Ethnographic methods, nuppi hámi* (2012 [2005]) vuodul. Etnográfalaš metodat leat dutkanmetodat main lea deaddu olbmui, ja sin interakšuvnnain nubbi nuppiin sin kultuvrralaš ja sosiálalaš birrasiin. Lea deaddu sihke das maid sii dahket ja dadjet, muhto maiddái dat maid sii eai daja. Lea hui guovdilis metoda geavahit go dutká olbmuid ipmárdusa dihto áššiin kultuvrralaš- ja sosiála konteavsttain.

Dán kapihttalas čilgen eanet etnográfalaš metodaidda birra, ja maiddái manne lean välljen dakkár metoda go lean čohkken dutkanmateriála masterbarggu barggadettiin. Ákkastalan álggos makkár metoda lean välljen háhkat empiriija ja ákkastalan manne välljejin juste dan metoda čohkket dieđuid. Čilgen metodologiija vuđolaččat. Viidásit muitalan movt lean čađahan dutkama ja guorahallama teorehtalaččat ja praktihkalaččat. Muitalan maiddái movt lean välljen informánttaid ja movt lean giedahallan dutkanmateriála maid čohkken. Guorahalan maiddái dutkanetihkalaš áššiid mat gusket dutkamii oppalaččat, ja earenoamážit mu dutkanbargui. Digaštalan iežan barggu luohthahttivuođa ja loahpalaččat geahčan iežan rolla dutkin mu masterbarggu.

3.1 Metodaválljen

Dutkančuolmmat maid lean välljen sáhttet leat hui mánggagardánat ja sáhttet buktit feara makkár iešguđetlágan vástadásaid, oaiviliid ja ipmárdusaid. Danin lei čielggas ahte galgen välljet kvalitatiiva dutkanmetoda, mainna in lean nu olu bargan ovdal masterbarggu. Lean ákkastallan ahte árbevirolaš doaimmat ja -lihkadeapmi sáhttet sihke leat sosiálalaš doaimman dasa lassin go lea čatnon sihke báikkálaš ja álbmotlaš kultuvrraide. Leat fáttát mat sáhttet muitalit olu kultuvrra birra, sihke máilmmioainnu ja -ipmárdusa dáfus. Mun jearan “*Makkár iešguđetlágan ipmárdusat sáhttet sápmelaččain leat sámi árbevirolaš doaimmain, -máhtus ja lihkadeamis, movt ja manne ovddiduvvojit sámi árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain ja sáhttago sámi árbevirolaš lihkadeapmi váikkuhit ohppiid giellaoahppamii ja identitehtii?*”. Go áiggun dutkat movt olmmoš sáhtta ipmirdit dihto ášši, earenoamážit árbevirolaš doaimmain ja oahpahusas, de orui lunddolaš ahte informánttain lea vejolašvuohta stivret ságastallama, ja nu viidásit empiriija, dieđuid ja bohtosiid maid čohkken.

Etnográfalaš dahje kultuvrralaš dutkamuš lea ealli proseassa mas dutki ferte dohkkehit mángga guvlui rahpasanjođuid (Keskitalo 2017: 25). Mun deattuhange movt informánttat ieža ipmirdit dihto áššiid. Danin heive ahte sii stivrejit juste guđe guvlui ságastallan galgá mannat go lea sáhka áššiin maid lean dutkame. Dutkanmetoda man mu mielas lei lunddolaš geavahit dakkár dieđuid háhkamii lea etnográfalaš metoda. Etnográfalaš dutkan sáhtá buktit ovdán servodatlaš struktuvrraid maid ii ovdal leat fuobmán ja čilget manne olbmot dahket nu go dahket (Linkola [2017]). Dat orui guovdil go čálán lihka-deami- ja lihka-dankultuvrra birra. Mun jearahalange makkár oktavuodain mu informánttat čađahit sámi árbevirolaš doaimmaid ja makkár ulbmilat leat go dahket dan. Nu lea mus ulbmilin oažžut ipmárdusa sámi árbevirolaš doaimmain, ja gávnnahit sáhttetgo doaimmat leat movttiideaddjin.

3.2 Metodologiija

Odne lea árbevirolaš máhttu šaddan eanet bivnnut dutkanmáilmmis ja sajáiduvvon paradigma lea rievdagoahtán. Álgoálbmotdutkan ii šat badjelgehččojuvvo ja akademalaš dutkamis lea šaddan eanet deaddu sihke árbevirolaš máhtus, árbevirolaš máilmmiipmárdusain ja maiddái njálmmálaš árbevierus (Porsanger [2018]). O'Reilly (2012 [2005]: 1-3) definere etnografiija dieđalaš geavadin mii ipmirda sosiála eallima boađusin olbmuid gulahallamis ja doaimmain beaivválaš eallimis. Etnografiijas lea ulmil iskat sosiála eallima ja olbmuid dovdduid sin birrasiin, ja lea šaddan deatalaš dutkanmetoda go galgá čállit álbmoga birra (Linkola [2017]). O'Reilly (2012 [2005]: 28-30) čállá maiddái ahte etnográfalaš dutkan lea iteratiiva-induktiiva. Deduktiiva lahkonnaddanvuogis dutkis leat ovdagihtii dieđut ja jurdagat maid áigu duodaštit dahje duššin dahkat. Nu ii leat etnográfalaš dutkamis. Induktiiva lahkonnaddanvuogis lea dutki áibbas rabas ođđa dieđuide, ja danin šaddá etnográfalaš dutkamis proseassa dávjá nu ahte dutki sihke pláne, dutká ja čállá, dađistaga go ođđa dieđut ilbmet.

Etnografiijas sáhtá maiddái leat ulmil guorahallat viidát struktuvrraid áiggi badjel, ja iskat maiddái ovttaskas olbmo rolla stuorát servodagas ja maiddái stuorát servodaga muđui. Dutki dahje etnográfalaš galgá leat sihke oasseváldi doaimmain, ja áicat informánttaid dahje oasseváldiid. Son galgá geahččat sihke mii dáhpáhuvvá, gullat mii daddjo ja jearahallat sihke formálalaš ja eahpeformálalaš jearahallamiid bokte. Nu čohkke dutki dahje etnográfalaš dieđuid mat sáhttet veahkehit háhkat dieđuid ášši birra man son lea dutkame. Etnográfalaš dutkan sáhtá leat sihke unna dutkan beaivválaš konteavsttain muhto maiddái stuorát dutkan mii dáhpáhuvvá guhkit áiggi

badjel ja mas dutki áicá stuorat olmmošjoavkkuid (O'Reilly 2012 [2005]: 2-3). Mu masterbargu lea unnit dutkamuš mas leat unnit oasseváldit.

3.3 Čadaheapmi

Leat mánga iešguđetlágan vuogi maid vuodul etnográfalaš dutki sáhtá bargat go dutká ja čadaha etnográfalaš jearahallamiid (O'Reilly 2012 [2005]: 116-119). Dutki ferte leat rabas dasa ahte informánttat sáhtte deattuhit áibbas eará áššiid go maid ieš vuordá. Etnografijjas lea guovdil ahte oahppat olbmuid birra iežaset perspektiivvas. Ii leat vejolaš diehtit juste makkár vásáhusat olbmui leat, iige vejolaš oažžut vástádusaid mat njuolga vástidit mu čuolbmagažaldagaide. Ledjen ráhkkanan dasa ahte sin vástádusat, oaivilat ja ipmárdusat iešguđet áššiin sáhtte leat mánggagardánat ja iešguđetláganat. Dan dihte ii orron lunddolaš čállit guhkes listu mas dievva gažaldagat maidda informánttat njuolgut vástidedje. Álggos galgen ge dutkat sihke movt sii leat lihkanan, muhto maiddái makkár oktavuodain lihadedje ja movt ipmirdedje lihkađami ja valáštallama. Danne lei lunddolaš čadahit jearahallamiid, main galge ollislaš, rabas gažaldagat. Dađistaga fuobmájinge ahte áššit maid birra ságastalaimet guske sámi árbevirolaš doaimmaide.

O'Reilly (2012 [2005]: 116-117) čállá ahte rabas ságastallan, dahje jearahallan lea okta guovddáš dutkanvuohki etnográfalaš dutkiide. Stuorat etnográfalaš dutkamiin sáhtá eanet deaddu áicamis, muhto munnje ii orron dat nu guovdil, earret go čuovvut mielde makkár mokta informánttain lea go muittašit ja mitalit iežaset vásáhusaid. Rabas jearahallamis ii galgga dutkis guhkes listu mas gažaldagat masa informántta vástida njuolgut. Jearahallan ii galgga leat struktuvrralaš muhto galgá eanet dego lunddolaš ságastallan oahpes olbmuid gaskkas. Mun välljejin ráhkadit jearahallandoarjagiid. Ledjen juohkán mu informánttaid guovtti välljenmunnái ja danin ráhkadin guokte jearahallandoarjaga. Goappaš jearahallandoarjagiin guoskkahin buot fáttáid mu masterbarggus, muhto eai buot gažaldagat jearahallandoarjagiin lean nu guovdil goappaš välljenmunnái. Jearahallandoarjagiin ledje sullii 6-7 gažaldaga mat galge veahkehit mu stivret ságastallamiid. Etnográfalaš dutki galgá geahččalit jearrat rabas gažaldagaid main informánttain lei vejolašvuolta ieža stivret ságastallama. De galgá baicca vástádusaid vuodul geahččalit jearralit čiekŋaleabbo, ja gullat sin vásáhusaid ja jurdagiid (O'Reilly 2012 [2005]: 122-124). Jurdda lea ahte nu ságastallan manná dan guvlui gosa informánttat stivrejit dan, ja ahte dat mii sin mielas lea deatalaš boahdá ovdan.

Ráhkanin muhtun gažaldagaid juohke jearahallama ovdal maid čällen jearahallandoarjagii. Gažaldagaid sáhtten rievdadit informánttas informántii. Mus lei buorre vejolašvuohta dahkat dan go mun čadahin jearahallamiid ja ságastallamiid measta jagi badjel. De lei mus buorre áigi jurddašit ja reflekteeret dan mii bođii ovdan jearahallamiin ja lasihit dahje rievdadit gažaldagaid ovdal boahhte jearahallama. Dan dahken sihke iskat leatgo informánttain ovttalágan vásáhusat ja oaivilat. Muhtomin maiddái dahken dan jus mus ledje odđa áššit ovttá fáttá siskkobealde man birra áigon eanet diehtit. Muhttin informánttat ožžo spesifihkka gažaldagaid, earenoamážit jus dihten sus lei earalágan duogáš, dahje earenoamáš vásáhusat mat leat guovdilát mu dutkanfáddái, muhto váldodeaddu lei das mii informánttaide lei deatalaš. Loahpas de dábálaččat jerren daid gažaldagaid maid heivii jearrat buot informánttain nu ahte galggai vejolaš oaidnit erohusaid sihke vásáhusain, jurdagiin ja oaiviliin iešguđet informánttain. Ságastaladettiin čällen oanehis notáhtaid girjái vai muiten sullii man birra ságastallojuvvui.

Mun jearan mu čuolmmas movt ja manne sámi árbevirolaš doaimmat bohtet ovdan sámi vuodđoskuvllain. Dat sáhtta leat viiddis gažaldat. Jus galggan diehtit de ferten dieđusge defineret mat sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet leat ja danin válljejin ráhkadit rabas gažaldagaid main jearan makkár doaimmaid sii čadahedje mánnávuodas ja makkáriid čadahit odne. Jerren maiddái sin vásáhusaid birra iešguđetlágan doaimmain, maid mun ieš navddán árbevirolažžan, sihke girjjálašvuoda, persovnnalaš vásáhusaid ja ovddeš informánttaid dieđuid vuodul. Dasa lassin sáhtten jearrat makkár lihkadeapmi dáhpáhuvvá go doaimmat čadahuvvojit ja movt leat oahppan doaimmaid. Jerren maiddái sin vásáhusaid birra doaimmain mat leat guovdilát eará fágain sámi skuvllain, nugo vuojademiin, dánsumiin, olgodaddamiin, duddjomiin, boazodoaluin, dálloaluin ja vánddardemiin.

Oassi mu dutkamis lea guorahallat makkár oktavuoha sápmelaččain lea sámi árbevirolaš doaimmaide ja lihkadeapmái. Guoskkahan lihkadeami go dat leat odne eanet guovdilát skuvllas go ovdal (Hætta [2016]). Jearan maiddái dávjá lihkadeami birra go fysalaš bargu soaitá muittuhit oasseváldiid makkár doaimmaid čadahit. Dan oktavuodas ráhkadin gažaldagaid main ulbmilin lei gávnnahit makkár oktavuodain informánttat leat čadahin doaimmaid ja lihkadan. Das de dávjá jerren čiekŋaleabbo sin vásáhusaid ja oaiviliid daid oktavuodaid birra. Ledjen ovdagihtii ráhkanan dasa ahte olu doaimmain ja lihkadeamis lea dáhpáhuvvon boazo- ja dállobargguid, stoahkama, gilvvohallama ja hárjehallama oktavuodas. Danin sáhtten maiddái muhtomin jearrat njuolgo gažaldagaid. Go oahppen movt ja manne sii čadahit namuhuvvon doaimmaid, de sáhtten jearrat gažaldagaid mat guske eará čuolmmaide, dego ovdamearkka dihte movt dat doaimmat

heivehit skuvlaoahpahussii. Identitehta in dette namuhan. Jurddašin dat lunddolaččat baicca bohtá ovdan go gulan makkár vásáhusat informánttain leat sámi árbevirolaš doaimmain ja makkár oktavuodain čađahuvvojit.

Informánttain geain lea pedagogalaš duogáš jerren gažaldagaid sámi sisdoalu oahpahusas, ja oahpahusa organiserema birra. Jerren dieđusge maiddái sis maid sii oaivvildit sámi árbevirolaš doaimman. Gažadin maiddái sin dála- ja ovddeš bargosajiid. Mánnga informánttas jearahallen gean ovddasvástádus lea, ja berre leat implementeret sámi kultuvrra- ja árbevirolaš sisdoalu oahpahussii. Go dan birra lea sáhka, de šattai maiddái dávjá sáhka sámi sisdoalus fágaplánain, skuvllaid ekonomii ja skuvlavuogádaga administratiiva beliid birra. Sis jerren maiddái oahpahusa didáktalaš beliid birra, ja ohppetgo áššiid main lea ávki viidásit eallimis. Guoskkahin maid giellageavaheami lášmmohallanfágas ja movt dat sáhhtá váikkuhit ohppiid sátneriggodahkii ja sin sámi identitehtaide.

Mildosiin oainnát mu jearahallandoarjagiid nu go álggos ledjen čállán, muhto go čađahin jearahallamiid de čuožžiledje mus odđa gažaldagat maid jerren boahttevaš jearahallamiin ja ságastallamiin. Čuolbmagažaldagat ja fokus mu masterbarggus lea maiddái dan rájis rievdan. Šattai áiggi mielde maiddái čielggas ahte muhtun áššit orro eanet miellagiddevaččat ja guovdilát go nuppit. Danin rievddai deaddu mu gažaldagain. Earenoamážit guorahallen fáttáid main buot informánttain ledje oaivilat ja vásáhusat. Lei miellagiddevaš oaidnit ovttalárganvuodaid ja erohusaid informánttaid gaskkas. Mus livččii leamaš vejolašvuhta deaivat informánttaid nuppes jus čuožžiledje lassii jearaldagat muhto välljejin baicca daid gažaldagaid jearrat boahtte informánttas geainna ságastallen. Etnográfalaš dutkamis ii leatge dábálaš dutkanproseassa mii čuovvu ovttá rukses bátti, gos dutki pláne, lohka, dutka ja čállá. Lea eanet dego spirála gos dutki manná ruovttoluotta duogášteorijai ja vaikko čuolbmagažaldahkii, rievddada jearahallangažaldagaid, duodásta ja dárkkista dieđuid (O'Reilly 2012 [2005]: 41).

Go čađaha dakkár čiekŋaleappo jearahallamiid, de lea heivvolaš sihtat informánta välljet báikki. Dávjá šattai informánttaid ruovttuin dahje bargosajiin. Galggašii dáhpáhuvvat unnit báikkis mii lea oahpis informánttii. Etnográfalaš jearahallan sáhhtá leat váibadahtti bargu ja ii galgga čađahit mánnga ovttá beaivvis, ja berrejit bistit gaskkal 45 minuhta ja 2 diimmu (O'Reilly 2012 [2005]: 143-151). Mu jearahallamat biste visot gaskkal 40 minuhta ja diimmu. Čađahin maiddái jearahallamiid guhkit áiggi badjel, sihke gidđat, geasset ja čakčat. Danin leige mus maid buorre

vejolašvuohta mannat ruovttoluotta teoriijalohkamii ja rievdadit gažaldagaid sihke oasseváldiid ja ođđa gávdnosiid dáfus.

3.4 Dutkanválljenmunit

Etnografiijas dávjá lea eanet aktiiva lahkonnaddanvuohki jearahallamiin, muhto jearahallan galgá leat eanet dego ovttasbargu iige čielga jearahallan. Jearahallan dávjá šaddá eahpestruktuvrralaš, eahpeformála, ja ságastallamis jerrojuvvojit rabas gažaldagat dutkama fáttá siskkobealde (O'Reilly 2012 [2005]: 118). Danin áiggun mu informánttaid gohčodit oasseváldin iige informántan dán rájis. Ledjen ovdagihtii jurddašan sullii 10 oasseváldi jearahallat. Lei deatalaš munnje ahte ledje olbmot geain dihten guovdilis máhtu ja dieđuid mu fáttáin. Orui maiddái lunddolaš ahte oasseváldit ledje olbmot geaid dovden ovdalaččas go singuin šaddá eanet lunddolaš ságastallat. Jus dovdá informánttaid ovdalaččas, ja doppe lea luohhteveašvuohta, de lea vejolaš ahte informánttat leat eanet rahpasat go ságastallat. Dasa lassin soitet leat eanet oadjebasat hupmat áššiid birra mat sáhttet leat persovnnalaččat (O'Reilly 2012 [2005]: 125). Muhtun oasseváldiid jearahallen fárrolaga, go etnográfalaš dutkamis sáhtta muhtomin leat lunddolaš čađahit joavkojearahallamiid jus dutki-, ja informánttat ovddežis dovddadit bures (O'Reilly 2012 [2005]: 133-136). Nu go namuhin, välljejin mun juohkit jearahallanoasseváldiid guovtti välljenmunnái.

3.4.1 Vuosttaš välljenmunni

Lea unnán mii lea čállon sápmelaččaid árbevirolaš doaimmaid birra. Vaikko lean gávdnan veahás girjjálašvuohta dasa, de áigon čielgasit geahččalit defineret mii sáhtta ipmirduvvot sámi árbevirolaš doaimman. Danin välljejin jearahallat olbmuid geat leat bajáššaddan sámi guovlluin ja geain dihten guovdilis máhtu árbevirolaš doaimmaid, eallima ja lihkadeami birra. Sii gullet mu vuosttaš välljenmunnái. Sis jerrenge gažaldagaid doaimmaid birra, sihke makkár oktavuodain leat čađahan daid, muhto maiddái makkár vásáhusat sis leat daiguin. Dáppe bohte olu iešguđetlágan vásáhusat ja oaivilat ja dávjá bessen čiekŋalit ságastallat áššiid birra maid oasseváldit deattuhedje. Sáhtten maiddái jearrat maid sii ohppe daid doaimmaid bokte ja movt sin mielas heivehit doaimmat skuvlii. Ságastallamat sáhtte leat vaikko man mánggageardánat go buot informánttain ledje iešguđetlágan vásáhusat ja iešguđet bealit maid välljeje deattuhit. Sámi árbevirolaš doaimmat orrot sáhttime leame mihá eanet go mun álggos vurden.

Sii geat jearahallojuvvoje ledje vuorraset olbmot, buot viđas gaskkal 60 ja 80 jagi boarrásat, goappaš sohkabeliin. Leat olbmot geaid dovddan persovnnalaččat, sihke persovnnalaš eallima- ja

mu akademalaš ámmáha oktavuodas. Eanas oasseváldit dán válljenmunis leat bajásšaddan sámis ja badjel bealli boazodoalus. Oasseváldit geat leat bajásšaddan boazodoalus eai leat bajásšaddan seamma áigodagain dahje seamma guovlluin. Orui miellagiddevaš oažžut veaháš viidát materiála, sihke áiggi ja guovllu oktavuodas. Danin maddái jearahallen guokte informántta Suoma bealde sámi. Muhtimiin lea maddái duogáš skuvlaoahpahusas, nu ahte heivii maddái ságastallat fáttáid birra mat leat eanet guovdilát nuppi válljenmunnái. Dát jearahallamat dáhpáhuvve oasseváldiid ruovttuin, dávjá gáfe jugadettiin, ja muhtomin gaskabeivviid maŋnel. Šattai hui lunddolaš fitnat oasseváldiid guossis go dovddan sin persovnnalaččat ovdalaččas. Vaikko jearahallamat ledje šihthuvvon ovdagihtii, de álge deaivvadeamet eahpeformálalaš ságastallamiiguin. Lei lunddolaš go leat olbmot geaid ii oainne juohke beaivvi.

Sii dihte manne boadán guossái muhto in suovvan humadit dutkanfáttá birra ovdalgo jearahallan álggii. Čilgejin maid juohke informántii ovdagihtii ahte lea deaddu das maid sii muitalit, ja ahte eai leat rievttet dahje boasttu vástádušat. Mun dušše háliidan oahppat movt sii ipmirdit áššiid ja makkár vásáhusat sis leat. Dát jearahallamat ledje hui miellagiddevaččat go sáhtte bohtit vaikko makkár áššit ovdán. Ohppen hui olu sihke ovdalašáiggi doaimmaid ja muđui sámis servodaga birra. Lei maddái somá oahppat eanet oasseváldiid duogážiid birra. Ledje hui čeahpit hupmat dan birra mii sidjiide lei deatalaš, ja dávjá ain muitájedje áššiid fáttáid birra maid leimmet jo guoskkahan. Dávjá orro dego muitaleame muitalusaid go čilgeje iežaset vásáhusaid.

3.4.2 Nubbi válljenmunni

Nubbi oassi mu masterbarggus lea guorahallat movt sámis árbevirolaš doaimmat bohtet ovdan sámis skuvllain, nu ahte nubbin válljenmunnin jearahallen mun olbmuid geat barget sámis skuvllain, dahje geain lea duogáš sámis skuvlaoahpaha siskkobealde. Leat sihke olbmot geat leat mu skuvlen ja geaiguin lean bargan iežan oahpaheaddjeoahpu oktavuodas. Leat dievddut gaskkal 45 ja 70 jagi boarrásat. Muhtimat barget vuodđoskuovllain, ja earát leat odđa ámmáhiin. Sis jerren maddái muhtun gažaldagaid maid jerren vuosttaš válljenmunis, dego maid sii ipmirdit sámis árbevirolaš doaimman, ja movt ja manne sii ieža čadahit daid. Orui miellagiddevaš go sii maid leat bajásšaddan sámis guovlluin, ja háliidin oaidnit ledjego eará vásáhusat go vuosttaš válljenmunis. Nuppi válljenmunis ledje ge nuorat oasseváldit.

Go jearahallan oasseváldiid nuppi válljenmunis de dieđusge lei váldodeaddu skuvllas ja sámis oahpahas sámis guovlluin. Jearahallen sihke movt skuvllas/skuvllain gos sii barget dahje leat

bargan dorjot sámi sisdoalu oahpahas. Dan oktavuodas jearahallen maiddá gean ovddasvástádu lea implementeret sámi sisdoalu oahpahasii, jus oba leage dárbu. Šattai maiddá dávjá sáhka báikkálaš plánain, ja oahppo- ja fágaplánain. Dán välljenmunis lei maiddá álkit jerrat njuolggu gažaldagaid, dego movt sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet váikkuhit ohppiid oahppamii, sátneriggodahkii ja identitehtaide. Dávjá šattai sáhka eará fágain go dušše sámegeielas, go sámi árbevirolaš doaimmain bohtet ovdán áššit mat sáhttet leat fágaidrasttildeaddji. Lei miellagiddevaš ságastallat ja digaštallat sihke sámi oahpahas, skuvlla organisašuvdnan ja maiddá fágaplánaid mat dal leat anus ja daid mat bohtet.

3.5 Dutkanmateriála

Go čadahin jearahallamiid, mun geavahin telefonna báddet daid. Jietnabáttit leat gaskkal 40 minuhta ja diimmu. Lean anonymiseren vai ii galgga leat vejolaš gávdnat geat mu informánttat leat. Dasto lean transkriberen visot mu jearahallamiid. Daid transkriberemiid lean geavahan dutkanmateriálan dán masterbarggus. Jietnabáttiid áiggun vurket Sámi arkiivii go mu masterbargoprošeakta lea loahpahuovon. Jurdda lea ahte báttit galget leat juvssahahtti mu informánttaide muhto maiddá dutkiide geat dutket mu suorggi siskkobealde, dahje boahhteáiggi gielladutkiide. Leatge mánga iešguđetlágan davvisámegeielasuopmana mat gullojit báttiin. Dan botta go transkriberejin vuosttaš báttiid, de dávjá čuožžiledje ođđa gažaldagat, muhto välljejin in jearahallat informánttaid nuppes, muhto baicca daid gažaldagaid jerrat boahhte informánttas. Transkriberen lei áddjás, muhto dárbbaslaš ja miellagiddevaš bargu ja mus ledje olu buorit ja earenoamáš vásáhusat jearahallamiid čadahettiin.

Mun in čohkke sensitiiva persovdnadieđuid muhto mu barggu šaddá ankke dieđihit NSD:ii (Norsk senter for forskningsdata) go geavahan jietnabáttiid jearahallamiin. Sámi allaskuvllas lea ovttasbargu NSD:in ja sii leat dohkkehan mu dutkanprošeavtta. Čuovun sin njuolggadusaid go gieđahalan sihke mu prošeavtta oasseváldiid persovnnadieđuid ja mu dutkanmateriála. Lean anonymiseren oasseváldiid ja geavahan namaid maid ieš lean fuobmán sidjiide.

3.6 Analysametoda ja -proseassa

Go gergen čadaheame jearahallamiid ja čohkkejin doarvái materiála, lei áigi álgit analyseret ja guorahallat iežan bohtosiid. O'Reilly (2012 [2005]: 174-184) čállá ahte analyssa ii sáhte áibbas čielgasit earuhit dieđuid čoaggimis go dat dieđut maid čoaggá ja fáttát maid mearrida fátmastit jearahallamiin, mielddisbuktet maiddá ahte ferte analyseret dan maid áigu iskat. Go mu áigumuš

lei čađahit rabas ságastallamiid, lei ulbmil ahte dat oasseváldiid oaivilat bohte ovdán ja nu čájehedje mas sii beroštedje. Nu galggašii bohtit ovdán juste makkárat sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet leat, makkár oktavuoha sápmelaččain lea daidda ja movt dat bohtá ovdán skuvladiilálašvuodain. Lea vejolaš ahte oasseváldit mitalit dan maid doivot mun áiggun gullat, dahje maiddái maid ieža áigot gullat, nu ahte lea deatalaš ahte lean kritihkalaš go guorahalan dieđuid maid lean čohkken (O'Reilly 2012 [2005]: 155).

Dahken nugo Asta Balto (1997: 71) ja dađistaga dulkojin dieđuid maid ožžon dan botta go čohkkejin daid jearahallamiid bokte. Dávjá čuožžiledje gažaldagat mannel jearahallamiid, ja sáhtten dan birra jearahallat bohtte oasseváldis gean jearahallen. Jearahallamiid gaskkas maid dávjá válden oktavuoda iežan bagadalliin, čájehin transkriberemiid ja sihke digaštalaime dieđuid ja luotta viidasit. Dutki galgá “mannat ruovttoluotta sihkkarastit dieđu doallelašvuoda” (Kuokkanen 2009: 129), ja sihke ságastallamat bagadalliin, ja muhtomin maiddái eahpeformálalaš ságastallamat oasseváldiiguin ledje ávkin dasa. Jearahallamiin bohtá ovdán maid juohke okta informánta oaivvilda, lea vásihan ja oaidná deatalažžan. Mu áigumuš lea profileret sin, čájehit sitáhtaid bokte maid sii oaivvildit iešguđet áššiid birra mu fáttá siskkobealde, reflekteeret ja digaštallat daid áššiid, buhtastahttit daid ja čatnat dieđuid sihke mu dutkančuolmmaide ja duogásteoriijai.

3.7 Dutkanetihkalaš guorahallan

Dutkamis lea etihkka mii regulere ja konstituere dutkama. Etihkalaš rávvagat galget leat doarjjan dutkiide, vai dutki oaidná makkár beroštumiid ferte váldit vuhtii ja muhtomin ferte dutki ieš maid árvoštallat makkár váttis bealit dutkamis sáhttet čuožžilit (Oskal [2017]). O'Reilly (2012 [2005]: 62-70) čállá ahte etnográfalaš dutkamis ferte meroštallat etihkalaš norpmaid dutkanprošeavtta ektui. Leat rievttit buot beliin dutkamis maid ferte váldit vuhtii, sihke oasseváldiid, institušuvnnaid ja dutki dáfus. Son čállá ahte dutkis lea ovddasvástádus iežas prošeavtta oasseváldiide, ja ahte galgá ieš árvoštallat man rabas lea singuin, ja ahte dutkama bohtosat eai sáhte váikkuhit sin negatiivvalaččat. Son čállá maid ahte áidna ágga leat juogekeahhtá iežas dutkanbarggu oasseváldiide lea jus balat rihkkut jávohisvuodašiehtadusa.

Norggas lea NESH (*De Nasjonale Forskningsetiske Komiteene*) geain leat etihkalaš njuolggadusat maid ferte váldit vuhtii go bargá dutkamiin. Lea deatalaš ahte dutki respektere dutkama dego deatalaš servodatlaš doaibman ja iežas prošeavtta oasseváldiid. Galgá bargat dan guvlui ahte

duktan čađahuvvo rehálaš vugiin ja ahte buktá bohtosiid main lea ávki servodahkii, ja sáhttet iskojuvvot ja duođastuvvot. Dutkamis galgá leat alla kvalitehta ja dutki galgá čađahit dan rehálaš vugiin. Bohtosat galget leat juvssahahtti servodahkii ja viidasit dutkamii. Dutki ii galgga diktit persovnnalaš beroštumiid váikkuhit iežas dutkamuša bohtosiidda. Danin lea deatalaš ahte dutki lea rabas ja rehálaš proseassa ja bohtosiid dáfus. Leat maiddái njuolggadusat go boahá informánttaid rivttiide ja vuoigatvuođaide. Lea dutki ovddasvástádus ahte čuovvu Norgga dutkanrávvagiid (NESH 2016: 9-32).

Sámi allaskuvllas leat dasa lassin maiddái dutkanetihkalaš njuolggadusat maid galgá čuovvut. Sámi allaskuvla lea čadnon nationála ja internationála dutkannjuolggadusaide ja -rávvagiidda. Norggas leat lágat dego *dutkanetihkkaláhka* ja *heaggadiehtomerren*. Allaskuvla maiddái čuovvu *WINHEC Research Standard* dutkanehtalaš neavvagiid WINHEC-akkrediterema bokte. WINHEC:s leat mearit ja rávvagat mat gusket álgoálbmotdutamii. Álgoálbmotdutki ferte dieđusge čuovvut dábálaš dutkanetihkalaš rávvagiid, muhto leat vel earenoamáš áššit maid ferte jurddašit go čađaha álgoálbmotdutkama. Earret eará ferte dutki oaidnit árvvu kultuvrras ja earenoamážit boarrásit olbmuid dieđuin ja máhtus. Galgá maiddái dohkkehit ahte njálmmálaš árbevierus maiddái berre leat sadi odđaaigásaš dutkamis, ja ahte dutkamis galgá leat ávki álgoálbmogii maid dutká. WINHEC maiddái deattuha ahte dutki galgá respekteret árbevirolaš máhtu ja ipmárdusaid, ja daid saji ovttá vuoigatvuođas mas leat ruohttasat dološáiggis muhto mii heivehuvvo áiggi mielde (WINHEC 2019).

Buot dutkamiin dieđusge galgá jearrat lobiid sihke oasseváldiin ja institušuvnnain maiddá guoská. Mu prošekta dohkkehuvvui NSD:s 28.02.19 ja mu jearahallan álggii. Ledjen ráhkadan buot oasseváldiide kontrávttaid maid galge vuolláičállit. Lei deatalaš munnje ahte sii dihte nu olu mu proševtta birra go vejolaš, muhto in goasse mitalan juste makkár dieđuid lihkađami birra ozan, go mun áigon ahte deaddu galgai leat das mii sidjiide lea deatalaš. Kontrávttas čilgejin mu proševtta, masa dieđut galget geavahuvvot ja sin rivttiid ja vuoigatvuođaid. Kontrávttas čuočču earret eará:

- NSD lea dohkkehan proševtta
- ahte sis lei riekti geassádit proševttas vaikko goas
- ahte sii galget diehtit makkár persovnnadieđuid čohkken
- ahte sis lei riekti rievdadit dahje sihkkut persovnnadieđuid maid čohkken
- gos oažžu eanet dieđuid proševtta birra

- geain lea riekti giedahallat dieđuid dan botta go prošeakta čađahuvvo
- ahte dieđut sihkkovuođit go prošeakta loahpahuvo
- ahte jearahallamat báddejuvvojit, anonymiserejuvvojit ja vurkejuvvojit Sámi arkiivii go prošeakta loahpahuvo.

Jus vuolláičállet kontrávtta de mieđihit diktit mu báddet jearahallamiid, giedahallat persovnnadieđuid ja vurket anonymiserejuvvon jietnabáttiid Sámi arkiivvas viidásit dutkama oktavuodas. Čilgejin maidái ahte lean válljen anonymiseret informánttaid. Orui mu mielas buoremus nu, vai oasseváldit leat oadjebasat mitalit munnje áššiid maid birra ii soaitte lihka álki hupmat buohkaide. Ovdamearkka dihte jus oasseváldi kritisere iežas skuvlla/bargosaji, dahje jus orru heahpat mieđihit ahte ii lihkkat nu olu go háliidivččii, dahje ahte lea bargan “suttolaš dagu” dego dásut. Dutkis leage ovddasvástádus dasa ahte dutkan ii galgga váikkuhit oasseváldiid negatiivvalaččat. Go ledjen álgán čađahit jearahallamiid, de dáhpáhuvai ovdamearkka dihte ahte oasseváldis šattai váivi go muittašii iežas mánnávuoda. Lei dáhpáhus mas ohppen olu ja ovdánin dutkin. Lea gusto nu ahte sáhttet čuožžilit dakkár dilálašvuodát maid ii vuordde.

3.8 Dutkamuša luohtehahttivuohta

Dutki ferte ovdanbuktit iežas dutkama ja bohtosiid rehálaš, luohtehahtti vugiin. Dieđut maid ovdanbukta galget leat gustojeaddji dieđut ja dutki galgá máhttit čujuhit sihke girjjálašvuhtii, ja sáhttit duođaštit bohtosiid maid lea čohkken (NESH 2016: 28-30). Dutkis lea ovddasvástádus ahte dutkan čađahuvvo alla kvalitehtain muhto maidái ahte lea objektiivva go giedahallá bohtosiid. O’Reilly (2012 [2005]: 6-7) čállá ahte sosiála diehtagis ferte dutki ohcat duohtavuoda mii ii leat čadnon indiviidda beroštumiide ja háluiide go geahččá sosiála struktuvrraid, lágaid, institušuvnnaid, oktavuodavuogádagaid jna. Danin lea deatalaš dutkáid leat kritihkalaš alces go čohkke dieđuid. Lean geahččalan leat rabas dasa ahte buot dieđut mat jearahallamiin bohtet ovdán sáhttet leat guovdilat mu dutkanfáddái, ahte buohkaid dieđut leat ovttadássásaččat, seammás go digaštalan dieđuid kritihkalaččat.

Lei miellagiddevaš hástalus čađahit jearahallamiid main in njuolgut stivre, muhto láidesta ságastallama. Lei deatalaš ahte dat maid oasseváldit oidnet deatalažžan leat guovddážis. Ii leat vejolaš diehtit makkár guvlui ságastallan manná mu rabas gažaldagaiguin, ja fertejin oaidnit árvvu das ahte buohkain ii leat seamma oaidnu. Dat sáhtta leat hástaleaddji go dovddat muhtun oasseváldiid buorebut go earáid. Vaikko dieđán veaháš sin duogážiid birra, de ii leat etihkalaččat riehta roggat dušše daid dieđuid mat leat guovdilat dahje heivvolaččat mu masterbargui. Lei

maiddái deatalaš ahte árvvusatnen njálmmálaš mitalusaid (O'Reilly 2012 [2005]: 128). Mus lei maiddái buorre dilli jearrat áššiid birra maid áigon eanet guoskkahit boahhtevaš jearahallamiin go čađahin jearaldagaid guhkit áiggi badjel. Šattai olu áigi jurddašit ja reflekteeret. Nuppi bealis, sáhttet iešguđet jahkodagat váikkuhit oasseváldiid vástádusaide; omd. soite oasseváldit geaid jearahin čakčat deattuhit čakčadoaimmaid eanet, ja sii geaid jearahin gidđat deattuhit gidđadoaimmaid.

Dat ahte čađahin joavkojearahallamiid muhtun oasseváldiiguin maiddái sáhttá váikkuhit oasseváldiid vástádusaide. Soitet leat áššit main okta oasseváldi berošta eanet go nubbi, muhto aŋkke ii šatta nu olu dan birra hupmat go nuppi oasseváldis ii leat nu olu dadjat dan birra. Soitet maiddái áššit maid birra ii áiggo hupmat go ean leat guovttá. Mán̄gii šadden muittuhit oasseváldiid ahte buot lea guovdil jus oasseváldit ledje eahpesihkkarat, ja ahte deaddu lea das maid sii áigot mitalit. Nuppi bealis dáhpáhuvai muhtomin nu ahte oasseváldit veahkehedje nubbi nuppi muitit dihto áššiid, nu ahte dat sáhttá sihke leat ávkin ja hehttehus.

Ferten maiddái muittuhit ahte mu dutkanválljenmunit eai govčča olles sámi, iige olles boazodoalu. Oasseváldiin geain lea boazodoalloduogáš lea seamma johttingeidnu. Livččii miellagiddevaš dutkat viidát go maid mus lei vejolašvuohta, ja geahččalit oažžut viidát perspektiivva sámi árbevirolaš doaimmain ja daid oahpaheamis. Lean sihkar ahte livččen háhkat ođđa, ja eará dieđuid eará guovlluin sámis ja maiddái boazobargiin geat gullet oarje- ja nuortajohtolahi. Dán barggus fertejin dieđus välljet gokko ráddjen, ja mun välljejin jearahallat olbmuid geaid orui heivvolaš jearahallat mu eavttuid ektui. Ferten maiddái váldit vuhtii dan ahte dieđuide maid oaččun sáhttet váikkuhit dat ahte oasseváldit maiddái dovdet mu ovdalaččas, ja das ahte dutkanprošeakta lea formála. Muhtomin orron dego vásiheame ahte oasseváldit balle ahte áššit mat mu mielas ledje guovdilat eai lean guovdilat mu masterbargui. Geahččalin aŋkke roggat áššiid mat namuhuvvojedje. Nu čuožžiledje ođđa áššit maid birra in lean álggos jurddašange.

3.9 Mu rolla dutkin

Álgoálbmotdutkan lea mán̄ggageardánis fenomena ja dutkis ferte leat ovdaipmárdus álbmoga birra man dutká. Dalle lea sus buoret vejolašvuohta riehta dulkot árbevirolaš áššiid (Aikio-Puoskari 2008: 3-5). Mus, gii lean bajásšaddan sámis ja sámi kultuvrras, lea duogášipmárdus sámi árbevierus. Nuppi bealis, čuožžila das etihkalaš čuolbma. Go sápmelaš dutká sápmelaččaid, sáhttet dutki persovnnalaš beroštumit váikkuhit dutkama bohtosiidda, dahje soaitá iežas narratiivva

geahččalit ovddidit. Danin ferte sámi dutki leat várrogas go dutká sápmelaččaid (Porsanger [2018]). Dutkis lea maiddái ovddasvástádus čuovvut buot namuhuvvon dutkannjuolggadusaid. Dan seammás ferte son leat vuollegaš ja árvvus atnit dutkama. Dutkis lea ovddasvástádus gudnijahttet ovdalaš dutkama mii lea dahkkon su fáddái ja leat objektiivva go giedahallá iežas bohtosiid (O'Reilly 2012 [2005]: 69-72).

Etnográfalaš dutkamis lea maiddái deatalaš ahte dutki lea vuollegaš oasseváldiiguin, ja ahte ii stivre jearahallamiid nu ahte deaddu šaddá das mii oasseváldi mielas lea deatalaš ja guovdil. Mu dutkamis fertejin maiddái leat rehálaš go dulkojin dan maid oasseváldit lohke. Jearahaladettiin maiddái dávjá dárkkistin ahte ipmirdin dan mas lei sáhka riehta. Lei maiddái deatalaš ahte ieš muittán iežan masterbarggu ulbmila. Mus ii lean ulbmilin kritiseret Norgga oahppo- ja fágaplánaid, muhto geahččat movt sámi sisdoallu bohtá ovdán skuvllain, ja guorahallat sámi árbevirolaš doaimmaid ja vejolašvuoda čadahit daid skuvllas.

4. Ságestallamiid gávdnosat

Dán kapihttalis ovdanbuvttán iežan gávdnosiid, nammalassi mu dutkanprošeavtta oasseváldiid, ja dieđuid, perspektiivvaid ja oaiviliid maid lean čohkken ságestallamiid bokte. Lean välljen juohkit kapihttala guovtti váldooassái, mu guovtti välljenmuni mielede. Vuosttaš välljenmuni gohčodan “sámi árbevirolaš čeahppin” ja nuppi välljenmuni ges “čeahpes pedagogan”. Čilgen eanet välljenmuniid birra. Muitalan sihke geat oasseváldit leat, movt sii leat lihkadan, makkár oaivilat ja vásáhusat sis leat iešguđet áššiin maid birra jearahalan ja maiddái eará áššiid mat sidjiide leat deatalaččat go guoská mu fáddái. Ovdanbuvttán sin fiktiivva namaiguin ii galgga vejolaš guorrat geat sii leat. Go čilgen sin, de bijan váldooasis deattu ođđa dieđuide ja áššiide, iige áššiide mat leat jo namuhuvvon ovddit oasseváldiin geaid ovdanbuvttán.

4.1 Sámi árbevirolaš čeahpit

Dán kapihttalis ovdanbuvttán vuosttaš välljenmuni oasseváldiid. Lean välljen gohčodit sin sámi árbevirolaš čeahppin go leat olbmot geaid dieđán bajásšaddan sámis, dahje geain lea olu máhttu sámi árbevirolaš doaimmaid birra. Dáin ságestallamiin lei váldodeaddu das ahte defineret makkárat sámi árbevirolaš doaimmat leat, dahje sáhttet leat, ja maiddái geahččalin gávnnahit makkár oktavuohhta sis lea iešguđet doaimmaide. Muhtumiin dáin oasseváldiin lea duogáš pedagogihkas maiddái, muhto dáin ságestallamiin ii lean nu olu deaddu skuvlemis go nuppi välljenmuni ságestallamiin. Deattuhan skuvlema go muhtun dáin informánttain leat eret Suoma bealde sámi ja mu mielas orui miellagiddevaš oažžut veaháš Suoma bealde sámi perspektiivva maiddái. Dáppe jearahallen muhtun informánttaid fárrolaga, ja dat sáhtta váikkuhan vástádusaide.

4.1.1 Ovllá

Ovllá lea vuosttaš oasseváldi gean jearahallen olles mu prošeavttas. Son lea sullii 60-jahkásaš dievdu gii lea bajásšaddan boazodoalus Guovdageainnus. Olles eallima lea son johtán márkana ja mearragátti gaskka. Lohká álo eallán lahka ealu iežas mánnávuodas ja dovda ahte lei hui isolerejuvvon eará olbmuin go eai orron luotta lahka. Lei deatalaš álo oaidnit ealu, ja go jearan manne luotta sirde lagabui de vástida:

“Álkivuoda dihte. Boazodoalus gal šaddá eanet bargu go šaddá vuolgit várrái go guodohit galgá. Muhto nie álkit muđui, go lea luotta lahka ja rámbuvrraid lagabut. Ii dárbbat kilomehtera vázzit vai luotta lusa olle.”

Son muitala ahte láveje čuoigat, vázzit ja sihkkelastit go galge beassat gosage, go dalle eai lean biillat ja njealjejuvllagat. Sihkkeliin leat sus buori, somás muittit vaikko ii beassan dainna juohke sadjái. Maiddái boazodoalu oktavuodas leat sii čuoigan ja vázzán birra ealu ovdal go skuhterat bohte, ja go bohte de ii galgan skuhteriin vuodjit ovdal lei dan meare olu muohta ahte herggiin ii šat beasa. Go jearan herggiid ja heargebargguid birra, de vástida:

“Mun ledjen hui unni šattus go gergen skuvllas, ledje vissa guokte jagi mun ledjen herggiiguin. Dat oidne, “diet lea unni, ii diet nagot”. Lávii váttis oažžut leŋgii, akto gal in muhttin herggiid oba ožžonge. Okta heargi, man láveje “hilbes heargin” gohčodit, ja mun gal ipmirdan hui bures. Dat lávii muinna nu bahudallat. Álggos leŋget galggan ja dat dušše jorrá das. Ja in mun dan oaččo leaŋggaid gaski, áissáid gaskii. Ja dakkaviđe go rávis olmmoš boahtá, de gal lea nu lodji.”

Son muitá dan losses doaibman, muhto son ii lean áidna gean mielas lei nu. Su vilbeliin ledje seammalágan vásáhusat. Go jearan jus odne lihkada, de vástida “Jua, álo. Dan gal ferte”. Son lávii bártidit čilggiin go šattai áhččin ja dan rájis lea hárjehallan hui olu. Son muitala ahte lea álo čiekčan spáppa, ja lohká son dagai dan healssu dihte:

“Dan gal láviimet bárefuožžan jo. Lei okta dain dinggaid maid dagaimet geasseáiggi, viehkat dan spáppa manis... Min gilis lei gieddi gos láviimet čiekčat. Muhto eai doppe lean nu olu bearrašat nu ahte eat lean nu olu čiekčit.”

Go jearan čuoigama birra, ja makkár oktavuodain lávii čuoigat de lohká:

“Dat lei feara movt. Muhtomin ráhkadit láhtu ja čuoigat gilvvu. Ja muittán mis ledje ránnját geat eai lean boazosápmelaččat. Dat ledje hui dakkárat movt čuvvot valáštallamis mielde. Dain lávii TV ja mii geahččat doppe čuoigamiid ja láveje ránnját ieža čuoigat. Ja min vildet maid čuoigat. Ja hupmat, “dákko livččii”... muittán doppe Roavvejogas, “dá livččii oba buorre gilvoláhttu sáhttit”. Jua ja láveje luistet maid. Lávii boahtit dohko, nubbi ránnjá orui veaháš badjelis. Albma luisttiiguin, go jiekŋu eatnu.”

Sii lávejedje sihke somás dihte čuoigat, muhto šattai maiddái beroštupmi gilvalit, vaikko ránnjámánát ledje boarrásit. Go jearan lávejedjeho hárjehallat, de ii loga sii láveje, muhto baicca “dušše gilvalledje go heive”. Skuvllas ges lohká muitit fággádeami. Lei somá vaikko ii lean lohpi. Lávejedje mihtidit fámuid, oaidnin dihte gii birge gainna. Ii loga suhtus doaibman, muhto dušše

ahte mánát fuobmájit “Dál mii gal nie dahkat”. Go jearan Ovlás árbevirolaš doaimmaid birra, de lea eanas deaddu gárddástallamis ja eará árbevirolaš doaimmain mat gusket boazodollui. Lohká praktihkalaš doaimmaid bokte oahppan sihke doahpagiid ja movt dahká boarrásit olbmuin. Son čilge:

“Na go gárddis lea eallu, de lea njorostallan ja... Mii láviimet dalle go mun ledjen luntta. Mii mearkkuimet čakčageasi. Gal dan diedát, unni olmmoš ja miesit stuoribut go miessemánus. Lávii oalle fággádeapmi go miesi darvviha. Duohpat dan iežas lusa. Lei álo nu go njoarosteame lea. Ja jus de boastut darvviha. Eai láven bálljo boahit veahkkin dat rávis olbmot. Galggai vissa veahá nu, oahppat vai ii bálkes summal nuppes.”

Son muitala maiddái bivdima birra ja man deatalaš lei dovdat báikkiid ja jávrriid. Mánggii muitalii muitalusaid maid ieš lea vásihan. Ovlá čilge ahte láveje mannat tuvrii áigegollun, ja muhtomin oaidnit ealu, ja de fertii máhttit gálvvuid ja gáfe páhkket mielde. Son lávii gárdut rievssahiid ja odne bivdá ealgga. Čilge ahte lei gelddolašvuoda dihte, iige ekonomijja dihte. *“Ii lean nu olu eará maid homme”*. Mun in máššan, ja fertejin jearrat láviigo son dásnut, ja dasa vástidii ahte *“dásnut ii lean lohpi”*. Jerren maiddái vuojadeami birra, ja son logai sus lei persovnnalaš mihttu oahppat vuodjat skuvllas, go lei deatalaš vai ii heavvan.

Ovlá ii loga duddjon nu olu, muhto muitala ahte lea ieš oahppan snihkket go álggii viesuid ja visttiid dárbbasit. Jerren maiddái makkár olmmožin son oaidná iežas, guorahallan dihte su identitehta, de muitala:

“Boazosápmelaš mun de lean. Manai guhká ovdal mun álgen ipmirdit earát leat maiddái sápmelaččat. Ledjen oahppan nu ahte sápmelaččat leat dušše dat mas leat bohccot. Dat movt dáppe orro ledje dálonat ja mearrasápmelaččat meronat. Dat hupme sámeigiela dalle hui oallugat. Fuolkkit vel muhttimat. Muhto meron ii lean fasttes sátni. Iige dálon. Lei dušše earru. Mun dihten mun ledjen sápmelaš. Mun fertejin oahppat dieid diŋggaid go ii muđui birge. It don birge meahcis jus it oaččo dolá ja diekkár diŋggaid.”

Loahpalaččat jerren makkár doaimmain son váibá buot eanemusat ja dasa vástidii son:

“na jus skuhteriin vuodjá ja darvána.... Dat lea lossat! It don doppe beasa! Ja it don dalle sáhttán riŋget veahki. Ja nu heittogat dat skuhterat. De lávii šaddat doppe bargat máŋggaid diimmuid. Njuikkodit ja fieradit birra nu ahte šaddá šalka.”

Dat oaččui mu digaštallat skuhtervuodjima dego vejolaš sámi árbevirolaš doaimman ja maiddá eanet guorahallat doaimmaid maid oktavuodas lihkadit.

4.1.2 Ulla

Ulla lea ovddeš oahpaheaddji Suoma bealde sámi skuvllas. Son lea bajásšaddan gusaiguin ja šibihiiguin, muhto ránnját ledje badjeolbmot, nu ahte lea beassan vásihit sihke ja. Go jearan sámi árbevirolaš lihcadeami birra, de vástida ná: *“Dat lea dego stoahkan; ollesolbmot ja mánát dábálaččat ovttá fárus. Ja dat lea mu mielas dakkár... Ii leat dakkár valáštallan mas vuoitin lea deataleamos, muhto iskkadallat fámuidd ja fallivuoda ja nu.”*

Go šaddá sáhka gilvvohallamis, de šaddá rámis ja muitala go lea vuoitán čuoigangilvvuid dalle go lei 10-jahkáš. Son muitala ahte skuvllat lagasbirrasis lávejedje lágídit čuoigangilvvuid ja ahte mánát- ja váhnemat ledje hui áŋgirat čuoigat. Ulla muitala maiddá ahte sámi mánát, maiddá dálumánát lávejedje veaháš njorostallat ja gilvalit geađgebáلكumis. Galge sihke deaivat ja bálkestít guhkas. Muitala maiddá organiserejuvvon spealuid birra go go gili mánát ja nuorat čoahkkanedje. Odne láve sihke vázzit ja čuoigat olu, sihke murjema, lubmema, guollebivddu ja healssu dihte. Muitala ahte lea buorre lihkadit muhto maiddá go čoggo borramuš. Lohká maiddá ránnjain oahppan guorrat boazoluottaid, ja eará luottaid maiddá. Muittaša go lea muhtomin guhkes mátkái vuolgán biigot badjeolbmáid. Dat lávii suohtas su mielas oaidnit movt doppe lea ja guosis finadit. Go jearan manne odne lihkada, de lohká:

“Dat lea dušše nu somá, ja go lea hárránan. De lea dušše nu hirbmat suohtas. Ja de duo mun áiggun dan spábbadoaškuma birra muitalit, ahte Vuovdagoikkas lei dakkár dáhpá ahte duon, dalle go muohta lei suddan, ahte juohke lávvardaga, de gili nuorat... ja boarrásit olbmot maiddá... de dat čoahkkanedje dohkko spábbadoaškungieddái ja de álge doaškut mánga diimmu.”

Ulla čilge ahte lei dego dakkár árbevierru sin lagasbirrasis, ja muittaša spábbadoaškungilvvuid maid lávejedje gaskaneaset lágídit. Ledje hui bivnnuhat sápmelaččaid gaskkas. Ii muitta ovttage

gii lávii akto hárbhallat, go lei sosiála doaimma. Muitala ahte lávejedje ieža ráhkadit spáppa sisttis. Maiddái luisttiid ráhkadedje ieža. Sii lávejedje luistet issoras guhkes gaskkaid vai besset fitnat sajiin johkagáttis. *“Gánddat lávejedje maiddái gilvvohallat”*. Son muitala maiddái iežas vásáhusaid bivdduin. Lea oahppan iežas áhčis bivdit rievssahiid. Go dánsuma birra jearan, de muitala son láve dánsut, *“Dánsun han lei suddu. Atnui hui fastin min guovllus. Dalle, muhto dal gal lea... dal in leat mángalot jahkái atnán suddun dánsuma”*. Sus leat maiddái somás muittut stohkosiiguin gos mánát dohpo nubbi nuppi gitta, čiehkástallamiin ja organiserejuvvon stohkosiiguin maid ohppe skuvllas.

Son muitala ahte lei deatalaš máhttit vuodjat go galgá fatnasiin vánddardit olu. Muitala gilvvuid birra gos nuorat hástaledje gii duostá gállit ja vuodjat jogaid rastá. *“Dat ii lean valáštallan, muhto baicca iskat dan roahkkatvuoda. Lea maid hui deatalaš gii lei roahkkadeamos. Ja okta lei, čakčat jieŋa alde, lei okta gii duostá guhkimussii mannat heajos jieŋa alde”*.

Muitala maiddái ahte son lea olu vánddardan fatnasiin, ja visot teknikaid maid dan oktavuodas ferte máhttit.

“Ja lei dat čuoibmun, dahje mii dajaimet goargŋun. Ja dien mii hárbhalaimet. Buohkat hárbhahalle. Lei dakkár máhttu ja teknikka mas das lei jearaldat. Dat gii lea ovddabealde fatnasa ja gii lea manjegeažis. Goappásge lei iežas teknikka mainna galggai goargŋut. Ja dat lei hui deatalaš oahppat maiddái dan guollebivddu dihte. Eai han dan áiggi lei lean mohtorat nu olu. Oanehis mátkkiide oahpaimet goargŋut.”

Go jearan leago son bajásšaddan dainna oaiviliin ahte galgá seastit fámuid de lohká:

“Muhto gal dan fuomáše; mii láviimet mannat gili olbmuiguin jeaggái duoddarii lubmet. De fuomášin ahte háliide seastit daid nuorat olbmuid. Lávejedje dáhtut go lea stuora jeaggi, de bidje daid nuorat dahje geahnohit olbmot ahte sii čogget duos mii lea lagamus ja dat geat buorebut nagodit mannet dobbelebbui. Fámuid nu seastit.”

Mun jerren leigo sus friddjavuohta čadahit sámi doaimmaid oahpahusas go barggai oahpaheaddjin Suomasámi skuvllas. Son čilge ahte Suoma oahppoplánat addet oahpaheddjiide friddjavuođa ieš válljet movt oahppit olahit mihttomeriid. Doppe lei buorre vejolašvuohta čadahit oahpahusa mas sámi sisdoallu, ja su mielas berre leat nu. Iežas skuvllas lei su iežas ovddasvástádus dahkat dan.

Muhttin rektorat ledje eanet rahpasat dasa go earát, ja son lea ieš fidnen suohpaniid skuvlii jna. Go šaddá sáhka praktihkalaš doaimmain de dadjá:

“Doahpágiid oahpahit lea olu buoret jus praktihkas leat oaidnán daid ja jus ieš vel hárjehalat. Ja lea dakkár go giela oahpaha, dalle lea maiddái deatalaš ahte ožžot hárjehallat dan sáni praktihkalaččat. Vaikko makkár giela oahpahat, dego njuikun, ahte mánát galget beassat bargat dan, stoahkama oktavuodas dasto dainna giela oahppat.”

4.1.3 Biera

Biera lea maiddái bajásšaddan boazodoalus nugo Ovlá muhto son lea badjel 75 jagi. Mu mielas orui miellagiddevaš oažžut perspektiivva ovttá boarrásit buolvvas. Son lea olles eallima bargan bohccuiguin, ja lea hui čeahppi mitalit mitalusaid iežas eallimis. Ovttatmano go lea sáhka árbevirolaš doaimmain, son mitala mitalusa go lei unnin ja vulggii rávisolbmuid mielde bivdit.

“Muittán ahte moai leimme oalle unnit vieljain, go guđii munno áhku lusa. Ja de johttáje dieđus dat davás ráidduin ja eai váldán olles joavkku. Mis lei oalle stuora joavku. Guđii munno, unnimusaid. Moai báziime dohkko ja ja dieđus nu go mánná, dat láittastuvvu. Ja de lávii boahtit áhku viellja. Maid boahtá muhtomin ja dalle láveje loddet, ja moai besse mielde dohkko. De mii bijaimet dohkko, golmmas. Dal dieđusge vulggiimet dohkko, ja dieđusge moai mánát speanttat, “na movt bat dal, lotti báhčit galgá máhttit?”.

Mun: “Ledjega bissut?”

Bissu das lei, ja ieš lei ráhkadan láttaid. Dološ áiggi. Ja dat dal ii lean muittán ovttá láddii bidjat hávllaid. Dušše ruvttaid. Ja mii njágaimet, guokkardalaimet dohkko čila duohkai. Ja de dohkko, son geas bissu ovddemusas. Guokkardii ja moai manjis. Ja munnuide lei nu máilmmi suohtas diet, “movt dál geavvá?”. Ean moai lean goit goassege ovdal... De dal manai, olliimet dohkko. De leat lottit joganjálmmis. Ja de galggai báhčit, bijai dan látta, bávkali... Deaivvai bidjat dakkára mas eai lean hávllat biddjon. De hal dat manne dat lottit ja billahuvai visot. Munnos maid mokta billahuvai visot. De gal jorggiheimmet ja son dušše dearpalii dan bissu eatnamii ja logai “billistit mu mállása!”. De gal lei diet. Dat gal lei somá.”

Muitala ahte lávii fertet fuobmát diŋggaid vai áigi gollá go váhnemat eai leat ruovttus. Bieras leat maiddái vásáhusat rievssatgárdumiin ja ealgabivdduin, ja lohká issoras gelddolaš doaimman dan, muhto lávii maid ruhta gártat go sáddeje Áltái gálvvuid ráiddu mielde. Lohká maiddái olu veahkehan iežas eatni ruovttudoaimmaiguin unnin, murren ja maiddái duddjon gápmagiid maid láveje vuovdit. Go jearan jus goasse lávii lášmmohallat, de lohká:

“Lášmmohallat? Na gal dat lea lášmmohallat dieđus go álo vázzá olmmoš ja homme feara maid. Nu hal dat lea. Ii hal nie gal eanaš gal leat, lášmmohallan dušše vázzán. Ja čuoigan. Ovdamearkka dihte go lea gárdume, de čuoigá hui olu. Gárddiid oahppat.”

Seamma lohká dáhpáhuvvat go vuolgá guollebivdui dahje murjet. Ovdal go vuojánat bohte de šattai vázzit juohke sadjái. Muitala maiddái olu doaimmaid birra maid čađaha boazodoalu oktavuodas, dego bohčit, guođohit ja njoarostit. Biera čilge ahte lei deatalaš leat čeahppi njoarostit vai deaivá rievttis bohcco. Dan dihte lávejedje maiddái hárvhallat čorvviiid njoarostallat. Dat, ja vai áigi gollá.

Das viidasit šaddá sáhka ovttá dáhpáhusas go son ja eará mánát geahččaledje ráhkadit muorragontora man sisa galge bohccuid bidjat. Ledje gullan nu sáhtii dahkat ja áigo geahččalit go ii lean eará hommá. Son čilge maiddái movt láve šaddat vázzit hui olu boazodoalloaimmaid oktavuodas, ja das bohtet ovdán olu fágadoahpagat mat gusket boazodollui. Boazodoallu lea issoras deatalaš sutnje, ja čilge *“Gal dan dieđát, mii darvánan lea olbmui varrii. Gal dat galgá gal dohkko (ealo lusa) mannat, ii nu oba bálljo sáhte ge. Go lea hárvánan dan bargat”*.

Biera ain lihkada odne olu boazodoalu oktavuodas. Láve maiddái snihket. Lohká ahte *“go beare guhká (nu ahte ii lihkat), de ii nagot šat vázzit. Gal dat lea buorre veaháš vázzit álo. Ja hommet!”*. Go jearan jus lávii lihkadit eará oktavuodain, de šaddá sáhka gilvvohallamis. Son muittaša skuvllas stohkosiid gos mánát *“ledje hearggit”* ja báttiin gesse eará mánáid gilvvus. Lávejedje maiddái fágadit ja geassit roahkkesuorpma. Ulbmil lei oaidnit gii leat gievrasmus. Lávejedje maiddái gilvalit viehkat ja spáppa čiekčat. Biera maiddái muitala ahte lea olu suhkan fatnasiin ja mieđiha ahte ii leat goasse oahppan vuodjat. Eai sin láven suovvat jávregáddái. Heajaid oktavuodas maiddái lohká veaháš jorggohallan iežas go jearan leago goasse dánson. Fertii jeagadit boarrásit olbmuid geat eai suovvan.

Son muitala ahte stohkosat maid lea namuhan ledje suohtas doaimmat ja ahte daid soaittášii somá čađahit skuvllas. Ieš ii muitte oahppan nu olu skuvllas, muhto doaimmaid main lea lihkadan orru muitime bures. Mun jearan viidásit leago bajásšaddan dakkár jurddašemiin ahte ii galgga duššiid lihkadit, ja son čilge ahte ii lean streanggis, muhto baicca ahte *“Go guođoheapmi, de galgá vuoiñjastit dat gii galgá vuolgat guođohit”*.

4.1.4 Sámmol

Sámmol lea bajásšaddan Lulli-Suomas, muhto lea orodan áigodagaid Sámis dan rájis go lei 13-jahkásaš. Dál lea badjel 70 jagi boaris. Sus ii leat sámi duogáš, muhto lea leamaš Sámis nu guhká ahte hupmá ja čállá giela, dan seammás go diehtá olu sámi árbevieru birra. Dat dagai dan hui miellagiddevaš perspektiivan dutkat. Dál orru Suoma bealde sámis. Go hupme valástallama ja lihkadeami birra, de lea sus dat govva ahte gilvvohallan lei hui deatalaš bártniid gaskkas. Dan oktavuodas viehkan- ja njuikungilvvuid main gilvaledje sihke áiggis ja guhkkodagas. Lohká ahte *“son gii lei falimus... (ja son gii ii birgen, dasa ii lean nu várálaš). Muhto das dieđus dat beaggin lei hui buorre ášši. Ahte dat gii lei falimus, dat bekkii dan dáfus bures”*. Sámmol lea čeahppi muitalit muitalusaid go lea sáhka lihkadeamis ja vugiin movt son lea lihkadan.

Bártnit lávejedje maiddái gieđa botnjat ja suorbmafákkiin mihtidit fámuid somás dihte. Muhtomin gurpo geđggiid gilvun. Son muittaša maiddái ahte bártnit lávejedje gilvvohallat fatnasiin suhkat iešguđet guhkkodagaid. Spábbadoaškuma ja spábbačaskima maiddái lávejedje sihke nieiddat ja bártnit speallat. Namuha maiddái geađgebálgkungilvvuid. Eai lean lágiduvvon doaimmat, muhto nuorat lávejedje spontánalaččat čoahkanit speallat. Lei álki go eai dárbbášan nu olu biergasiid speallat, eaige dárbbášan guhkas vuolgat. Lei maiddái somás vuohki geavahit iežas goruda. Viidásit namuha nJORostallama:

“NJORostallan lei dieđus, das lei oassi dat gilvvohallan maiddái, muhto das lei várra buot stuorimus dat ahte hárjehallat dan darveheami. Muhto dieđus das ge loahpas čájehuvvui gii lei čeahpimus nJORostallat ja gii ii lean nu čeahppi”.

NJORostallan ii lean dušše sidjiide geat barge bohccuiguin, muhto lávejedje buohkat oassálastit. Áigegollun láveje mánát geahččalit nubbi nuppi maiddái darvehit suohpaniin. Odne liiko Sámmol vázzit ja meahcástallat, dávjá lubmema, murjema, guollebivddu ja ealgabivddu oktavuodas. Vázzima birra lohká: *“Muhto dieđusge galggai juoga lágan sisdoallu dan vázzimis. Ii leat dušše*

ahte sirdása nuppe sadjái, muhto lei maiddái sosiála dáhpáhus”. Dálvet láve veaháš čuoigat. Dan lea álo dahkan. *“Dálvet ii leat olu eará, ja stobus lei láittas*”. Nuorran lea maiddái luisten beassat báikkis báikái. Sus leat buori vásáhusat vuojademiin ja dánsumiin. Lea geahččalan dánssu maid lea oahppan Alaskas, nammalassi Eskimo-dánssa.

Sámmol čilge ahte báikkálaš skuvlamánát lávejit nJORostallat, muhto maiddái lášmmohallat nugo buot skuvllain dahke, eaige dušše sámi. Go lea leamaš olu badjedáluin nuorran, de leat sus olu vásáhusat gárddástallamiin. Jerren sus maid leigo vásihan dan ahte ii galgga duššiid lihkadit. Son vástidii:

“Boarráseappot gal ledje dakkárat. Sii eai lihkan duššiid. Nuorat gal, goitge duot 25 jahkásaččat lávejedje njuikut ja viehkat gilvvu earáiguin. Dat rávvásat olbmot eai láven gal. Dat gal seste fámuid.”

Dan oktavuodas maiddái jerren movt lea oahppan dakkár doaimmaid čađahit ja doahpágiid ja sániid mat gullet dasa?

“Geahččat mo earát láhttejit ja maid dat hupmet dalle go juoidá barget ja dahket. Muhto lea han dieđus dat ge ahte muhtomin gullá dan maid ahte “gal dat jávohis olmmái oahpaha”. Ahte “ale jeara, gal don oainnát dasto go álggát dan bargat”. Ja duottar dat lea dat jávohis olmmái dábálaččat. Duottar oahpaha bargat. Dat boarrásat láveje das maid atnit ávvira, ahte ohppet riehta daid sániid ja doahpágiid. Njulgejedje jus muhtin dajai boastut ja nu ain”.

4.1.5 Ánne

Ánne boahdá stuora boazodoallobearrašis ja boahdá siiddas gos ledje hui olu nieiddat go son lei nuorat. Son lea badjel 70 jagi boaris ja lea johtán ealuin nu guhká go muitá. Sus lei stuora ovddasvástádus guođohit ealu go lei okta boarrásit mánáin. Boazodoalu oktavuodas dieđusge namuha olu iešguđet doaimmaid, dego earret eará bohčín, nJORostallan, gárddástallan ja hearggástallan. Sus ledje dan beivvi go ságastalaime vel čearpmahat olggobealde viesu. Son deattuha hui ládje doaimmaid main lihkada muhto fillen hupmat eará doaimmaid birra main ii soaitte jurddašit lihkađeami lunddolaš oassin maiddái. Muittaša go mánnán ja nuorran lávii sihke vázzit ja čuoigat gárddiid oahppat, ja beivviid stohke olgun ja čierastalle. Unnin lohká maiddái stoahkan duhkorasaiguin maid ieža leat ráhkadan čorvviin. Sáhte leat rolla-speallolágan

stohkosat, main čoarvvit ledje bohccot mat gulle “olbmuide” maid ledje muoras ja biktasiin dahkan.

Go lei 16 jagi boaris, de sirde dálveorohaga ja heite gárdume. Gárdun lei buorre vuohki dinet ruđa, earenoamážit go sii ledje mánggas. Sii lávejedje vuovdit rievssahiid njuovahakkii. Hearggit maid ledje deatalaččat su bearrašii. Daiguin lávii šaddat olu bargu, earenoamážit go lea hommeme eará dinggaid dego duddjome. Go jearan manne duddjot lea oahppan, de lohká: *“Lei (deatalaš) oahppat duddjot vai birge máilmmis. Dat lei maid okta, vai birge. Oahppat duddjot, goarrut alces biktasiid ja eadnái veahkkin goarrut”*. Muitala maiddá ahte sii álge gávpegápmagiid goarrut. Lea čielggas ahte sus lea leamaš ovddasvástádus ruovttus go lea olu veahkehan viessobargguiguin ja gohkkemiin. Maiddá internáhtas muitá olu veahkehan viessobargguiguin.

Son lohká njuolgut ahte son ii láven gal goasse vázzit healssu dihte. Son diehtá mu masterbarggu birra go lean ovdal hupman suinna dan birra ja njuike njuolga dasa.

“Ii lean dan (lihkadeami) birra, headisge. Galgai juoidá bargat mas lea ávki. Skuvllas mii gal beasaimet lášmmohallandiimmuid váldit go fárruimet ođđa internáhtii. Ledjen dalle 4. klássas. Dat gal lei hui somá. Oahppat lášmmohallat. Ja spáppaiguin láviimet.”

Son lea olu vázzán muhto orru álo ávkkálaš doaimmaid oktavuodas ja hui nuorran álgán guođohit.

“Ija miehtá vázzit. Iige oadđit muhto vázzit ija miehta ja doallat dan ealu čoahkis. Ja gáfestallat mii ihkku. Dahje iddes goit gáfestallat go čuvvgoda. Niesteseahkka mis lea mielde. Ja lea hui olu vázzámuš. Ja de iddes go šaddá čuovgat mii álgit vuojehit ealu livvasadjái. De mii bohčit beaivvi miehtá nu guhka go čuovga. Vaikko mii leat guođohan, eat mii vellet nohkkat go boahitit goahtái. Mii mannat vel ealu sisa vázzit ja bargat doppe veahkkin ja easkka eahkes nohkkat.”

Odne oaidná árvvu lihkadeamis ja lea giitevaš go leat hearggit olggobealde viesu. Go su isit álggos buvttii herggiid, son váibbai daiguin bargat, muhto mañjel go moddii lei leamaš, do dovddai nu *“kvihkka ja lásmat. Ii ábut dušše soffás veallat!”*. Teknologijja geažil lea boazodoallu šaddan geahppasit bargun ja danin lea su mielas deatalaš lihkadit odne. Son lohká maiddá olu lihkadan go lea bajásgeassán iežas mánáid. Lohká *“oalle trimman”* viesus girddihit mánáid mañis, go dalle eai lean mánáidgárddit.

Son lea maiddáí olu vánddardan fatnasiin. Lei dárbblaš máhttit suhkat jus galggai beassat márkaniis fitnat gálvvuid viežžame. Fuobmá ahte dat maid gusto lea hirbmat buorre lášmmohallanvuohki. Ii loga gal olu vuojadan. Go jearan leago dánson, de ii mieđit dánson, muhto lohka ahte lávii miellagiddevaš guovlat go rivgut dánso meassuin, ja mitala munnje mitalusaid nuorravuodas. Eai su váhnemat lean gal nu streaŋgat dainna, muhto eai sii láven dánst.

Manjit áiggis lea son snihkken olu iežas isidiin. *“Ja dat lei nu hirbmat buorre lášmmohallan dat snihkken mu mielas. Gal mun bessen vázzit, ja beaivvi miehtá olgun. Gaikut ja boaldit daid boares materiálaid, ja čohkket daid visot, čorget birra hytta, ja ean moai leat nu balljo fitnan dan rájis go letne fárren. Mun jurddašin vel “jus mun nuorra, mun álggášin snihkkárskuvlii!”*

4.2 Čeahpes pedagogat

Dán oasis mitalan nuppi välljenmuni dutkanbohtosiid birra. Lean välljen gohčodit sin čeahpes pedagogan go barget, dahje leat bargan skuvllain ja lášmmohallanfágaoahpaheaddjin. Sis lea maiddáí olu árbevirolaš máhttu go buohkat leat bajásšaddan Sámis, muhto váldodeaddu lei skuvllas ja oahpahasas dain ságastallamiin. Leat olbmot geat leat veahkehan mu sihke skuvlavázzimis ja oahpaheaddjeámmáhis. Ledje miellagiddevaš ságastallamat ja sáhtte leat hui ávkkálaččat mu masterbargui, go bessen ságastallat dan birra fágalaččat.

4.2.1 Juhan

Vuosttaš oasseváldi geainna ságastallen dán välljenmunis lei Juhan. Son lea gaskkal 60 ja 70 jagi. Sus ii leat boazodoalloduogáš. Juhanis lea álo leamaš hui alla valáštallanberoštupmi ja lea álo hárhjehallan šaddat buoret iešguđet valáštallamiin, nugo čuoigamis, njuikemis, luistemis ja spábbadoaškumis. Su mielas lea dat álo leamaš somá go liiko hárhjehallat ja gilvvohallat. Dat lea váikkuhan su ámmáhii, go lea oahpahan lášmmohallama iešguđet dásiin guhkká. Valáštallama dihte ii álgán goasse borgguhit ja álggii manjit alkohola návddašit. Nu lohka lihkaeami sáhttit váikkuhit ovttaskas olbmo identitehtii. Oaivvilda sámi valáštallangilvvuid sosiála doaibman mii sáhtta nannet máná sámi identitehta.

Go jearan maid navdá sámi árbevirolaš lihkaeamin, de lohka: *“Árbevirolaš lihkaeami lea hui čadnojuvvon doložis barggu ektui. Sáhtta leat čuoigan, suhkan, vázzin, soames háve viehkan, njoarosteapmi, bivdun, fierpmi ja nuohti geassit... Lea hui olu mii juste guoská dan bargodillái. Ja dieđusge leat nissonolbmot leamašan eanet návethommás, guoddit suinniid, láddjet, buot háset,*

ja diekkár hommát. Ja dieđusge leamašan maiddái mánáid ektui ja earáid ektui, veahkehit daid. Siste láibut ja buot mii guoská dáludoallái. Dábálaččat leamašan nie ahte nisssonolbmot leat váldán dan mii hui láhka ruovttu ja almmáiolbmot leamašan veaháš guhkkelis bivddus ja várís ja nu viidásit”. Son oaivvilda ahte sápmelaččain ledje čielga rollat dálloalalus. Lohká olu dain hommáin ulbmilin dinet ruđa. Juhan lohká maiddái ahte internáhttavuogádat sáhtta dagahan dasa ahte muhtun mánát masse oahpu go ledje eret ruovttus.

Iežas lohká lihkan olu láju, bivddu, čuoibmuma, suhkama ja murjema oktavuodas go lea sáhku lihkaideami birra bargoohtavuodain. Lea maiddái olu vázzán ja čuoigan go galggai gosage. Odne hárhjehallá healssu dihte. Son lea bajásšaddan hei lestadialaš báikkis ja ii leat dánson ovdal go šattai 18 jahkásažžan. Go jearan sámi árbevirolaš sisdoalu birra lášmmohallanoahpahasas, de lohká ahte boahdá ovdán tearpmaid, giela ja doaimmaid bokte. Tearpmat sihke lihkašagaide ja maiddái valáštallamis, muhto lea váttis go valáštallamiin dávjá bohtet tearpmat eará gielain. Namuha maiddái njoarosteami, meahcástallama ja olgoelošteami.

“Muhto de lea dieđusge jearaldat: mii lea sámi, mun lean johtán viehka olu miehta máilmmi ja mun oainnán olu stohkosiid maid stohket Jaskesábisulluin ja dat stohket sámis sullii dan seamma. Nu ahte lea ovttá ládje dakkár internationála. Nu ahte lea hui váttis diehtit mii lea juste sámis. Njoarosteami gal dáhkjet nuppe bealde, hui olu davvi guovlluin ja ii dušše sámis”.

Go lea sámi sisdoallu fágaplánain, de lea oahpaheaddji geatnegahtton lasihit sámi sisdoalu buot fágaide, muhto ii leat álo nu álki. Ovdamearkka dihte lea lášmmohallan Juhana mielas dakkár fága mii lea seammalágan sápmelaččaide ja eará kultuvrraide. Okta váldoerohusain lea psykologalaš; *“sámis leamašan ávki juoga masa go lihkada ja lášmmohallanfágas sáhtta muhtomin váttis oaidnit masa lea ávkin boahtteáiggis. Sáhtta leat nu ahte oahpaheaddjit galggaše leat čeahpit muitalit ahte soddjilvuohka lea hui deatalaš go leat bargame guollebivddus, boazodoalus. Buot dakkár praktihkalaš bargguin”.* Son lohká ahte dat oaidnu sáhtta boahtit lestadianismmas. Earenoamážit odne galggaše Juhana

mielas mánát lihkadit eanet go eat šat lihkat nu olu astoáiggis. Das sirdásii sáhka álbmohelsui ja borranvieruide Sámis ja eará álgoálbmogiin.

Son muitala ahte mánát stohket guovtti ládje: go ieža fuobmájit ja go lea organiserejuvvon. Go jearan sus leatgo doppe stohkosat mat sáhttet leat sámi árbevierru, de lohká ahte olu dain

organiserejuvvon stohkosiin maid son máhttá lea son oahppan dážaoahpaheddjiin internáhtas. Leat stohkosat mat leat oalle internationála, beare ahte leat ožžon sámi namaid. Stohkosiin dego rollaspealuin dieđusge bohtá ovdán dan maid mánná dovdá, ja dat sáhttá leat sámi kultuvrralaš. Das de joatká ahte lea vejolaš sámáidahttit stohkosiid dahje doaimmaid ja ahte lea oahpaheaddji duohken válljet makkár stohkosiin lihkadeapmi galgá dáhpáhuvvat. Lášmmohallanoahpahus lea buorre arena oahppat giela ja lihkadit praktihkalaš doaimmaid bokte, muhto olu lea dieđusge maiddái skuvlla, rektora ja ekonomiiija duohken.

4.2.2 Erik

Erik lea bargan sámi skuvllas manjemus moaddelogi jagi ja oahpaha lášmmohallamis. Son lea 60-jagiin. Son lea bajásšaddan dálloalalus guovddáš sámi báikkis. Son lea ieš álo gilvvohallan ja lea sihke viehkan, čuoigan ja njorostallan maiddái iežas bajásšaddamis. Namuha maiddái valáštallamiid dego čuoigan ja báhčin maid Sámi Valáštallan Lihttu lávii lágídit.

Go jearan maid navdá sámi árbevirolaš lihkadeapmin, de vástida: *“Lea viiddis gažaldat, gánske oalle váttis vástidit, muhto nugo mun jurddašan de lea goit... lihkadeapmi, dološ áiggi olbmot lihkadedje bargguin, muhto vuosttaš maid mun jurddašan sámi árbevirolaš lihkadeamis, de boazodoalus goit aŋkke, lea goit njorostallan, vázzin, viehkan ja dieđusge ovdal skuhteriid, čuoigan. Nu ahte die goit leat dat movt álggos bohtet jurdagii go lea sáhka sámi árbevirolaš lihkadeamis”*.

Son lohká maiddái ahte spábbačiekčan soaitá šaddame sámi árbevirolažžan go dál han lea sámi riikkajoavku spábbačiekčamis. Go namuhan skuhtervuodjima, de lohká ahte livččii váttis lágídit skuvllas. Dálloalalus namuha mánga iešguđetlágan doaimma maiguin lea bajásšaddan, dego earret eará luogusteami, láddjet ja áhcut ja lohká ahte lei dárbu leat fysalaš go dáid čadaha. Daid doaimmaid bokte lohká maiddái oahppan olu fágadoahpágiid mat gullet dálloalullui. Lea miellagiddevaš ahte ii namuhan daid go lei sáhka sámi árbevirolaš lihkadeamis. Lea olu dan duohken maid su skuvla vuoruha ja makkár resurssat sis leat, sihke ekonomalaččat ja oahpaheddjiid máhtu oktavuodas.

Go fágaplánain ii čielgasit definerejuvvo sámi sisdoallu, de oaivvilda Erik ahte ferte bohtit oahpaheaddjis. Su skuvllas lea olu deaddu sámi árbevirolaš sisdoalus ja lášmmohallama bealis lea deaddu njorostallamis ja čuoigamis, ja maiddái vázzin, viehkan, vuojadeapmi ja

givrodathárjehallan “*jus daid vállje gohčodit sámi árbevirolaš valáštallamin*”. Njorostallama dahket sihke hárjehallama ja maiddái stohkosiid oktavuodas. Su skuvllas leat maiddái fágabeaivvit gos oahppit njuvvet bohccuid ja besset dápmat- ja vuodjit herggiiguin. Su mielas lea deatalaš ahte sámi skuvllain čadahit dakkár doaimmaid, earenoamážit go fágaplánat eai spesifisere daid. Sis leat maiddái mátkkit juohke jagi main mánát meahcástit ja bivdet guoli, ja nu vásihit sámi olgoelošteami. Dat boahtá maiddái ovdan “meahcásteapmi ja luonddu fága” válljenfágas su skuvllas.

“Muhto nugo eske lohken, jus min skuvllas, guovddáš sámi skuvllas eai njorostala, gos de njorostallet? Ja dán áiggi dieđusge eai soaitte oahppit máhttit njorostallat, go eai leat nu ollugat geat njorostallet dal šat. Dieđusge boazosápmelaččat gal dieđusge muhto doppe lea maiddái unnon. Jáhkán ahte ruovttus eai šatta nu olu... don dieđát dán áiggi... mun balan jus skuvllas eai oahpa njorostallama, dat boahtá nohkat”.

Son oaivvilda maiddái ahte oahpaheaddjit galggaše leat čeahpibut sihke geavahit sámegeiela ja sámi árbevirolaš doaimmaid oahpahasas go dat sáhtá váikkuhit ohppiid sátneriggodahkii ja sámi identitehtii. Oahppit sáhttet oaidnit eanet árvvu sámi árbevierus go vásihit dan skuvllas ja praktihkalaš doaimmat leat buorit oahppat ođđa doahpagiid. Namuha maiddái ahte mánát odne eai leat nu sávrrit go ovdal láveje ja ahte sámi valáštallan sáhtášii movttiidit sin lihkadit eanet.

4.2.3 Máhtte

Máhtes lea guhkes duogáš lášmmohallanoahpaheaddjin vuodđoskuvllas muhto odne bargá eará oahpahasain. Son lea maiddái leamaš valáštalli ja hárjeheaddji, nu ahte lea álo dien suorggis bargan. Lea álo liikon lihkadit ja geavahit iežas goruda. Lohká sihke buorren motivašuvdnii ja helsui muđui. Su bajásšaddamis eai lean olu astoáigefálaldagat. Son lea olu čuoigan, njuiken ja čiekčan spáppa. Vieljaiguin lea álo ohcan vejolašvuodaid lihkadit.

Go jearan mii su mielas lea sámi árbevirolaš lihcadeapmi, de lohká ahte ovdal leat lihktan doaimmaid bokte, ja danin leat lunddolaččat šaddan sávrrit ja čeahpit čuoigat. Namuha boazodoalldoaimmaid main šaddá vázzit ja čuoigat dego guođoheami ja hearggástallama. Ođđasit áiggis leat dieđus maiddái váldán atnui valáštallamiid. Su mielas lea váttis dadjat leago doppe lihcadeapmi mii lea eksklusiiva sápmelaččaide, ja maiddái váttis lohkat boahtá go dat mii lea guovdil lášmmohallanfágii ovdan vaikko makkár árbevirolaš doaimmain.

“Leago obage árbevirolaš sierra lihkadeapmi sápmelaččain? Mun jáhkán dat lihkadeapmi gal guoská leatgo sápmelaš, dáža dahje amerihkálaš. Vuodđolihkadeapmi gal lea seammalágan buohkain. Muhto leat dieđus suorggit sámis ja mun dieđán eará álgoálbmogiin maid dakkár iešguđetlágan vuogit movt geavahit goruda iešguđetlágan lihkadeapmái, valáštallan. Jus geahččá sámis, go Sámi Valáštallan Lihttu bođii, dat čuoigan ja njoarosteapmi lea leamaš dieđus álo dakkár mii lea guoskevaš sápmelažžii. Ahte leat atnán njoarosteami, ja atnit odne maid dan, dakkár árbevierrun, ahte lea sápmelaččas vuohki. Ja leat álgán kombineret čuoigama ja njoarosteami, ja maiddái geasset viehkat ja njoarostit. Ja dan oážžu gohčodit dieđus sámi árbevirolaš lihkadeapmin go atnet suohpana mielde ja njoarostallet. Ja dasa lassin vel heargevuodjin mii lea dál bohtán. Leago dat árbevirolaš lea váttis dadjat. Mu oainnu mielde lea ođđaáigásaš goansta, sabehiid alde čuožžut herggiid manjis ja gilvalit. Muhto dat šaddá dieđus árbevierrun go dan dahká. Čuođi jagi geahčen lea de lea dat árbevierrun ahte leat nie dahkan sápmelaččat”.

Go jearan su skuvlla lášmmohallanfága sámi sisdoalu birra, lohká Máhtte ahte su skuvllas sii sihke njoarostallet ja čuiget, muhto ahte skuvllas čuvvot dáža vuogi lihkadit. Nu šaddá go leat fágaplánat maid šaddá čuovvut, muhto sámi sisdoallu bohtá maiddái sisa báikkálaš plánaid bokte. Su mielas lea skuvlla ja oahpaheaddji ovddasvástádus heivehit oahpahusa lunddolaččat. Su skuvla lea hui čatnon sámi árbevrrui ja árbevirolaš doaimmaide. Lea deatalaš sámi kultuvrra seailluheamis. Sutnje lea dat váibmoášši. Danin maiddái geavaha sámegeieltearpmaid valáštallamiin lášmmohallanfágas. Su mielas lea dat deatalaš go dat lokte sámegeiela árvvu ohppiide ja dat fas váikkuha sin sámi identitehtaide. Jearan sus berre sámi sisdoallu ráddjejuvvot dušše olgodaddamii lášmmohallanoahpahusas. Son vástida ahte oahpaheaddjis galgá leat vejolašvuohta heivehit ja muitala sámi árbevirolaš meahcásteami birra

“Mii hui olu vánddardit meahcis ja mis leat hui olu earenoamáš jurdagat dan ektui ahte min meahcásteapmi lea eambbo dakkár ávkkástallan, váldit dan mii doppe lea dan meahcis; guollebivdu ja... visot dakkár háhkát biepmu. Dat lea dakkár árbevierru mii lea álo leamaš min gaskkas, muhto dan lea leamaš maiddái dáža máilmmis. Muhto mii leat dego doalahan dan, ja doalahit ain dan, ahte man deatalaš dat lea midjiide ávkkástallat luondus. Mii eat hálit balljo mannat Remas gávppašeame. Dasa lassin mii ávkkástallat eará ládje maiddái. Dego murret ja nie. Muhto dan gal dahket eará servodagat maiddái”.

Máhtiin lei hui miellagiddevaš ságastallat go sus lei earenoamáš perspektiiva sámi árbevirolaš lihkadeamis. Šattai stuora deaddu lášmmohallanfágii go son lea lášmmohallanoahpaheaddji, muhto das namuhuvvoje mánga vejolaš sámi árbevirolaš doaimma maiddá. Son oačču mu jurddašit goas sáhtá lohkat doaimma lea eksklusiiva sápmelaččaide, ja goas sáhtá lohkat doaimma árbevirolažžan. Máhtte lohka ahte das sáhttet leat olu iešguđetlágan perspektiivvat ja lea váttis bidjat dan ráji. Dat váikkuhii mu boahttevaš ságastallamiidda.

4.2.4 Mihkkal

Mihkkal lei maŋemus oasseváldi gean jearahallen ja son oačču olu gažaldagaid mat ovttá ládje doibme nannet dahje geahnohuhttit olu jurdagiid mat mus ledje čuožžilan dan botta go čađahin ságastallamiid. Heivii maiddá bures ahte sus lea duogáš SVL:s. Sus soittii dan dihte leat earenoamáš perspektiiva sámi árbevirolaš doaimmaide mii ii lean vuos boahtán ovdán. Mihkkal lea gaskamuttu 40-jagiin ja bargá vuodđoskuvllas guovddáš sámi báikkis. Son ii leat bajásšaddan boazodoalus dahje dálloaluin, muhto lea veahkehan iežas áhku ja ádjá dáluin. Dalle lea olu lihkadan ávkkálaš bargguid bokte, dego earret eará bivddu, murrema ja murjema oktavuodas. Su áhku láviige sutnje lohkat ahte ii galgga duššái golahit návccaid, ahte galgá ávki go bargá juoidá, muhto dat ii bissehan su. Son lea lulde vázzán valástallansuorggi joatkkaskuvllas ja odne hárbhallá olu healssu dihte.

Mánnávuodas muittaša olu stoahkan ja gilvalan eará báikkálaš mánáiguin. Mánát láveje ieža lágideat gilvvuid, sihke čuoigamis, čierastallamis ja maiddá muohtaspábbabáhčimis. Lea olu lihkadan go ii dalle lean eará bargat. *“Mun álgen várra dan agis gilvvohallat, muhto ii šaddan várra ahte galggai buoremus šaddan ovdal 12 jagis bajás. De mun álgen hárbhallat dáppe gos dat earát hárbhalla ja čuvvon daid. Lei várra dan rájis go álgen. Ja de gal lei dat mihttu ahte šaddat nu bures go vejolaš”*.

Go jearan sámi árbevirolaš doaimmaid birra ja mii dat sáhtá leat, de lohka: *“Dan mun jurddašan dat leat dakkár doaimmat mat leat bargguin leamaš, bargguid oktavuodas ovdamearkka dihte. Nu ahte jáhkán njoarosteapmi, dan mun defineren dego dakkár... go don njoarostit, hárbhallat, de lei dakkár jurdda ahte manne don galget njoarostallat, dat lei ahte don dárbbasit dan jus boazodoalus, gárddástallamis galggat njoarostit. Ja dat leat eambo dakkár doaimmat mat ovttá ládje gullet du beaivválaš bargui, dahje movt gulle ovdal beaivválaš bargui. Omd. ahte fertejit hárbhallat suhkat. Go dan dárbbasit jus nuohtut galget ja jus galget beassat ovttá sajis nubbái.*

Nu lei ovdal, ahte fertejit máhttit daid, ja hárbhallat daid fysalaš bargguid mat ledje dárbbaslaččat birget”.

Čuoigama ja vázzima maid lohka deatalažžan, go dan fertii. Leaikkastallá ahte lea deatalaš leat gievara vázzit go muhtomin lea gilvu ollet ovddemus buoremus luomejeaggái. Son čilge ahte su skuvllas lea stuora deaddu sámi árbevirolaš sisdoalus oahpahusas ja ahte lea stuora oassin sin báikkálaš plánain. Go jearan gean ovddasvástádus lea ahte oahpahusas lea sámi sisdoallu, de ahte lea loahpalaččat sin ovddasvástádus, geat barget doppe. Lea álki jus skuvllas leat resursaolbmot, ja dan eai leat buot skuvllain. Lohka ahte lea beare unnán sápmelaččaid birra fágaplánain ja lea váivi go lulde eai dieđe olu sápmelaččaid birra, ja ahte de šaddá hástalus oahpahit sámi sisdoalu. Namuha maiddá ahte sii čadahit árbevirolaš doaimmaid mat doibmet bures fágaidrasttildeaddji doaimman. *“Oahppoplána dieđusge veaháš geatnegahtta min muhto mun jáhkán dat leat loahpas dat geat barget doppe. Ahte dat beroštupmi... Nu go mus lea juohke gida olgobeivi gos mii čuoigat ja oaggut. Lea oaggungilvu, njoarostangilvu, ja lea maid gámabálkestangilvu, nuvttoha bálkesttit. Dat lea maid dakkár mii ovdal lea leamašan gilvu. Dat leat dat maid mii čadahit juohke jagi”.*

Mus šattai miella jearrat dálldoalu birra. Muitalin Erika birra, ja movt son ii namuhan dálldoalu go lei sáhka sámi árbevirolaš doaimmain, ja jerren makkár oaidnu sus lea dálldollui. Son lohka ahte doppe leat olu doaimmat maid mánat dán áiggi eai oahpa šat, ja das de šattai sáhka dan ráji birra; goas sáhtta juoida gohčodit sámi árbevirolaš doaimman. Son lohka *“dat ráđji ii leat konstánta”* ja ahte vástádus sáhte rievdat olbmos olmui. Viidasit orui mu mielas lunddolaš jearahallat SVL birra, ja sin rolla sámi árbevirolaš doaimmain. Son muitala Sámi Valáštallan Lihtu doaimma birra ja movt sii barget lágidit sámi valáštallamiid. Ulbmil lea nannet sámi mánáid identitehta ja iešdovddu čalmmustahttima bokte, ja maiddá addit sidjiide arena sosialiseret sihke gaskaneaset ja eará kultuvrraiguin.

“Muhto lea hui deatalaš dasa ahte sámi nuorat besset gilvohallat eará sámi nuoraid vuostá, ja dakkár gilvohallamat mat leat eambo lagas váimmu. Njoarosteapmi ja čuoigan. Ja dieđusge spábbačiekčan maid lea. Muhto ovdal leat čiekčan gállohiid mun jáhkán. Lean oaidnán gova Ruotas gos gállohiiguin leat ráhkadan spáppa. Lea goit leamaš ovdal, go ieža ráhkadedje spáppa. Dan dihte oážžu lohkat ahte gánske lea leamašan dakkár spábbačiekčan árbevierru. Álggos lei várra dakkár stoahkan, muhto leat várra maid gilvalan”.

Das viidasit fertejin dušše jearrat movt SVL bargá go almmuha ođđa sámi valáštallama, ja movt vällje mii lea árbevirolaš ja ii. *“Dat ii leat álki go eai gávdno njuolggadusat. Don it sáhte lohkat “diet ii leat ja duot ii leat”. Dat mii dáhpáhuvvá, ovdánahtta dien, lea ahte muhtun searvvit sáddejit ohcama Sámi Valáštallan Lihttui, ja SVL stivra mearrida fulletgo dán. Nu ahte šaddá eanet dakkár dovdduid duohken. Don it sáhte lohkat ahte “dát ii leat ja duot ii leat”, go lea čađat dakkár proseassa mii rievddada ja dan ahte lea daid olbmuid duohken geat leat stivrras.”*

Loahpalaččat muitala lášmmohallanfága deatalašvuoda birra, ahte dat lea buorre arena čađahit praktihkalaš doaimmaid main mánát ohppet ođđa doahpágiid, ja ahte fágas ohppet olu ávkkálaš dinggaid, vaikko oahppit eai álo oainne dan ávkki.

5. Analyssa ja bohtosat

Dán oasis geavahan dan maid lean gávnahan mu ságastallamiid bokte ja čanan daid teoriijaide maid lean geavahan, ja geahččalan vástidit iežan dutkančuolbmagažaldagaide. Lean välljen juohkit kapihttala golmma oassái. Áiggun čájehit mat sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet leat, muhto maiddái movt dat iešguđet oasseváldit mu dutkanprošeavttas ipmirdit sihke sámi árbevirolaš doaimmaid, -máhtu ja -lihkadeami. Lean gávdnan miellagiddevaš erohusaid mat sáhttet leat guovdilát go háliida bargat dáinna fáttáin ja dáiguin doahpágiiguin skuvladiálašvuodas. Viidásit guorahalan manne ja movt sámi árbevirolaš doaimmat bohtet ovdán sámi skuvllain.

5.1 Mat leat sámi árbevirolaš doaimmat?

Lea čielggas ahte sápmelaččat álo leat bargan ja lihkadan iešguđetlágan doaimmaid bokte, ja ahte lea leamaš guovddáš sin eallimis. Jearahallamiid vuodul bohte ovdan vaikko makkár iešguđetlágan doaimmat maid sáhtta ipmirdit sámi árbevirolažžan. Bohte ovdán doaimmat maid ovdagihtii ledjen smiehttan iežan vásáhusaid ja girjjálašvuoda vuodul, muhto maiddái doaimmat maid in jurddašan ge sáhtte leat sámi árbevirolaš doaimmat. Mu oasseváldit leat namuhan olu doaimmaid maid birra Drake (1979) čállá, muhto maiddái doaimmaid maid ii soaitte namuhan go eai leat earenoamážat olggobealde sámi.

Leat namuhuvvon hui olu doaimmat mat gusket sirddašeapmái mat lea dárbbášlaččat birgema oktavuodas. Doaimmat dego čuoigan, vázzin ja suhkan ledje dárbbášlaččat boazobargguid, dálloodoalu ja biepmu čoaggima oktavuodas. Sápmelaš fertii leat sávri ja čeahppi čuoigat, vázzit ja suhkat vai galgá leat ávkkálaš ja birget biepmu ja ekonomiiija dáfus. Earenoamážit čuoigama ja suhkama oktavuodas ferte máhttit iešguđetlágan teknikaid. Manjit áiggis leat sápmelaččat maiddái álgán vuodjit mohtorfievrruiguin dáid bargguid oktavuodas. Sápmelaččat leat álo ieža čohkken iežaset biepmu ja leat maiddái bivdán ja duddjon ekonomiiija dihte. Lei dárbbášlaš vai sáhtte lonuhit alces gálvvuid. Leat maiddái ieža duddjon biktasiid. Mu dutkanválljenmuniin eai orron álo sohkaalrollat nu čielgasat, go sihke nieiddat ja bártnit guođohedje ealu ja duddjojedje, muhto soaitá dušše leamaš nu dain guovlluin.

Earenoamážit boazodoalus namuhuvvojedje olu iešguđetlágan doaimmat maid boazosápmelaš ferte máhttit vai birge, dego guođoheapmi, gárddástallan, heardoaimmat, bohččin, mearkun, njorostallan, áidun ja meahcceelošteapmi. Lea čielggas ahte doppe lea olu árbevirolaš máhttu maid

ferite máhttit, ja muhtomin maid ferite hárbhallat vai lea ávkkálaš. Dakkár doaimmaid leat oahppan go leat čadaheame daid. Nugo Sámmol lohka, de jávohis olmmái oahpaha, ahte don oahpat go oainnat earáid čadaheame doaimma, ja ieš geahččalat. Dállodoalus maiddái namuhuvvojedje olu iešguđet doaimmat ja daidda gulli doahpagat. Dállodoalus lea olu maid galgá máhttit sihke šibitdoalu, láju ja suidnema oktavuodas. Leat maiddái olu barggut ja doaimmat maid ovdal feritejedje máhttit ruovttubarggu ja mánáidbajásgeassima oktavuodas.

Ságastallamiin namuhuvvui stoahkan maiddái. Válljen deattuhit dan go stoahkan sáhtta váikkuhit sihke máná gilli ja identitehtii (Magga 2004: 66-70). Seamma sáhtta valástallan dahkat (Pedersen 2013: 108-109). Sápmelaččat orrot historjjálaččat sihke stoahkan ja valástallan sihke áigegollun ja gilvleami oktavuodas. Earenoamážit bárbnit orrot gilvvohallan, sihke vai galget beaggit, mihtidit fámuid ja astoáigedoaimman. Ulla maiddái namuha ahte leat vázzán sosiála doaimman, ahte lei juoga maid barge fárolaga. Orru nu ahte lihkeapmi dávjá boahpa sosiála doaimmaid oktavuodas. Leat sihkkarit muhtin namuhuvvon doaimmat mat eai leat šat nu dáblaččat. Dánsun lea okta ovdamearka maid ii lean lohpi dahkat oskku geažil, muhto das orrot mánggain oasseváldiin rievdan oavilat mañit áiggi.

Maiddá Sámi Valástallan Lihtus lea rolla go lea sáhka árbevirolaš valástallamis ja doaimmain maid valástallamat sisttisdoallet. Muhto nu go mánga oasseváldi dadje, de lea váttis defineret sámi árbevirolaš doaimmaid, ja makkárat dat sáhttet leat. Lea váttis lohkat goas okta doaimma lea sámi árbevierru. Mu ságastallamiin leat namuhuvvon doaimmat maid lea váttis dadjat leatgo eksklusiiiva sámi doaimmat. Sápmelaččat eai leat áidna álbmot geat leat meahcástallan ja dállodoalus bargan. Ii sáhte ge lohkat ahte sápmelaččat leat áidna álbmot geat leat njoastallan ja čuoigan ge. Nu go Máhte lohka, de leat buot álbmogiin leamaš doaimmat maid čadahit vai birgejit. Ovdamearka dihte oaidná son valástallama, mas hearggi mañis čužžot sabehiid alde, ođđaáigásaš diñgan. Das ii leat seamma ulbmil go ovdalaš áiggi hearggástallamis. Muhto nugo son maid namuha, de sáhttet doaimmat šaddat árbevierrun jus álbmot joatka dahkat dan.

Sara (2004: 124-125) čállá ge ahte lea váttis čilget juste mii sámi árbevirolaš doaimma lea dahje sáhtta leat. Mu mielas lei miellagiddevaš ahte Erik ii namuhan dállodoalu go jerren sámi árbevirolaš doaimmaid birra, ja dat soaita ge leat danin go dállodoallu ii leat nu eksklusiiiva sápmelaččaide. Nu go Mihkkal lohka, de ii soaitte ráđji leat konstánta. Dat mii ipmirduvvo sámi árbevirolaš doaimman sáhtta rievdat sihke áiggi mielde, muhto maiddái sáhtta leat olbmos olbmui. Mihkkal lohka ahte ii sáhte lohkat okta doaimma ii leat sámi árbevierru, dahje ahte nubbi doaimma

lea go doppe eai leat njuolggadusat juste dan birra. Muhttin doaimmat eai soaitte eksklusiiva sámi, muhttin doaimmat soitet beare nuorat, muhttin doaimmat soitet eksklusiiva boazodollui. Sáhttet leat vaikko makkár váikkuhusat go guorahallá dakkár ášši. Lea proseassa mii čađat rievddada. Sáhtášii sierra dutkančuolbma, geahččalit gávnnahit goas juoga lea sámi árbevierru ja goas ii leat. Lea maiddái vejolaš digaštallat leatgo doaimmat šat sámi árbevierru jus čađahuvvojit skuvladilálašvuodas.

5.2 Sámi árbevirolaš ipmárdusat

Dat mii orui hui miellagiddevaš lei movt mu dutkanprošeavtta oasseváldit hupmet sámi árbevirolaš doaimmaid ja lihkadeami birra. Lea čielggas ahte lea váttis dadjat juste makkár doaimmat leat sámi árbevierru, go oasseváldit namuhit iešguđetlágan doaimmaid sihke go jearan makkár doaimmaid ieža leat čađahan, ja go jearan maid oidnet sámi árbevirolaš lihkadeapmin. Muhto go guorahalan movt sii ipmirdit doaimmaid maid eanas oasseváldit namuhit, de oainnán erohusaid. Orru leat nu ahte go lea sáhka sámi árbevirolaš doaimmain, ja earenoamážit lihkadeamis, de bohtet ovdán iešguđetlágan ipmárdusat doaimmain ja lihkadeamis. Lean válljen juohkit dáid iešguđet vugiid ipmirdit sámi árbevirolaš doaimmaid ja lihkadeami guovtti sadjái: lihkadeapmi čadnon bargui ja lihkadeapmi ovttaskas doaibman. Dávjá doaimmat orrot dáhpáhuvvame bargguid oktavuodas, dahje ovttaskas doaibman, dávjá skuvlema dahje hárjehallama dahje gilvvu oktavuodas. Dás deattuhan doaimmaid maid eanas oasseváldit namuhedje, dahje orrot earenoamáš guovdilát sámi árbevierus.

Juohke oasseváldi namuhii njorostallama go lei sáhka sámi árbevirolaš doaimmain, vaikko njorostallan lea hui čadnon boazodollui, muhto dáppe álget jo vuhttot erohusat. Biera, Ánne ja Ovlá leat álo njorostallan geat leat bajásšaddan boazodoalus. Sii leat maiddái hárjehallan njorostallat vai máhttet darvehit bohcco duohta dilis. Sámmol maiddái hupmá njorostallama birra seamma ládje; ahte lávejedje hárjehallat vai deaivá go dárbbáša njoarostit bohcco. Máhttit njoarostit lei deatlaš vai birge. Máhtte ges namuha njorostallama oktasaš doaibman skuvlla oktavuodas. Go son hupmá njorostallama birra, de ii guoskkat njorostallama doaimma duohta dilis, muhto baicca ovttaskas árbevirolaš doaibman mainna skuvllas sáhtta bargat. Mihkkal maiddái hupmá njorostallama birra skuvlaoktavuodas, muhto deattuha manne lei dárbu njoarostit boazodoalus. Juhan ja Erik maiddái namuheaba njoarosteami sámi árbevirolaš doaibman, muhto eai čana dan bargguide maid sáhttet čađahit duohta dilis.

Vázzit, čuoigat ja suhkat ledje dárbblašlaččat beassat báikkiide. Earenoamážit vázzin ja suhkan lei juoga maid dahket vai galget beassat eará báikkiide. Lei juoga mas lei buorre leat sávri ja máhttit teknihkaid. Ovdal lei dárbblašlaš vai galggai beassat sajiide, ja maiddá earenoamáš dárbblašlaš boazodoalu oktavuodas. Muhtun oasseváldit diedusge odne vázzet healssu dihte go ii leat šat lihka stuora dárbu vázzit bargguid oktavuodas. Muhto go šattai sáhka čuoigamis, de orui earru fas čielggas. Biera, Sámmol ja Ánne álo čatne sihke vázzima, čuoigama ja suhkama eará doaimmaide. Sii vázze, čuige ja suhke go galge beassat juoga sadjái, bivdit dahje boazodoallobargguid oktavuodas. Ulla gal logai odne čuoigat healssu dihte, muhto unnin lea čuoigan gilvvu dihte. Seamma dahket Máhtte, Mihkkal, Erik ja Ovlá. Sii leat unnin gilvalan ja čuiget odne healssu dihte. Erik ja Ovlá (gii ieš lea čuoigan boazodoalu oktavuodas) lohka čuoigama leamaš deatalažžan boazodoalus ovdal go skuhterat bohte, muhto eai čuoigga dan dihte odne.

Sápmelaččat leat álo maiddá bivdán, ja dat vuhtto ahte lea odne ain stuora oassi sámi árbevierus. Biera ja Ánne deattuheaba ahte bivdit lea gelddolaš ja ovdal lei dárbblašlaš ekonomii ja dihte. Ovlá ja Sámmol bivdiba gelddolašvuoda ja biepmu dihte. Ulla lea maiddá álo bivdán ja lohka ahte lea buorre lihka deami dáfus maiddá. Mihkkal maiddá juogada dáid oainnuid, ja lohka ahte bivdin sáhtta leat dego luopmu mii gokčá olbmo dárbbuid lihka deami, gelddolašvuoda ja biepmu dáfus. Juhan, Erik ja Máhtte namuhit bivdima doaimman skuvlaoahpahusa oktavuodas, earenoamážit lášmmohallanfága dáfus. Bivdin orru okta stuorát doaimma man oktavuodas soitet dáhpáhuvvat unnit, ovttaskas doaimmat dego vázzin ja hárbhallan. Oasseváldit orrot maiddá sihke stoahkan ja gilvvohallan iešguđet oktavuodain. Stoahkan lei dávjá áigegollun ja sosiála doaimman, muhto gilvvohallamis orrot veaháš iešguđet ulbmilat. Mihkkal, Erik, Máhtte ja Ovlá leat gilvvohallan iešguđet valástallamiin sihke healssu ja suohtasa dihte. Ovlá lohka ahte ii lean nu deatalaš gii vuoitá. Sámmol ges deattuha ahte gilvvohallan lei suohtas go dat falimus dahje gievrramus beaggá. Biera maiddá lohka ahte lei somá ja deatalaš oaidnit gii vuoitá.

Dát iešguđet ipmárdusat sámi árbevirolaš doaimmain soitet boahtit ahkeerohusain. Orrot earenoamážit dat boarrásit oasseváldit geat gehččet doaimmaid ja lihka deami duohta dili oktavuodas. Vázzin, bivdin ja njobostallan ledje doaimmat maid lei áibbas dárbblašlaš máhttit vai galggai birget, ja danne sihke dahke ja hárbhallat dahkat daid doaimmaid. Maiddá gilvvohallamis lei sihke Sámmolis ja Bieras eará deaddu go earáin. Earát dávjá hupme doaimmaid birra ovttaskas doaimman maid dahke sihke healssu, skuvlema, suohtasa ja gelddolašvuoda oktavuodas. Earenoamážit fágaolbmot gehčče doaimmaide skuvlakonteavsttas, iige duohta dili oktavuodas.

Dat soaitá boahit das go deattuhit fágaplánaid eavttuid ja oahppomihtuid. Skuvllas ja oahpus maid sii leat vázzán leage stuora deaddu dain.

Boarrásit oasseváldiin orui eanet dakkár ollislaš ipmárdus sihke doaimmain ja lihcadeamis. Sii orrot deattuhan diŋggaid mat leat dárbbaslaččat, dahje leamaš dárbbaslaččat vai birge. Dat čájeha holisttalaš vuogi geahččat sámi árbevirolaš doaimmaide, lihcadeapmái ja máhttui, ahte galggai oahppat diŋggaid oppalašvuodain nugo Aikio (2010: 46-49) čállá ovdalaš sápmelaččat leat oahppan. Keskitalo (2017: 56) čállá ge ahte holisttalaš oahpahus lea šaddan bivnnut ja áigeiguovdil otná pedagogihkas, de soaitá ge buorre jus oahpaheaddjit geahččalit bargat dakkár oppalašvuodain, iige nu deattuhit ovttaskas oahppomihtuid ovttaskas fágain. Lea vejolaš čadahit daid ovttaskas doaimmaid, ja nu sávvat ahte máhttu seailuhuvvo, muhto soaitá maiddáid dárbu bargat seailuhit dakkár holisttalaš jurddašemi. Lea movt sápmelaččat leat agibeavvi oahppan, ja orru fas odne šaddame guovdil skuvlemis. Dat čájeha fas movt sámi árbevierru ii álo heive oarjemáilmmi skuvlakultuvrra rámmaeavttuide.

5.3 Ovddiduvvojitgo sámi árbevirolaš doaimmat sámi skuvllain?

Lean dán bárggus giedahallan olu iešguđetlágan doaimmaid maid sáhtta ákkastallat leat sámi árbevierrun, muhto maiddáid sámi árbevirolaš vuogi oahppat ja ipmirdit doaimmaid. Teorehtalaš vuodus digaštallen movt leat vejolaš geavahit sámi árbevirolaš máhtu ja sámi árbevirolaš doaimmaid oahpahusas. Doaimmat sáhttet leat váddásat sirret oarjemáilmmi skuvlakultuvrra fágaide, go doaimmat sáhttet guoskkahit oahppomihtuid iešguđet fágain. Magga (2004: 66-70) lohka ahte odđasit áiggis eai leat mánat mielde čadaheame dáid doaimmaid ja sin sátneriggodat lea cohkkon. Lea maiddáid olu árbevirolaš máhttu mii sáhtta jávkat seamma sivas. Odđa fágaplánain galgá eanet deaddu fágaidrasttildeaddji bargguin, ja danin orru mu mielas guovdil guorahallat sámi árbevirolaš doaimmaid skuvlaoahpahusas.

Skuvllas ja oahpaheddjiin lea earenoamáš deatalaš rolla sámi árbevirolaš doaimmaid seailuheami oktavuodas. Sara (2004: 121-127) čállá ge skuvlla rolla birra sámi árbevirolaš doaimmaid seailuheamis. Magga (2004: 67-70) čállá maiddáid ahte skuvllas eai čadat doarvái oahpaha stohkosiid ja doaimmaid bokte gaskadásis bajás. Son ákkastallá movt dat váikkuhit positiivvalaččat sihke mánáid gilli ja identitehtii, ja danin orru earenoamáš deatalaš lágidity oahpaha mas mánat besset bargat praktihkalaš bargguiguin. Mu dutkamis leat namuhuvvon olu iešguđetlágan doaimmat, maid sáhtta lohkat sámi árbevirolaš doaimman, ja maid orru heivvolaš

čadáhít sámi skuvllain. Fágaidrasttildeaddji proševttat sámegielas, lášmmohallamis ja duojis sáhttet leat buorre vuohki nannet ja ovddidit sihke oahppi giela ja sámi identitehta. Buot mu oasseváldit oidnet árvvu sámi árbevirolaš doaimmain, ja earenoamážit sii geat barge skuvllas oaivvildedje ahte sámi árbevirolaš doaimmat váikkuhit mánáid sámi identitehtii buori vugiin.

Jáhkán oahpaheapmi sámi árbevirolaš doaimmaid bokte sáhtta leat hui movttiideaddji mánáide, earenoamážit go besset praktihkalaččat bargat doahpágiiguin ja gielain man bokte ohppet, ja man galget oahppat. Nugo Mihkkal dajai, de lea mánáide movttiidahtti bargat áššiiguin mat leat lahka váimmu. Sihke Øzerk (2011: 55) ja Engelsen (2008: 168) maid duodašteaba dan. Sáhtta maiddái váikkuhit motivašuvdnii jus oahppi dovdá ahte dá lea ášši masa sus lea dárbu olggobealde skuvladili. Nu go Ulla logai: *“Doahpágiid oahpahit lea olu buoret jus praktihkas leat oaidnán daid ja jus ieš vel hárjehalat. Ja lea dakkár go giela oahpaha, dalle lea maiddái deatalaš ahte ožžot hárjehallat dan sáni praktihkalaččat. Vaikko makkár giela oahpahat, dego njuikun, ahte mánát galget beassat bargat dan, stoahkama oktavuodas dasto dainna giela oahppat.”* Sihke Biera, Ánne ja Ovlá maiddái lohket ieža oahppan olu doahpágiid praktihkalaš doaimmaid bokte. Máhtte, Mihkkal ja Erik lohket ahte giela árvu loktana go geavahuvvojit iešguđetlágan arenain, dego valáštallamis ja lášmmohallanfágas. Nugo Erik lohká, go eanet geavahit giela de váikkuha giela seailuheapmái. Juhan maiddái lohká ahte lášmmohallamis sáhtta oahppat giela ja doahpágiid lihkestagaid ja doaimmaid bokte.

Ođđa fágaplánain leage earenoamáš deaddu fágaidrasttildeaddji bargguin ja fáttáin, ja nugo Nutti (2020: 70-87) de sáhttet sámi árbevirolaš doaimmat leat guovdilát daidda. Earenoamážit lášmmohallanfága orru guovdil jus áigu bargat álmothealssuin. Ođđa fágaplánain orru maiddái oahpaheddjiin eanet váikkuhanmunni, go ieža besset välljet bargovugiid ja sisdoalu man bokte oahppit olahit oahppomihtuid. Nu go Erik lohká; *“jus sámi skuvllain eai njoaros, gos de njoarostit?”*. Nugo Mihkkal logai, de orru skuvlla ja sin, geat barget doppe, ovddasvástáduš leat oassin seailuheame sámi árbevirolaš doaimmaid, doahpágiid ja fágagiela mii guoská doaimmaide. Sámi árbevirolaš doaimmat eai konkretiserejuvvo doarvái čiekŋalit formála fágaplánain, ja danin ferte sámi sisdoallu bohtit oahpaheaddjis go lágida ja pláne oahppoplánaid iežas dulkoma mielde, operationaliserejuvvon oahppoplánain. Sáhtášii ákkastallat ahte sápmelaččain livččii galgan leat stuorát vejolašvuohta váikkuhit oahppoplánaid nugo Keskitalo (2017: 197) ákkastallá.

Go formála oahppoplánain ii čilgejuvvo sámi sisdoallu čiekŋalit, de šaddet báikkálaš plánat deatalaččat. Daid plánaid leatge oahpaheaddjit mielde hábmeme, ja bohtet lassin nátionála

fágaplánaide. Go báikkálaš plánat vuoruhit sámi sisdoalu, de lea skuvllas buorre vejolašvuohta ovddidit oahpahusa mas sámi árbevierru lea guovddážiš, ja dan oktavuodas bargat sámi árbevirolaš doaimmaiguin. Skuvllain gos mu oasseváldit leat bargan dahje barget leat vuoruhan sámi árbevirolaš doaimmaid iešguđet vugiin. Muhttin skuvllain ledje fáddábeaivvit main sámi árbevirolaš doaimmat leat guovddážiš. Dálve-, mearra-, ja meahcceskuvla leat skuvlamátkkit main árbevirolaš doaimmat ja -máhttu dego bivdin, lávostallan, olgodaddan ja muohtatearpmat leat guovddážiš. Eará skuvllain ledje unnit doaimmat nugo njoarosteapmi, vázzin ja čuoigan oassin fágain, earenoamážit lášmmohallanfágas. Duojsis diedđusge maiddái boahdá ovdan olu sámi árbevirolaš máhttu, ja muhttin skuvllain ledje välljenfáгат main sámi árbevirolaš doaimmat dego boazodoallu ja meahcceelošteapmi leat guovddážiš. Dan dáfus lea vejolaš digaštallat sáhttágo doaimmaid ain gohčodit sámi árbevierrun go čađahuvvojit ođđa birrašis, muhto dat ii leat maid mun lean dutkame.

Ulla, gii lei bargan skuvllas Suoma bealde, vásihii ges ahte buot sámi sisdoallu oahpahas lei oahpaheaddji duohken. Dađi bahábut ii lean mus vejolašvuohta jearahallat earáid geat barge Suoma bealde sámi skuvllain. Skuvllain eará guovlluin sáhttáge leat hástalus jus eai leat guovddáš sámi guovllus: doppe eai soaitte dárbašlaš resursaolbmot, dahje skuvllat eai soaitte vuoruhit sámi árbevirolaš doaimmaid eará sivaide geažil. Jus skuvllas ii leat oahpaheaddji gii máhtta ja ipmirda sámi árbevirolaš doaimmaid, dahje jus báikkálaš plánat eai vuorut sámi árbevieru, de lea hástalus lágídit oahpahusa mas sámi árbevirolaš doaimmat leat guovddážiš. Nugo mus okta álgoálbmotuniversitehtaoahpaheaddji, Agatha John-Shields ([2018]) oktii logai munnje; oahpaheaddji oahpaha dan bokte maid ieš máhtta. Danin ii leat ártet jus buot skuvllain eai čađahuvvo sámi árbevirolaš doaimmat. Nu go Máhtte logai: *“Lea skuvlla ovddasvástáđus ja oahpaheaddji ovddasvástáđus ráhkádit báikkálaš heivehusaid, mat lea lunddolaččat. Váldit ohppiide mielde ráđđádallamii, “leatgo vuogit maid dii háliidehpet mielde fágii?”*”. Dát orru guoskame buot oahpahussii, iige dušše sámi oahpahussii.

Máhtte logaige ahte skuvllas lea dážavuohki lihkađit, ja dat dorjojuvvo fágaplánain mas leat ovttaskas, isolerejuvvon oahppomihtut. Sámi árbevirolaš doaimmain ja stohkosiin besset oahppit lunddolaččat geavahit giela bargguide oktavuodas, dan seammás go sosialiserejit, lihkađit ja hábmejit iežaset identitehtaid. Praktihkalaš doaimmain lea vejolaš movttiidahttit ohppiide ieža gávdnat buoremus vuogi čađahit daide ja dat dahká oahppi eanet iešheanalazžan, nugo sámi pedagogihkas lea guovdil (Keskitalo & Määta 2004 1: 38-40). Sámi árbevirolaš doaimmaid orru mu mielas vejolaš čađahit fágaidrasttildeaddji proševttain. Lea čielggas ahte sápmelaččaide álo

lea leamaš dárbbášlaš čađahit árbevirolaš doaimmaid. Oдне soaitá eanet deatalaš ovttaskas doaimmaid seailuheami oktavuodas. Ovdal ledje sámi árbevirolaš doaimmat áibbas dárbbášlaččat vai birge, muhto moderniserema geažil eai čađat sápmelaččat doaimmaid seamma olu go ovdal. Danin soaitá maddái dárbbášlaš oahpahit holisttalaš vugiid bokte, vai dat oahpahanárbevierru seailu.

6. Loahpahus ja luodda viidásit

Sápmelaččat leat historjjálaččat álo čađahan doaimmaid maid lei dárbbášlat máhttit vai galggai birget. Doaimmat dahkkojedje vaikko makkár oktavuodain ja sáhttet leat iešguđetláganat. Visot doaimmat sisttisdollet olu árbevirolaš máhtu maid soaitá buoremus oahppat praktihkalaččat. Dakkár bargovuogit sáhttet leat earenoamáš guovdilat dál go fágaplánat deattuhit fágaidrasttildeaddji fáttaid ja bargguid. Mu dutkan čájeha ahte sámi árbevirolaš doaimmat sáhttet váikkuhit mánáid giellaoahppamii ja sámi identitehtii. Áiggi mielde lea moderniseren dagahan stuorát lihkadandárbbu sápmelaččaid gaskkas, ja danin soitet sámi árbevirolaš doaimmat leat earenoamáš guovdilat skuvlaoahpahasas. Dat lea kulturhistorjjálaš fáddá man birra sáhtásii viidásit dutkat. Lea čielggas ahte oahpaheddjiin lea ovddasvástádus leat oassin sámi árbevieru seailluheamis, earenoamážit go sámi sisdoallu ii čilgejuvvo doarvái čiekŋalit Norgga fágaplánain.

Lea váttis dadjat juste mii sáhtta gohčoduvvot sámi árbevirolaš doaibman, muhto mu dutkamis lean goit namuhan máŋga iešguđetlágan doaimma maid sáhtta digaštallat leatgo sámi árbevirolaš doaimmat vai eai. Leat olu doaimmat mat gusket earret eará boazodollui, dálloodollui, meahcásteapmái, lihkkasaddamii, hárjehallamii ja stoahkamii. Lean guorahallan movt ja goas doaimmaid sáhtta leat vejolaš ja heivvolaš čađahit skuvllas ja eará oahpahusdiliin oahpaheddjiid mielas. Earenoamážit lášmmohallamis lea stuora vejolašvuohta bargat fágaidrasttildeaddji doaimmaiguin main oahppit ohppet sáme giela ja ožžot nanu sámi identitehtaid. Dađi bahábut lea váttis lohkat juste maid sáhtta gohčodit sámi árbevirolaš doaibman, go historjjálaččat leat doaimmat čađahuvvon sihke Sámis ja eará guovlluin. Orru leamen definišuvdna mii rievdá olbmos olbmui ja áiggis áigái. Goitge sáhtta ákkastallat ahte doaimmat sáhttet šaddat sámi árbevierrun jus doarvái guhka dahket dan.

Muhto sáhtta go doaimmaid gohčodit sámi árbevierrun nu go čađahuvvojit skuvllas? Mu dutkamis lean gávnahan ahte leat iešguđet vuogit ipmirdit sihke sámi árbevirolaš doaimmaid ja máhtu. Orru leame nu ahte boarrásit informánttat mu dutkanválljenmunis álo čatnet doaimmaid main lea sáhka duohta dillái. Doaimmat álo dáhphuvvet eará stuorát bargguid ja stuorát dárbbášlaš doaimmaid oktavuodas. Boarrásit sápmelaččain orru leamen ollislaš, holisttalaš vuohki geahččat doaimmaide ja árbevirolaš máhttui, dan sadjái go ahte nuorat oasseváldit dávjá oidnet doaimmaid ovttaskas doaibman man čađahit. Holisttalašvuohta lea juoga mii otná pedagogihkas lea áige guovdil ja bivnnut, ja danin lea buorre ahte odđa fágaplánain lea stuorát deaddu fágaidrasttildeaddji doaimmain. Dat rahpá vejolašvuođa bargat sámi árbevirolaš doaimmaiguin ja

sámi oahpahanvugiiguin. WINHEC (2019) deattuha ahte árbevirolaš máhttu stuora oassi kultuvrras ja boarrásit olbmuid máhtus ja ipmárdusain lea earenoamáš stuora árvu álgoálbmotdutkanis, ja movttiidahtta bargat daid vuodul. Soaita leat nu ahte galggašii dan deattuhit eanet go lea sáhka sámi skuvllaid dutkanis.

Go lea sáhka sámi árbevirolaš máhtus, de soaita maiddaí leat sáhka holisttalaš oahppanvugiin ja ipmárdusa ja nu guhkká go sámi sisdoallu ii konkretiserejuvvo Norgga fágaplánain, de šaddá eanet deatalaš ahte báikkálaš plánat, ja earenoamážit sámi oahpaheaddjit, deattuhit sámi sisdoalu ja sámi oahpahanvugiid go plánejit ja lágidit oahpahusa.

Gáldut

Girjjálašvuohta:

- Aikio, Aimo 2010: *Olmmošhan gal birge, Áššit mat ovddidit birgema*. Kárášjohká: Čálliidlagádus.
- Aikio-Puoskari, Ulla 2008: Sámi servodaga dutki – dieđalaš vai politihkalaš bargi? – *Sámi dieđalaš áigečála* 1/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Andreassen, Svein Erik 30.10.2019: *logaldallan fágaođasteami birra*, Alta: UiT
- Balto, Asta 1999: *Sámi mánáidbajásgeassin nuppástuvvá*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Balto, Asta 2008: *Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra ođđa buolvvaide. Dekoloniseren akšuvdnadutkamuš Ruota bealde sámis*. Dieđut 4/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Bergsland, Knut ja Christiansen, Reidar 1950: Norwegian research on the language of folklore of the Lapps. – *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* Vol. 80, No. 1/2.
- Birkely, Hartvig 1994: *I Norge har lapperne først indført skierne*, Billávuotna: Idut.
- Collinder, Björn 1956: Swedish research on the language and folklore of the Lapps. – *Svenska landsmål og svensk folkliv Årg. 1953-1967 — 76-90*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Drake, Sigrid 1979: *Västerbottens lapparna*. Stockholm: Två förläggare bokförlag.
- Engelsen, Britt Ulstrup 2008: *Kan læring planlegges? Arbeid med læreplaner – Hva, hvordan, hvorfor?* Oslo: Gyldendal akademisk.
- Harcharek, Pausareq Jana & Rexford, Cathy Taknak 2015: Remembering Their Words, Evoking Kijuniivut: The Development of the Iñupiaq Learnin Framework. – *Journal of American Indian Education*, Vol. 54, No. 2. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Hiim, Hilde 2010: *Lærerens yrkeskunnskap og læreren som forsker: en strategi for å forske i læreryrket*. Akershus: Høgskolen i Akershus.
- Hirvonen, Vuokko (doaimm.) 2008a: *Sámi skuvla plánain ja praktihkas, Mo dustet O97S hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. Kárášjohka: Čálliidlagádus.
- Hirvonen, Vuokko 2008b: *Mo sámáidahttit skuvlla, Reforpma 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Hætta, Johan Daniel & Lund, Svein 2011: Sápmelaččat ja Norgga oahppoplánat. – Lund, Boine, Johansen & Rasmussen 2011: *Sámi skuvlahistorjá 5*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Johansen, Bjørn Tore, Høigaard, Rune ja Fjeld, Jon Besse 2009: *Nyere perspektiv innen idrett og idrettspedagogikk*. Kristiansand: Høgskoleforlaget.

- Keskitalo, Jan H. 1999: *Sámi oahppoplánat - sámi skuvla, temágiha 1*. Guovdageaidnu: Sámi Oahpahusráđđi
- Keskitalo, Pigga 2017: *Kultursensitiiva sámi skuvla*. Kárášjohka: Davvi Girji
- Keskitalo, Pigga & Määttä, Kaarina 2011: *Sámi Pedagogihka Iešvuodát*. Rovaniemi: LUP.
- Kuokkanen, Rauna 2009: *Boaris dego eana: eamiálbmogiid diehtu, filosofijat ja dutkan*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Lauhamaa, Pigga 2004: Oahpaheamis oahppamii – Sámi skuvlla oahppama organiserema guorahallan bargovugiid vuodul. – Hirvonen, Vuokko (doaimm.): *Sámi skuvla plánain ja praktihkas, Mo dustet 097S hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Linge, Per ja Wille, Hans Petter 1980: *Barn i arbeid, lek og læring*. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Loona, Sunil 1997: *Tospråklighet*. – Eriksen, Thomas Hylland, *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Lund, Svein 2003: *Samisk skole eller Norsk Standard? Reformene i det norske skoleverket og samisk opplæring*. Kárášjohka: Davvi Girji.
- Magga, Ole Henrik 2004: Sámegeiella vuosttašgiellan vuodđoskuvllas. – Hirvonen, Vuokko (doaimm.): *Sámi skuvla plánain ja praktihkas, Mo dustet 097S hástalusaid? Reforpma 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Máhttodepartemeanta 2006: Læreplan i duodji (KHV2-01). <<https://www.udir.no/kl06/KHV2-01>> (01.05.20)
- Máhttodepartemeanta 2013a: Sámegeiella vuosttašgiellan oahppoplána (SFS1-04). <<https://www.udir.no/kl06/SFS1-04>> (01.05.20)
- Máhttodepartemeanta 2015: Lášmmohallan oahppoplána (KRO1-04). <<https://www.udir.no/kl06/KRO1-04>> (01.05.20)
- Máhttodepartemeanta 2020a: Bajitoassi – vuodđooahpahusa árvvut ja prinsihpat. <<https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/?lang=sme>> (01.05.20)
- Máhttodepartemeanta 2020b: Oahppoplána – sámegeiella vuosttašgiellan (SFS01-05). <<https://www.udir.no/lk20/sfs01-05>> (01.05.20)
- Máhttodepartemeanta 2020c: Læreplan i kroppsøving (KRO01-05). <<https://www.udir.no/lk20/kro01-05>> (01.05.20)
- NESH, Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora 2016: *Forskningsetiskeretningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, jus og teologi*. <<https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>> (24.04.20)

- Nutti, Laila Aleksandersen 2020: Samiske verdier og tradisjoner – i en fremtidsrettet barnehagehverdag. – Liv Torunn Grindheim & Geir Aaserud (doaimm.): *Barnehagelæreren – en verdibygger*. Bergen: Fagbokforlaget.
- O'Reilly, Karen 2012 [2005]: *Ethnographic methods, 2. hápmi*. Amerihká ja Canada: Routledge.
- Pedersen, Helge Christian 2013: *Idrettsliv i etniske grenseområder*. Tromsø: UiT.
- Rasmussen, Torkel 2014: *Go ealáska, de lea váttis dápmat: davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus. Dieđut 5/2014*. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Ringdal, Kristen 2007 [2001]: *Enhet og mangfold, 2. hápmi*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Sara, Mikkel Nils 2004: Árbevirolaš sámi dieđut ja máhtut sámi vuodđoskuvllas. – Hirvonen, Vuokko (doaimm.): *Sámi skuvla plánain ja praktihkas, Mo dustet 097S hástalusaid? Reforpmá 97 evalueren*. Kárášjohka: ČálliidLágádus.
- Sara, John Isak 2008: *Njoarosteapmi*. Kárášjohka: Davvi Girji
- Sámediggi 2018: *Sámi sisdoallu nášunala oahppoplánain – Eksplisitt samisk innhold i læreplanene*. Kárášjohka: Sámediggi.
- Seurujärvi-Kari, Irja 2012: *We took our language back – The Formation of a Sámi Identity within the Sámi Movement and the Role of the Sámi Language from the 1960s until 2008*. Helsset: Helsingin Yliopisto.
- Sigmundson, Hermundur & Ingebrigtsen, Jan Erik 2015: *Idrettspedagogikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skogen, Eva 2006 [2006]: *Lek og læring*. – Haugen, Richard (doaimm.): *Barn og unges læringsmiljø 2 – med vekt på sosialisering, lek og tospråklighet, 2. hápmi*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Vinje, Erlend 2013: *Kroppsøving, et progressivt og detaljert undervisningsopplegg for ungdomstrinnet*. Sandefjord: Læremiddelforlaget.
- WINHEC 2019: *The World Indigenous Nations Higher Education Consortium 2019: Research Standards*. <<https://samas.no/se/dutkan/dutkanetihkka>> (14.04.20)
- Øzerk, Kamil 2011: *Pedagogikkens hvordan 2 – metodiske ideer for å styrke elevens læringsutbytte*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Eará gáldut:

Birkely, Hartvig [2017]: Čuoigan, sámi valášallan logaldallan Sámi allaskuvllas 09.03.2017.

- Fyhn, Anne Birgitte [2017]: Some examples of qualitative research logaldallan Sámi allaskuvllas 09.11.17. <<https://connect.uninett.no/p5882rvo5e1/>> (12.02.20)
- Hætta, Isak Ole [2016]: Árvvoštallan logaldallan Sámi allaskuvllas 24.11.2016.
- Johansen, Yngve [2016a]: Lášmmohallandidaktihkka logaldallan Sámi allaskuvllas 12.01.2016.
- Johansen, Yngve [2016b]: Lášmmohallan- ja duhkoraddan didaktihkka logaldallan Sámi allaskuvllas 13.01.2016.
- John-Shields, Agatha [2018]: Philosophical and Social Context of American Eductaion logaldallan, University of Alaska Anchorage 24.02.2018.
- Linkola, Inker Anne [2017]: Skuvlaetnografijja sámegiela sajadaga dutkamis logaldallan 07.11.17. <<https://connect.uninett.no/p2v5gam45f2/>> (12.02.20)
- Oskal, Nils [2017]: Dutkanetihkka logaldallan Sámi allaskuvllas 21.09.17. <https://screencast.uninett.no/relay/ansatt/timvsamiskhs.no/2017/21.09/1649667/Dutkane_tihkka_-_20170921_095818_39.html> (28.04.20)
- Porsanger, Jelena [2018]: Eamitálbmotmetodologijja logaldallan Sámi allaskuvllas 06.04.2018. <<https://connect.uninett.no/pyxc2syh2hce/>> (28.04.20)

Mildosat

Mielddus 1: Informántii dieđut ja lobi jearran

Jearaldat oassálastit dutkanprošektii *Lihkadeapmi sámi árbevierus ja vuodđoskuvllas*.

Jearan du oassálastit dutkanprošektii mu masterbarggu oktavuodas. Lean ieš välljen informánttaid geain dieđán guovdilis ja ávkkálaš máhtu ja dieđu. Ulbmil lea guorahallat movt sámi árbevierru bohtá ovdán sámi oahppoplánain ja movt bohtá ovdán oahpahusas sámi vuodđoskuvllain. Mihttu prošeavttas lea gávnnahit mii sáhtá ipmirduvvot sámi árbevirolaš lihkadeapmin ja -lihkadankultuvran, ja jus vástida sámi lášmmohallanfágaplánaiguin sisdoalu sámi vuodđoskuvllain. Oassin prošeavttas háliidan čadahit jearahallamiid informánttaiguin. Jearahallamiid áiggun báddet ja analyseret.

Sámi allaskuvllas lea ovddasvástádus prošeavttas.

Diehtu árbevirolaš lihkadeami birra sáhtá ovddidit lášmmohallanoahpahusa mii nanne sámi identitehta ja lasiha ohppiid sátneriggodahkii ja doabaipmárdussii. Dutkamuša bohtosat ilbmot mu masterbargun. Buot oassálastit anonymiserejuvvojit vai lohkit ja vejolaš guldaleaddjit eai sáhte identifiseret sin. Prošeakta loahpahuvo ovdal 01.08.2020, muhto jietnabáttit vurkejuvvojit Sámi arkiivvas.

Bohtosat presenterejuvvojit dakkár vugiin ahte ii leat vejolaš čatnat daid informánttaide. Prošeakta lea plánejuvvo loahpahuvo 01.08.2020. Maŋjel go prošeakta loahpahuvo, notáhtat ja persovdnadieđut movt gusket jearahallamiidda sihkkujuvvo, muhto jietnabáttit anonymiserejuvvojit ja vurkojuvvojit Sámi arkiivvas ja bohtet leat juvssahahtti dutkiide geat dutket mu fágasuorggis, dahje bohttevaš gielladutkiide.

Prošeaktajođiheaddji lea Sámi allaskuvlla davviriikkalaš gielladieđa professor Nils

Dannemark. Dušše mus ja prošeaktajođiheaddjis lea vejolašvuohta lohkat ja guldalit dutkanmateriála.

Du rievttit

Nu guhká go lea vejolaš identifiseret du dutkanmateriálas, lea dus riekti:

- diehtit makkár persovdnadieđut registrerejuvvojit du birra,
- njulget du persovdnadieđuid,
- sihkkut du persovdnadieđuid,
- oažžut kopijja du persovdnadieđuin, ja
- váidit persovdnasuodjalusáittardeaddjái dahje Diehtobearráigeahččái du persovdnadieđuid gieđahallamis.

Mii addá midjiide rievtti gieđahallat du persovdnadieđuid?

Mii gieđahallat dieđuid du birra du lobi vuodul. Dus lea riekti geassádit dutkamušas. Jus välljet geassádit, du dieđut sihkkujuvvojit ja eai geavahuvo mu masterbarggus dahje arkiverejuvo Sámi arkiivvas.

Sámi allaskuvlla doaimma oktavuodas lea NSD – Norsk senter for forskningsdata AS meroštallan ahte persovdnadieđuid gieđahallan dán proševttas čuovvu persovdnasuodjalusnjuolggadusčállošiid.

Movt oaččun lasi dieđuid?

Jus dus leat gažaldagat proševtta birra, dahje áiggut geavahit iežat rivttiid, váldde oktavuodá:

- Ole Sámmol Buljo, e-boasttas (xsbuljo@gmail.com) dahje telefavnas: +4741277302
- Sámi allaskuvla, Nils Dannemark bokte, e-boasttas (nils.dannemark@samiskhs.no) dahje telefavnas: +4778448515
- Persovdnasuodjalusáittardeaddji: Kst. dutkanhoavda, instituhttajodiheadji Marit Meløy, e boasttas (marit.meloy@samiskhs.no) dahje telefavnas: +4778448499
- NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, e-boasttas (personvertjenester@nsd.no) dahje telefavnas: +4755582117

Jearrat du deavdit gažaldatlihu siiddu loahpas

Váimmolaš dearvuodát

Ole Sámmol Buljos

Masterstudeanta Sámi allaskuvllas

Lean ožžon ja ipmirdan dieđuid proševttas *Lihkadeapmi sámi árbevierus ja vuodđoskuvllas*, ja ožžon vejolašvuodá jearrat gažaldagaid. Miedihan:

- oassálastit jearahallamiidda mat báddejuvvojit

Attán lobi gieđahallat iežan dieđuid dassá go prošekta loahpahuvo, 01.08.2020, ja ahte jietnabáttit vurkejuvvojit Sámi arkiivii, juvssahahtii dutkiide viidásit dutkama fágasuorggis “sámi árbevirolaš lihkadeapmi”, dahje gielladutkama oktavuodas.

(Prošektaoassálasti vuolláičála, dáhton)

Miellddus 2: Vuosttaš dutkanválljenmuni jearahallandoarjja

Vejolaš čuolmmat:

1. Mii lea sámi árbevirolaš lihkadeapmi ja valáštallan, ja ovddiduvvo go dat lášmmohallanfágas sámi vuodđoskuvllain?
2. Sáhtta go sámi árbevirolaš lihkadeapmi ovddiduvvot buorebut sámi fágaplánain ja -vuodđoskuvllain?
3. Man muddui sáhtta sámi árbevirolaš lihkadeapmi váikkuhit buoret sámi identitehtadovdui ja sátneriggodaga ohppiin?

Ságastallandoarjjan jearahallamiin:

Makkár doaimmaid gohčodivččet sámi árbevirolaš lihkadeapmin?

Movt leat ieš lihkadan?

Maid dagat go čađahat doaimmaid? Mii lea ulbmil? Goas? Manne? Movt?

Vásáhusat dánsumiin, vuojademiin, čuoigamiin, njoarostemiin, árbevirolaš olgodaddamiin, snihkkemiin, jna.?

Makkár oktavuodain lihkadat eanemusat?

Leatgo dá doaimmat maid heivešii skuvllas čađahit?

Goas oaivvildat ahte lihkadeapmi du mánnávuodas lei hárbhallan? Lei go eanas stoahkama, gilvaleami, ruovttubargguid dahje eará bargguid oktavuodas?

Leatgo earenoamáš sánit ja doahpagat maid lea buoremus oahppat praktihkalaš doaimmaid bokte, ja movt ieš ohppet daid? Movt ipmirdat iešguđetlágan sámi lihkadansániid ja -doahpagiid?

Miellddus 3: Nuppi dutkanválljenmuni jearahallandoarjja

Vejolaš čuolmmat:

1. Mii lea sámi árbevirolaš lihkadeapmi ja valáštallan, ja ovddiduvvo go dat lášmmohallanfágas sámi vuodđoskuvllain?
2. Sáhtta go sámi árbevirolaš lihkadeapmi ovddiduvvot buorebut sámi fágaplánain ja -vuodđoskuvllain?
3. Man muddui sáhtta sámi árbevirolaš lihkadeapmi váikkuhit buoret sámi identitehtadovdui ja sátneriggodaga ohppiin?

Ságastallandoarjjan jearahallamiin:

Mii lea sámi árbevirolaš lihkadeapmi du mielas?

Movt boahká sámi árbevirolaš lihkadeapmi ovdán lášmmohallanfágas du skuvllas? Valáštallamis? Dánsumis? Vuojadeamis? Olgodaddamis? Eará fágain?

Man muddui doarju du skuvla sámi árbevirolaš lihkadeami ovddideami lášmmohallanoahpahasas?

Boahká go sámi árbevierru dušše ovdán go lea sáhka olgodaddamis vuoi lágiduvvot go stohkosat ja/dahje eará doaimmat movt oaivvilduvvot sámi árbevirolaš lihkadeapmin?

Makkár giella geavahuvvo lášmmohallanoahpahasas?

Geavahuvvot go sámi sánit ja doahpagat go hárjehallabehtet internationála valáštallamiid?

Jáhkát go árbevirolaš lihkadeapmi sáhtta váikkuhit ohppiid sámi identitehtadovddu- ja sátneriggodaga ovddideapmái?

Ohppet go oahppit doaimmaid ja áššiid main lea ávki viidasit eallimis lášmmohallandiimmuin? Makkár?

Vásihat go don váikkuhusaid ohppiid sámi identitehtii go barget sámi áššiiguin skuvllas?